

6

7

8

9

10

11

12

13

14

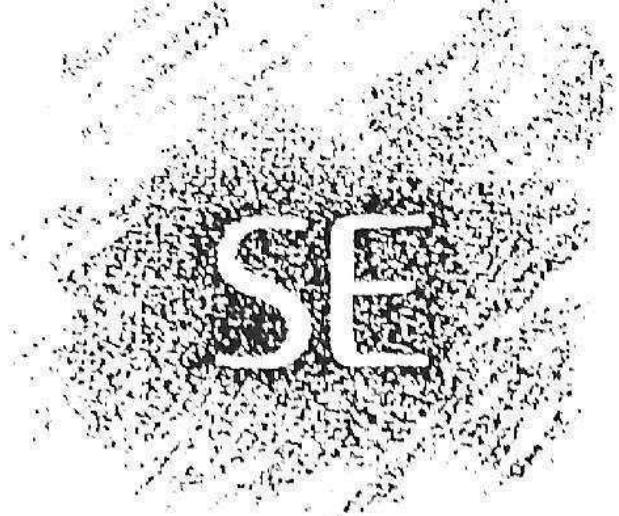
15

16

17

18

19

SE

STŘEDNÍ EVROPA

[REDAKCE] XI.

[REDAKCE]

P R A H A

červenec

1988

17. června tohoto roku byl krajským soudem v Banskej Bystrici odsouzen
IVAN POLANSKÝ, dvaapadesátiletý technik a otec čtyř dětí, na
4 roky odňatí svobody za údajné podvracení republiky. Tohoto trestného činu
se měl dopustit tím, že rozmožoval a rozšiřoval nezávislé texty, převážně
náboženského charakteru.

Odsouzení I. Polanského je další ze série cynických demonstrací sil, kterými nám vládnoucí elita dává razantně najavo svůj výklad "nového myšlení" a své chápání "demokratizace". Věc je jasná: zdiskreditovaná mocenská struktura, jejíž devastační politika zavedla společnost do hluboké krize, se cítí ohrožená a brání se tak, jak jedině dovede: prázdnými frázem, obušky a kriminály. Ve změněné mezinárodní situaci je tento postup čím dál méně populární i v zemích, které jej donedávna exportovaly, takže československým vůdcům nezbývá než odvážně hovořit o "vlastní cestě".

Každým krokem po této cestě ztrácíme možnost jakékoli smysluplné existence a svobody. Ivan Polanský je dalším milníkem našeho výletu do nevolnictví. Z toho důvodu se jeho případ nedotýká jen osoby postiženého nebo nás, kteří děláme tutéž práci jako on. Dotýká se celé společnosti. Přijmeme-li uvěznění tohoto muže s apatickou lhostejností, odsouhlasíme tím vězeňskou celu sami pro sebe. Protože svobodu, která je nedělitelná, si zuslouží jen ti, kteří ji skutečně chtějí a kteří o ni v případě potřeby bojují.

Protestujte proti zločinnému odsouzení svého spoluobčana Ivana Polanského!

Pište dopisy jeho rodině a přímo jemu!

Projevte nesouhlas!

Nečekejte, až stejná ruka, která dnes drží jeho, sáhne po krku i vám!

V Praze 30. 6. 1988

řédakce nezávislého magazínu REVOLVER REVUE
redakce STŘEDNÍ EVROPY

Adresa Ivana Polanského: Ivan Polanský, ÚZNV - PS - 62/12 VK
03450 Ružomberok

Adresa manželky: Ida Polanská, Hviezdoslavova 9/61, 018 51 Nová Dubnica

O b s a h

Úvodní poznámka	1
J. Vrána	
Poznámky k dějinám Střední Evropy	3
Andreas	
České bloudění III.	26
Marek Bohuň	
Lidé - roky - osudy	49
Jugoslávské cesty	
Nikolaj Djordjević	
Titovy koncentráky	59
Rakouské cesty	
Golo Mann	
"Jeden národ, jedna říše, jeden Vůdce"	78
Eva Kuryluková	
Ta druhá Vídeň	85
ZECHER	
Leo Hermann	
Návrat do nicoty	97
Timothy Garton Ash	
Život smrti	114
Názory	
Roger Scruton	
Nová pravice ve Střední Evropě	133
Rozhovor krakovské Arky s Rogerem Scrutonem	163
Lidská práva nestačí	
Rozhovor časopisu Uncaptive Mind s G. M. Támašem	172
Reakce	
Petruška Šustrová - Václav Malý	
Jsme plnoprávní partneři této společnosti	183
Příloha	
Anna Kovanicová-Hyndráková	
Dopis dětem	187

ÚVODNÍ POZNÁMKA

Jedenácté číslo Střední Evropy, které držíte v ruce, vychází opožděně, což způsobily jednak určité ediční, a zejména technické problémy.

V úvodní části otiskujeme jednak dokončení Andreasovy stati České bloudění, která z technických důvodů nemohla vyjít v čísle minulém. Čtenářům se za to omlouváme. Před časem jsme požádali J. Vránu o recenzi na knihu prof. Renate Riemeckové - a stalo se, že recenze přerostla svůj žánr i rozsah. Aby autor mohl recenzi dostatečně vysvětlit a podložit, musel se pustit do širších souvislostí středoevropské problematiky. Pro přílišnou délku své Poznámky k dějinám Střední Evropy přerušil, ale ani v příštím, desátém svazku SE, nebylo možné celé téma zvládnout. Přinášíme tedy třetí pokračování textu, který, jak nám autor sdělil, dosud není úplný, a vzhledem k obšírnosti a komplikovanosti problematiky, jíž se obírá, bude ještě pokračovat. Ze slovenského časopisu Fragment K jsme přebrali článek Marka Bohúně Lidé - roky - osudy, který se zabývá některými významnými postavami moderních dějin slovenského katolictví.

V rubrice Jugoslávské cesty přinášíme dokončení vzpomínek Nikolaje Djordjeviče na Titovy koncentráky.

Nejen dnešní "východní" státy Střední Evropy mají své historické - i současné - "zádrhele". Na některé z nich poukazuje článek Golo Manna Jeden národ, jedna říše, jeden Vůdce, přeložený z Die Zeit ze 4. 3. 1988, a stař Evy Kurylukové Ta druhá Vídeň, která osvětluje poněkud obskurní duchovní zdroje nacismu, vycházející z rakouského, vídeňského prostředí.

V rubrice ZECHER uvádíme dokončení deníku Leo Herrmannu z jeho cesty do Prahy na podzim roku 1945, který pod názvem Návrat do nicoty vydal západoněmecký historik Petr Heumos. Dále jsme tam zařadili recenzi Timothy Gartona Ashe na dva filmy - i u nás známý Shoah od Claude Lanzmanna a Heimat režiséra Edgara Reitze. Recenze se jmenuje Život smrti.

V nové rubrice Názory se věnujeme modernímu konzervativnímu myšlení. Doštali jsme rukopis článku Rogera Scrutona Nová pravice ve střední Evropě a autor souhlasil s tím, abychom jeho překlad uveřejnili. Není nám ale známo, zda článek vyšel nebo má vyjít také někde jinde. Z polské Arky přinášíme překlad rozhovoru s panem Scrutonem, který objasňuje některé jeho postoje. Jak se ukazuje, nejsou konzervativní stanoviska "vyhrazena" pouze myslitelům západní provenience. Jako důkaz překládáme z nově vzniklého amerického časopisu

su Uncaptive Mind překlad jeho rozhovoru s maďarským spisovatelem Gaspárem Miklósem Tamásom. Uncaptive Mind je dvouměsíčník, vydávaný od letošního jara americkým Institute for Democracy in Eastern Europe, a zabývá se problematikou opozice ve východoevropských zemích.

V rubrice Reakce uveřejňujeme další rozhovor – tentokrát se Petruška Šustrová ptá Václava Mařího na katolickou petici o jedenatřiceti bodech a na další věci. Rozhovor je z konce března t.r.

V příloze jsme se rozhodli nadvakrát vydat vzpomínky Anny Kovanicové-Hyndrákové na její dětství za okupace, na její pobyt v Terezíně a v nacistických lágrech a na její návrat. Jak nasvědčuje název – Dopis dětem – i forma vzpomínek, byly původně určeny pro její děti.

S radostí čtenářům oznamujeme, že v červenci 1988 vyšel v Brně první svazek časopisu Střední Evropa /brněnská verze/. Střední Evropa je tedy prvním samizdatovým časopisem v Československu, který má dvě různé redakce ve dvou městech, a vychází ve dvou různých verzích. Brněnská redakce hodlá jednak přejímat články z pražského vydání, a jednak má vlastní články i rubriky. Úvodníkem tohoto prvního brněnského čísla je stal Existence Moravy ve Střední Evropě od Zdeňka Rotrekla. Tento článek jsme brněnským kolegům přenechali, protože jsme ho považovali za velmi vhodný úvodník k zahájení jejich verze Střední Evropy, a zároveň za možný vstup do diskuse na moravsko-středoevropské téma.

Redakce

J. Vrána

Poláci si svůj národní stát vybojovali: již 6. srpna 1914 překročil Józef Piłsudski se svými dobrovolníky rakousko-ruskou hranici a začal boj proti Rusku ve jménu nezávislého Polska. Zpočátku za pomocí středoevropských mocností a později i proti nim se Polsko postupně osamostatňovalo. Když prezident Wilson vyhlásil 8. ledna 1918 svůj program míru, jehož 13. bod postuloval vytvoření nezávislého polského státu v oblastech etnicky polských, tedy polský národní stát, pravděpodobně vůbec netušil, o jaký problém tu běží. Princip, že státní hranice mají být vedeny podle etnických hranic a nikoli podle historických nároků a práv, situaci vůbec nezjednodušíl, spíše naopak. V podstatě se dá říci, že vítězné mocnosti přidělily polskému národu jisté území, obdařily jej státní suverenitou, a tím pro ně všechno skončilo. Jak dilettantsky a nezodpovědně si mocnosti počínaly, můžeme si ukázat na příkladu Gdaňska.

Již "znalec" polské historické problematiky T. G. Masaryk napsal v r. 1918, že Polsko musí dostat Gdańsk, aby mělo "první přístup k moři", a že polský národ prý kdysi sahal až k mořskému břehu u Gdańsku /viz T.G. Masaryk, Nová Evropa, Praha 1920, s. 215 a 216/. Nám je naopak známo, že tuto oblast původně obýval pohanský a slovanský kmen Prusů, kteří připravili mučednickou smrt sv. Vojtěchovi v r. 997, kdy mezi nimi konal svou misijní práci. V r. 1226 pak pozval polský kníže Konrád Mazovský rytířský Německý řád proti Prusům, aby tuto oblast pokřesťanštíl. Není zde místa pro sledování všech zápasů probíhajících ve středověku mezi Polskem a státem Německého řádu o tzv. gdaňské Pomoransko, faktem zůstává, že Gdańsk nikdy polským městem nebyl, že to vždy bylo německé hanzovní město.

Pro svůj nový národní stát Poláci sami Gdańsk - respektive koridor k moři - požadovali, ale především z ekonomických a politických důvodů. I v dalších hraničních otázkách nepostupovali Poláci podle etnických principů: vždyť například žádali značnou část Horního Slezska. 20. března 1921 se konal v Horním Slezsku plebiscit, v němž se 60% obyvatelstva vyslovilo pro spojení s Německem. Kdo nahlédne do Versailleských dohod a následných protokolů, zvláště do protokolu ze Spa z 10. července 1920, pochopí, jak tragicky dilettantská a

rozporuplná byla tzv. nová národnostní politika vítězných států a vlivných politiků jako byli Masaryk a Beneš. Pochopí, jak obrovský rozpor byl mezi vyhlašovanými a propagovanými hesly o nové spravedlivé národnostní politice a realitou vzniku nových národních států ve Střední Evropě. Ustanoveními ze Spa se určuje vztah Polska ke Gdańsku, polské hranice v těšínské oblasti a v horním Slezsku.

Jistěže můžeme pokládat polský požadavek, aby nový stát měl přístup k moři, za logický z hospodářského hlediska. Svou roli tu však hrál i jeden politický motiv, který pokládám za perfidní: nám na mysl snahu vítězných států a politiků oddělovat od sebe státy poražené, vrážet mezi ně klíny, koridory atd., a to bez ohledu na zřetele etnické či jiné. Tak například Masaryk a další čeští politikové vážně uvažovali o možnosti vytvoření koridoru ze Slovenska k Jihoslovanům a tím také o oddělení Maďarska a Rakouska, Podkarpatskou Ukrajinou bylo záměrně odděleno Maďarsko a Polsko, státy poutané k sobě staletými historickými pouty sympatií. Gdańským koridorem bylo pak odděleno východní Prusko od Německa, takže tyto dvě části jednoho celku měly pak jediné spojení přes moře. Masaryk uvažoval i o připojení Lužice k Československu, což by byl ovšem krutě ahistorický žert, protože Lužici, jak známo, prohrál Měšek I. již r. 1031; myslím ovšem, že to Masaryk jako žert asibral, protože napsal: "Na dostřel od Berlína měl být svobodná slovanská oblast? Ano, to by bylo vítězství spravedlnosti a Nemesidy" /Nové Evropa, s.215/.

Na základě protokolů ze Spa vzniklo svobodné město Gdańsk, které ovšem nebylo svobodné, nýbrž v každém ohledu spoutané, takže povstal jeden z nejkomplikovanějších útvarů, jaký si mohli teoretikové národních práv vymyslet. Gdańsk nebyl nezávislý, protože byl zahraničně politicky zastupován a vojensky hájen Polskem, přičemž jako garant jeho existence byla přidělena Společnost národů, reprezentovaná vysokým komisařem, jenž ovšem neměl náležité rozhodčí pravomoci. Je jasné, že jakékoli jiné jednoduché a sebevrdší řešení polského požadavku přístupu k moři by bylo lepší než stvoření tohoto ohniska neklidu a sváru. Myslím, že mnoho Poláků i Němců mělo od počátku podezření, že "svobodný" Gdańsk vznikl s úmyslem do budoucna znemožnit dorozumění mezi oběma národy. Pokud to tedy nějaký skrytý úmysl mírotvorců byl, pak je třeba říci, že se jím dílo podařilo.

Co se týká Horního Slezska, výsledky plebiscitu nebyly akceptovány, ačkoli šlo jasně o případ národního sebeurčení a 21. října stanovila velvyslanecká konference rozdělení Horního Slezska, čímž se mnoho Poláků dostalo proti své vůli k Německu a ještě více Němců k Polsku. Ve Slezsku se odehrávaly

nacionalistické řeže, krvavé orgie nacionálnímu, které po pravdě řečeno rozpoutali Poláci, i když si Němci pak s nimi v ničem nezadali. Ukázalo se, že středoevropské obyvatelstvo ještě zdaleka nedozrálo k nějakému lidsky slušnému a spravedlivému autonомнímu řešení národnostní otázky a že vznik národních států v tomto ohledu k ničemu nepřispěl. Spíše naopak, protože se řídil z valné části hospodářskými hledisky a etnické problémy mnohdy ještě vyostřil.

Statisíce Němců odešlo po první světové válce do Německa a ti, co zůstali, nebyli rozhodně loajální polským občany. Německá menšina v Polsku byla orientována na Německo a Poláci s ní také zacházeli velmi represivně, takže tento vztah jenom pošilovali. Mezi roku 1919 a 1939 neexistovala jediná německá vláda, která by uznávala západní hranice Polska, a byly to především sociálně-demokratické vlády, které rozvíjely nenávistný tón vůči Polsku. Je potřeba říci, že Hitler na tomto poli nepřinesl vůbec nic nového, spíše naopak, jeho vztah k Polsku byl zpočátku mnohem pozitivnější než například vztah Gustava Stresemanna. V *Mein Kampf* není o Polsku řeč a Hitler zcela nejistě v Polsku dlouho neviděl zahraničně politického nepřítele; až v r. 1939 jasně poznal, že všechny pokusy revidovat Versailleské dohody týkající se hranic mezi oběma státy jsou vyloučené, protože Polsko ze svého národního státu, byť v nespravedlivých hranicích /Gdaňsk/, nechodlá postoupit vůbec nic. Od března 1939 proto nastal v Hitlerově politice obrat a rozjely se přípravy na válku s Polskem.

Na počátku polského národního státu stály dvě koncepce. Jednu reprezentovali Dmowski a Paderwski, který obdobně jako Masaryk získal velký vliv na Wilsona a obdobně jako Masaryk byl silně protiněmecky orientován. Jejich představa spočívala v tom, rozšířit Polsko maximálně na účet Německa: celé Horní Slezsko, Poznaňsko, Gdańsk, Mazury atd., tj. cca 84 000 km² bývalého německého území /historicky ovšem prapůvodně polského/. Jak to dopadlo, jsme právě stručně vylíčili. Druhá koncepce byla koncepce Piłsudského. Ten chtěl Polsko rozšířit především na východ, na původní polská území, zhruba v historických hranicích jagellonské říše. Ani jedna z koncepcí nebyla v r. 1918-1920 přísně etnická, nýbrž především historická. Byly to koncepce, vedené především politickou a hospodářskou logikou nového národního státu mezi tradičními rivaly či nepřáteli. Historicky legitimější byla podle mého soudu koncepce Piłsudského, který měl navíc plán vytvořit velkou federaci národů bývalého Polska, federaci, která by sloužila jako obrana Evropy před novou imperiální sovětskou mocností. Myslím tedy, že Piłsudski nebyl veden primárně ideou polského národního státu, nýbrž touto federativní ideou se zvláštním politickým význa-

mem.

Pro realizaci svého federativního plánu nenašel Piłsudski ani vhodné a příznivé podmínky ve Střední Evropě, ani patřičnou západní podporu. Jakmile byla jednou nadnárodní idea v tomto prostoru poražena nacionalismem, bylo těžko hledat někoho, kdo by měl tu odvahu a historickou prozíravost znovu o její uskutečnění bojovat. Tak tomu bylo v případě Litvy, které připadla zvláštní úloha ve vývoji polské východní politiky. Když Polsko bojovalo v r. 1920 na život a na smrt s Ruskem, uzavřela Litva 12. 7. v Moskvě mírovou smlouvu, přičemž v jednom z článků této smlouvy byla proponována litevská anexe oblasti okolo Vilna, oblasti, která z historického i aktuálního stavu musela být po-kládána za součást Polska. V říjnu téhož roku nechal proto Piłsudski tuto oblast obsadit a v březnu r. 1922 přičlenit k polskému státu. Litevská vláda přerušila veškeré styky s Polskem a mezi oběma národy, které byly historicky spojeny nejužší spoluprací a společným bojem, vystal píškop. Na hranicích těchto dvou nových národních států nastal válečný stav, jenž můžeme pokládat za jeden z mnoha příkladů omylenosti Masarykových politických předpovědí o budoucnosti Střední Evropy.

Polský národní stát nevznikl podle etnických hranic a již od počátku se zapletl do neřešitelných rozporů, mimo jiné také proto, že se nechoval demokraticky k národnostním menšinám a že úporně hájil tu svou podobu, kterou dostal ve Versailles. Tato podoba byla v podstatě kompromisem mezi oběma výše zmíněnými koncepcemi. Požadavek na rozšíření západní hranice Polska na účet Německa byl splněn jen z poloviny, avšak i onech 43 000 km² stačilo, aby se oba státy staly nepřáteli. Ani na východě se nepodařilo uskutečnit Piłsudského konceptu federace /Poláků, Litevců, Bělorusů, Ukrajinců, Volynanů atd./ a ty vcelku malé územní zisky, navíc etnicky a historicky podložené, stačily k tomu, aby i východní hranice byla hranicí "válečnou". Polský národní stát měl 19 milionů Poláků a 8 milionů více či méně potlačovaných menšin! V r. 1939 padl za oběť dvěma největším masovým vrahům v dějinách, Hitlerovi a Stalinovi, a od té doby již nikdy úplnou státní suverenitu nezískal a navíc byl po druhé světové válce vržen ještě dále na západ a tak na úkor Německa odškoden za další Stalinovy zábory polských území na východě. Přitom je třeba říci, že tento vývoj je přesným opakem tisícileté polské orientace, která byla vždy směrem na východ a nikoli na západ; vždy to byly východní oblasti, kam mířily polské státní a kulturní aktivity /a pochopitelně i vojenské výboje/ a kde se také nejostřejí střetávaly se zájmy ruské říše. Vždy to také bylo Rusko, které představovalo pro polskou státní existenci

největší nebezpečí: Rusko bylo vždy největším kořistníkem při různých děleních Polska a jestliže je dnes opět Polsko v "zájmové sféře" této mocnosti, není to náhoda. A co nového se může v tomto vztahu odehrát? Odpověď bych historickou paralelou: při čtvrtém dělení Polska na Vídeňském kongresu dostalo Rusko opět největší díl z kořisti a polským králem se stal ruský car Alexandr. Ten prohlásil, že je Polsku ochoten dát ústavu, což komentoval svobodný pán von Stein ironicky, že obrovská říše, která sama nemá ústavu, chce ji dát Polsku.

x   x   x

Hlavním národnostním problémem současného československého státu je vztah obou vládnoucích národů, Čechů a Slováků. Oficiálně předstíraná a zcela striktně sledovaná údajná neproblematičnost tohoto vztahu nemůže ovšem zakrýt v širších vrstvách obyvatelstva živý pocit opaku. Zákon o federalizaci je jediným pozitivem, které prakticky zůstalo z osmašedesátého roku. Pouze zákon samotný, protože jinak způsob jeho naplnění "federální" nebyl. Rady klíčových pozic, kterých se Slovákům dostalo, bylo využito k řadě preferencí slovenské poloviny státu /nemá pravdu Miroslav Kusý, když v článku Češi a Slováci tvrdí, že nová slovenská reprezentace, která se dostala do Prahy "nešla tam kvůli tomu, aby hájila a presadzovala slovenské národné zájmy..." /Lidové noviny, červenec-srpen 1988, č. 7-8, s.3/; jistě tam nešla jen kvůli tomu, ale nelze přece popřít, že je využila i v zájmu Slovenska, že využila socialismu jako prostředku národní seberealizace, což by M. Kusý přijal pravděpodobně jako něco pozitivního, kdyby se jednalo o jiné osoby/. Preference: počínaje 70% státního rozpočtu, čistě politickou ne-ekonomickou duplicitou řady výrobních odvětví, přičemž bývá pravidlem, že slovenské výrobky bývají horší kvality, konče skutečností, že Praha nemá doposud status hlavního města federace. V konečném politickém důsledku se pak zřetelně ukazuje, že tato asymetrie ve vztahu obou republik je jedním z podstatných nástrojů zahraničního mocenského ovládání celé federace. Slováci, stejně jako Češi, nemají demokratické federativní myšlení v krvi /což má své historické kořeny, kterými bychom se chtěli dále zabývat/ a tohoto faktu je pak dovedně využíváno.

Zatímco postupná ekonomická a politická integrace současně západní Evropy působí ve směru odumírání starých nacionalismů /viz například ohromné sblížení Francie a Spolkové republiky Německo/, ve východní Evropě má integrace

opačné důsledky. Sovětský tlak na ekonomickou integraci východní Evropy vyvolává spíše větší rozdíly mezi jednotlivými zeměmi, protože tento tlak má za cíl rostoucí pomoc chorobnému sovětskému hospodařství a každá země se tomuto tlaku dokáže bránit různým způsobem a v různé míre. A to zpětně posiluje staré nacionální averze, které se stávají vhodným nástrojem manipulace dirigentů moci. Všimněme si například, že v oficiálním propagandistickém provozu nejsou podnikány sebemenší pokusy o sbližování jednotlivých národů Střední Evropy, že se nehovoří o tom, co aktuálně i v minulosti spojuje a spojovalo Čechy a Slováky s Maďary, Čechy a Slováky s Poláky atd. Na fakt tzv. rudého nacionálismu, tj. uměle a násilně udržovaného starého nacionálismu moderním totalitním systémem, upozornil nedávno například Otto Habsburský v knize *Die Reichsidee /Amalthea Verlag 1987/*: "Prohlášení Josefa Stalina, že by nikdy nestřpěl, aby vznikaly zvláštní vztahy mezi malými státy v hegemoniální oblasti Sovětského svazu platí nezměněně dál i v restalinizaci, kterou zjevně podniká Gorbačov. Moskva je tak nejen příčinou napětí mezi Východem a Západem, ale podněcuje také rudý nacionálismus uvnitř svého impéria... Nic neohrožuje mocenské postavení Sovětského svazu více než dorozumění lidí nezávisle na diktátorech. Překonání nacionálismu v celé Evropě by mohlo dřívě či později přivodit také pád s ním podobného komunismu." /tambéž, s. 146./

Doufáme, že se Slováci v budoucnu zbaví svého dosavadního politického myšlení /stejně jako Češi svého/, které se začalo vyvíjet v 19. století, respektive že se zbaví jeho hlavních negativních determinant, k nimž patří například komplex malého a ne plně vyvinutého národa, neustále ohrožovaného a proto neustále pohotového uchylovat se pod ochranu někoho mocného a to i proti svým přirozeným spojencům nebo partnerům. Slovenské pojetí politiky, které nevychází z vlastních svébytných tradic /zde mám na mysli například geografickou roli prostředníka mezi Polskem a Maďarskem/, nýbrž zakládá se na národních fobiích, nemůže vést k ničemu jinému než k chytračení, které, byť po jistou dobu úspěšné, nakonec nevede nikam; Slováci mají na čem stavět, mají hodnotné křesťanské, katolické i protestantské tradice, mají ještě, oproti Čechům, značnou národní vitalitu; stručně řečeno, jejich perspektivu vidím v Křesťansko-sociálním státě, otevřeném na sever i na jih a využívajícím ochoty ke spolupráci té velké části slovenského národa, žijící na Západě. Jen jejich špatně pojatá "národní" politika je vždy vedla k tomu, že se jednou uchylovali pod křídla Čechů, podruhé Němců a potřetí Rusů, přičemž potlačovali ty či ony národnostní menšiny - tento bludný kruh by měl být jednou proložen, Slováci by se měli stát svébytným národem a nastoupit svou vlastní cestu

k federativní Střední Evropě. Zakladatel panevropského hnutí Richard Coudenhove-Kalergi, pocházející z Čech, řekl krátce před svou smrtí, že Evropa má trvale jen jednu volbu: buď se stát velkým Švýcarskem, nebo velkým Československem, tj. buď federací rovnoprávných celků nebo centralistickými národními státy. V souvislosti s krátkou úvahou nad budoucím slovenským vývojem tím chci naznačit směr orientace: nikoli větší mocí a výhod prostřednictvím centra, nýbrž vlastní středoevropská federativní orientace, symbolicky vyjádřeno – nikoli jen Praha, nýbrž také Viedeň a Budapešť. Je to důležité, protože pokud má pravdu francouzský sociální demokrat Jean Francois Revel, že marxismus už může existovat pouze jako parazit na těle tržního hospodářství, pak je výše naznačená orientace jedině perspektivní. A zmínil-li jsem se o křesťansko-sociálním státě, neměl jsem na mysli rozhodně žádny klerikalismus, se kterým mají Slováci špatné zkušenosti: budoucí Střední Evropa je především duchovním útvarem, který vyrůstá z evropského křesťanského dědictví. Kdo koli dnes sleduje duchovní vývoj slovenského národa, musí s obdivem konstatovat, že má před očima vyvíjející se převažně křesťanský národ, který klade stále větší důraz na přirozené a morální svazky a balast nacionalismu přenechává těm momentálně vládnoucím. V memorandu slovenského lidu ze 7. června 1861 /Turčianský Svätý Martin/ se praví: "Příklad Severní Ameriky nás učí, že morální hříchy, které vstoupily přímo do ústavy, se později právě na této ústavě mstí, a že pouze na základě moci zákona nelze stvořit žádnou jednotu ani ji udržet, pokud tato jednota není v souladu s přirozenými a morálními zákony." /Bošek František, Dokumenty k slovenskému národnímu hnutí v letech 1848-1914, první svazek, s. 319, Bratislava 1962/. Tolik úvodem a nyní se věnujme historii slovenského národa, jeho hledání sebeurčení.

x   x   x

V 7. století končí v Evropě velké stěhování národů, v němž hlavní úlohu hráli Germáni a Slované; na konci 9. století pak ještě přicházejí do Uherska Maďaři, kteří zde za panování Štěpána I. /997-1038/ zakládají vlastní stát, k němuž patřila i oblast horních Uhers /Felvidék, dnešní Slovensko/, velmi řídce obydlená hlavně Slovany; Gejza II. /1141-1161/ povolal do uherského státu německé osadníky, z nichž část usadil ve Spiši; od 12. století tvoří tedy Němci část obyvatelstva Slovenska, a především díky jejich činnosti zde vznikají prvá města, pochopitelně osídlená především Němci /Trenčín, spišská města/.

Slováci tedy vždy patřili ke království uherskému, k Svatoštěpánské koruně, a neměli proto žádné specifické dějinné vědomí, žádné vlastní svébytné historické tradice, nevytvořili si historicko-politickou individualitu, na které by mohli stavět a kterou by mohli rozvíjet. Prošli pouze národním uvědoměním v průběhu 19. století a na základě jazyka budovali pak svou kulturní svébytnost - politickým národem se nikdy nestali, na rozdíl od Čechů nebo Maďarů. Oprávněně tedy slovenští obrozenci vyznávali romantickou, "lidovou" koncepci národa, podle níž se národ vytvářel okolo iracionálního, nepolitického a předcivilizačního "lidu". Naproti tomu Maďaři se od počátku vyvíjeli jako politický národ - uherský stát, tj. určitá politická idea a teritoriální realita zde vytvářela národ. Bylo to zvláště učení o svaté koruně, tj. koruně svatého Štěpána jakožto zvláštním, specificky uherském pojmu státu. V pojmu svaté koruny byla přítomna jak moc královská, tak politický národ, tedy souhrn všech základních prvků uherského státu, což v podstatě stavělo na roven královskou moc a politický národ uherský. Svatá koruna byla pravým suverénem, nejvyšší mocí, a veškeré ostatní moci byly pouze odvozené, na prvním místě král a sněm. V samém základu uherské státnosti byl tedy zabudován protiabsolutistický princip. Veškeré právní obyvatelstvo uherského státu tvořilo "lid svaté koruny": do r. 1848 to byl každý veřejnoprávně svobodný občan, tj. šlechtic, od r. 1848 všichni uherští státní občanů tvořili jednotný uherský politický národ - je tedy v samém základu zabudován princip, podle nějž v uherském království je jen jeden politický národ a ostatní národy jsou pouze národnostmi. Zde je na místě říci, že vývoj českého a uherského státu měl od počátku celou řadu podobností a identických prvků. Koncept svaté koruny uherské byl, jak jsme právě řekli, jakousi náhražkou za abstraktní pojem státu jakožto něčeho, co existuje nezávisle na dočasném panovníkovi, přesahuje jeho smrtelnou osobu a trvá věčně. Tento proud politického myšlení se objevil v polovině 12. století ve Francii a v Anglii, ale také v Čechách. Zde v prvé polovině 12. století vyústilo uctívání sv. Václava v eminentně politický koncept velkého významu: Václav byl nejprve chápán jako světec, mocný přímluvčí za dynastií a zemi, byl patronem pražské církve a vládnoucí dynastie; poté však došlo ke změně: Václav se stává patronem země České, knížetem a bojovníkem, až konečně vzniká nový politický koncept, spočívající v představě, že vlastním panovníkem Čech "není aktuálně vládnoucí kníže, ale věčný, nikdy neumírající kníže Václav. On je také majitelem, vlastníkem knížecích statků a celé země a dočasný kníže je jenom jeho zástupce - 'vicarius'. Všude jinde v křesťanské Evropě byl panovník 'vicarius Christi', pouze v Čechách byl zástupcem světce

z domácí dynastie". /D. Třeštík, Česká kultura ve 12. století; in: A. Merhautová, D. Třeštík, Ideové proudy v českém umění 12. století, Academia Praha 1985, s. 21/. A tak politické myšlení krystalizuje v Čechách a v Uhrách velmi podobným způsobem, v konceptu "věčného panovníka" a "koruny království". Národ je pak vymezován také podobně či stejně: v Čechách jako "familia sancti Wenceslai", tj. čeleď /ne rodina/ sv. Václava, v Uhrách jako "lid svaté koruny", v obou případech jde tedy o politický národ, národ, který je do značné míry totožný se státem a nikoli jako národ určený jednoznačně etnický, tj. například původem od jednoho předka nebo jazykově. Toto rozlišení platilo již pro Římany, v jejichž kulturním okruhu bylo organizované lidské společenství, vzniklé spojením se lidí a podřízením se jednotnému právu označováno jako populus, zatímco barbaři žijící sice také ve společenstvích, která však byla dána jen společným původem a ne právem, byli označováni jako gentes; populus /chápaný v Čechách a v Uhrách jako "politický národ"/ byl podle Ciceronovy definice "lidská společnost, sdružená souhlasem ve věcech práva a společným prospěchem", podle sv. Augustina "rozumná lidská společnost sdružená na podkladě svorného společenství ve věcech jež miluje", přičemž účelem lidské společnosti je mír.

Výjimečná pokročilost státoprávního myšlení u Čechů a Maďarů se zvláštním způsobem promítala i do dalšího historického vývoje. Na počátku stáli sv. Václav a sv. Štěpán /a společný světec sv. Vojtěch/ a paralelní vznik "politických národů", které postupně vyvinuly velmi podobná ústavní práva. Navíc i samotný státní vývoj procházel svými jednotlivými etapami skoro současně. Oba státy, český i uherský, ztratily na počátku 14. století své národní dynastie a nové dynastie cizí /Lucemburkové a Anjouovci/ záhy vymřely; připomeňme, že od doby Karla IV. se u nás objevuje pojem "corona regni Bohemiae", Koruna království českého, která znamenala za prvé skutečnou královskou korunu českých králů, podle ustanovení Karla IV. trvale spočívající na lebce sv. Václava a odtud ke korunovacím pouze propůjčována jednotlivým panovníkům /v návaznosti na starší českou tradici státoprávní se tak sv. Václav stává "majitelem" nové koruny/ a za druhé širší pojem než vlastní české království, omezené pouze na Čechy. Země Koruny české jsou všechna území, v nichž je český král panovníkem, stejně jako země koruny sv. Štěpána jsou všechny země, v nichž je uherský král panovníkem. Už od 15. století se považovalo za přirozené, že by český a uherský stát měly být spojeny jedním králem - jak směšné je tvrzení Masarykovo, že rakouská monarchie byla umělým útvarem, vzniklým snad pouze z obranných důvodů! Po smrti Matyáše Korvína byl český král Vladislav

slav zvolen i za krále uherského a od té doby /r.1490/ zůstaly už země obou korun trvale spojeny společným panovníkem. Rozličné shody a paralely trvaly až do 17. století, pak se cesty obou zemí rozcházejí, jak ještě dále uvidíme. Osoba panovníka zůstala v podstatě jediným pojítkem mezi oběma státními celky...

Vraťme se nyní k slovenské problematice. Řekli jsme, že v 19. století vyvinuli Slováci své národní vědomí na základě jazyka a společného původu a začali usilovat o národní prosazení se vůči Maďarům, v nichž viděli hlavní příčinu své zaostalosti. Mezi slovenskými představiteli se vyvinuly zhruba dva směry, dvě orientace: jedna skupina uvažovala státoprávně a snažila se o národní emancipaci, především kulturní, uvnitř stávajícího ústavně-právního rámce - s tím, že i ona měla své představy o politických změnách /např. Š. M. Daxner, J. Francisci-Rimavský/, zatímco druhá skupina vedená L. Štíárem /M. M. Hodža, J. M. Hurban/ snila o státoprávním odtržení ze svazku zemí uherské koruny. Na počátku stál ovšem dokument, v němž převažil vliv první skupiny: petice asi padesáti představitelů slovenské Inteligence vypracovaná 10. května 1848 v Liptovském Svätém Mikuláši a odeslaná do Pešti. V této petici jsou požadována jistá autonomní práva slovenské země, v níž bude slovenský národ uznán jako rovnoprávný národ a bude mít možnost samostatně se uplatňovat ve veřejné správě, soudu a školách. 14 bodů této petice se v podstatě stalo na dvacet let cílem politických přání Slováků, respektive většiny těch, kteří projevovali zájem o svou národnost. Záhy se však ukázalo, že řada vůdců slovenské inteligence má své vlastní utopické politické představy, které jim znemožňují racionální posouzení všech ostatních dobových politických názorů, včetně těch, které chtěly uspokojit slovenské národní aspirace. Kromě říšského sněmu se Slováci nezúčastnili a politicky významný plán F. Palackého na federalizaci Rakouska odmítli, stejně jako představy K. H. Borovského o vytvoření jednotného státu s Čechy /k těm myšlenkám se pak v podstatě vrátil Masaryk a skupina "čechoslovakistů" vedená V. Šrobárem a M. Hodžou/, ačkoliv směřovaly k nějakému novému státoprávnímu zajištění slovenské existence. Proti maďarské revoluci v r. 1848 se také postavili, protože v tomto boji za občanské svobody, za politickou svobodu uherskou, neviděli žádné výhľádky pro své aspirace, národní svobodě dali přednost před politickou svobodou, v čemž se zase shodovali s K. H. Borovským: "Pamatujme si to hlavní pravidlo, kterému nás učí zkušenost všech věků: politická svoboda bez národní nemá ceny..." /Karla Havlíčka Borovského politické spisy, díl II, část 1, s. 152, Praha 1901/. A jakou

hodnotu má národní svoboda bez politické svobody? Asi takovou, jakou si představovali autoři olomoucké petice z 19. března 1849: Štúr, Hurban a Hodža v ní doufají v očměnu Vídňe za svůj postoj vůči maďarskému boji za politickou svobodu - líčí v této petici, jak nadšeně bojovali za monarchii proti "velezrádným Maďarům" a dožadují se uspokojení svých požadavků, z nichž třetí spočívá v státoprávním rozbití uherského království a čtvrtý v "nanejvýš nutném okamžitém" vypuzení maďarštiny ze slovenských komitátů a obcí /jen na okraj připomínám, že na Slovensku neexistoval jediný čistě slovenský komitát nebo obec/ a "propuštění všech těch úředníků, kteří se v poslední době ukázali jako otevření nepřátelé Vašeho Majestátu a věrného slovenského národa..."

Přesto, že tato petice byla ve Vídni velmi nemilostivě přijata, problém slovenských národních požadavků zůstával. Již předtím pověřila Vídeň dvorního radu v Banské Bystrici Františka Hánricha, aby vypracoval panětní spis o ochraně slovenské národnosti v Uhách. 28. března 1849 předložil rada Hánrich spis, jehož hlavní smysl spočíval v tom, poskytnout Slovákům takovou státoprávní formu /v rámci Svatoštěpánské koruny vytvořit slovenskou korunní zemi s vlastní slovenskou správou/, která by mohla sloužit jako východisko pro jejich další samostatné ústavní aktivity. Tento a všechny další návrhy byly odmítnuty slovenskými aktivisty, kteří měli na mysli jen jeden jediný cíl: úplné odtržení Slovenska od uherského království. V tom bylo celé jejich politické myšlení, které proto nelze nazvat státoprávním myšlením, nýbrž pouze označit jako separatistické názory. Takto pojatý boj za národní svobodu se pochopitelně musel nutně neustále nacházet v rozporu s maďarským zápasem za politickou svobodu Uher, v jehož centru stála uherská ústava, její uhlájení a ohlájení. Jsem toho názoru, že za situace, kdy obě strany, maďarská i slovenská, byly již zachváceny moderním nacionismem, jediné možné východisko spočívalo v oboustranně přijatých státoprávních úpravách, vycházejících z této ústavy a nikoli z její negace. Říkám to proto, protože jsem přesvědčen, že jediným perspektivním středoevropským řešením politických a národnostních problémů monarchie byla federalizace a autonomizace. Jenže, jak je známo, posledním vítězem byly nacionalismy, separující a oddělující jednotlivé národy Střední Evropy, a to k jejich vlastní škodě.

F. Palacký ve statí Idea státu rakouského podal toto hodnocení uherské ústavy: "Jádro zemských institucí uherských je samo v sobě tak zdravé a zdárné, že by dle mého soudu zasloužilo být chováno také v jiných zemích; jest v něm živý zárodek pravé autonomie zemské, bez níž svoboda občanská i politická nikde dlouho státi a trvati nemůže; jest i zásada reformy a zdokonalitel-

nosti nekonečné, bez níž všecky lidské instituce hynouti a zahymouti musejí. Z toho také pochopiti a vyložiti se dá všeobecná Uhrův /netoliko Maďarův/ láска ke své constitutio avitica, i neobyčejná energie k jejímu zachování a hájení; Uhrovi pod byrokracií živu a blahu býti nelze..." /F. Palacký, Úvahy a projevy, nakl. Melantrich, Praha 1977, s. 376/. Jaká tedy byla tato ústava a jaký byl její historický význam? Nejprve uvedme, že Ispění Uhrů na vlastní ústavní kontinuitě, kontinuitě tisícileté, tvorilo základ existence uherského státu. Hlavní předností této ústavy byla dělba moci ve státě, tj. ve středověku dělba moci mezi panovníkem a stavou, přičemž vlastní "demokratičnost" spočívala v rozsáhlé decentralizaci, v existenci autonomních zemských institucí. Na prvním místě jmenujme zemský sněm, který diskutoval o všech královských propozicích a volil ze svého středu palatina, králova zástupce; ten za pomocí consilia locumtenentiale prováděl plány, sjednané mezi králem a stavou; jeho zástupce, zemský soudce, předsedal královskému apelačnímu soudu, známému jako tabula septenviralis. Vlastním základem decentralizované zemské moci byly pak tzv. komitáty, správní jednotky pro jednotlivé oblasti království, v jejichž čele stáli tzv. comes /Obergespan, župan/ a vicecomes a převážně zdola volení místní úředníci. Každý komitát vysílal dva zástupce na zemský sněm. Komitátní sjezdy, kterých se účastnilo všechno svobodné obyvatelstvo volily úřednictvo, spravující komitátní záležitosti. "Zákony na sněmcích přijaté a králem schválené musily být na komitátních sjezdech oznamovány, aby potom komitátními úřady byly prováděny. Také opatření nejvyšších orgánů státních musila oznamována být prostřednictvím komitátních úřadů a sjezdy komitátní měly právo, aby proti nařízením, jež by pokládaly za "gravaminaří" podávaly "repraesentace" /protesty/ a zastavovaly provádění až do vyřízení těchto repraesentací. Šlo-li o nějaké nepopulární nařízení, sdělovaly si jednotlivé komitáty navzájem obsah repraesentací; v tom spočíval prostředek, že v Uhrách mohlo se vystupovat proti neoblíbeným nařízením hromadně, ba že provedení jich mohlo odporem komitátů být překaženo. Tato rozsáhlá komitátní samospráva byla nezdolným štítom, kterým Uhři uhájili svoji státní samostatnost a kterou zvítězili proti sjednocovacím snahám panovníků," /Česká politika, díl druhý část první, Praha 1907, s. 159/. Boj Uhrů za uherskou ústavu byl ovšem dlouhý a krvavý, jako každý boj za politickou svobodu. Tvoří jednu z nejvelkolepějších stránek středoevropských dějin a měl by být v budoucnu součástí každé učebnice historie Střední Evropy. Nás současný zápas za lidská a občanská práva zde má tradici, ke které by se měl hlásit namísto toho, aby nereflektovaně oslavoval vznik národních států ve Střední Evropě. Národní státy sice

dočasně uskutečnily četné národní aspirace, přinesly národní svobodu některým národům, jiným ji však zase vzaly a co je nejdůležitější, politickou svobodu trvale nezajistily, mír, který je podle sv. Augustina účelem lidské společnosti /lidé milují předeším mír a tato láska k míru je sdružuje ve společnost/ do Střední Evropy nepřinesly.

Není zde dostatek místa pro to, abych podal celé dějiny uherského zápasu za svobodu, omezím se pouze na některé jeho momenty. Jak jsem již řekl, v Uhersku se politickému absolutismu nikdy nedářilo, ačkoliv o to někteří Habsburkové i jiní často a energicky usilovali. Žádný ze středoevropských národů, kromě Poláků, nemiluje tolik svobodu a nezávislost jako Maďaři, o nichž napsal Voltaire: národ hrdý a statečný, opora svých panovníků, ale metla svých tyranů. "Kdežto všechny ostatní země, ani Anglie nevyjíma, zakusily na čas vládu despotickou, Uhři nikdy se jí nepoddali. Vždycky měli dosti nadšení milovati svobodu více než klid, bohatství, ba i život..." /E. Laveleye, Vláda v demokracii, Praha 1897, s. 481/. Bylo to zvláště 17. století, ve kterém se rozhodovalo o rozdílných dalších osudech království českého a uherského. Zatímco v Čechách po porážce stavovského povstání proti panovníkovi se postupně prosazuje absolutismus, v Uhrách všechny velké rekatolizační a absolutizační snahy narazily na silný odpor. Zatímco v Čechách se odpor česko-německých protestantských stavů zhroutil po jedné, v podstatě šarvátce na Bílé hoře, v Uhrách se bojovalo dlouho a vytrvale. Nejprve István Bocskai, Gábor Bethlen, György I. Rákoczi, pak za Leopolda I. spiknutí palatina Wesselényiho, které skončilo popravami a otevřelo období energického pokusu o zavedení absolutismu v Uhrách /samo spiknutí i následné události připomínají události z 20. let v Čechách, včetně toho, že za absolutistickým pokusem v Uhrách stáli čeští šlechtici dvorští, Václav Lobkovic a Martinic/: uherská ústava suspendována, sněm nesvoláván, posléze i palatinát suspendován, v čele zemské správy postaven vojenský gubernátor a pak gubernium, složené z cizinců /v čele byl Johann Kaspar von Ampringen, velmistr Německého řádu/; pronásledování protestantů vyvrcholilo v odsouzení asi 40 protestantů na galeje. Následovalo povstání, tentokrát Imre Thökölyho z Kežmaroku; v r. 1681 musel Leopold I. opět svolat sněm a obnovit úřad palatina. Zanedlouho vojenské úspěchy Vídňě proti Turkům a přívězencům odporu v Uhrách opět povzbudily absolutistický tlak a opět za ním stál další dvorní český šlechtic, Kinský.

V Uhrách tehdy řádil generál Caraffa, který mučil a popravoval ve velkém stylu: tak například v Prešově dal postavit ohromné popraviště, na němž se dalo mučit a popravovat několik obětí najednou /známé divadlo eperieské/.

V r. 1687 využil Leopold uherské deprese a na sněmu sice uznal ústavu, ale stavové se vzdali starobylého práva branného odporu vůči panovníkovi. V r. 1703 však vypuklo nové povstání, vedené Ferencem II. Rákóczim, v jehož průběhu byli Habsburkové dokonce přechodně sesazeni z uherského trůnu. Mír byl nastolen teprve za Karla VI. v květnu 1711, kdy byla plně obnovena ústava a všechna stará práva a privilegie; roku 1715 si pak dali uherští stavové stvrdit, že král nebude vládnout podle jiných než uherských, na sněmu přijatých zákonů, a že Uhry nebudou spravovány podle ostatních císařských zemí /ad modum aliarum Provinciarum supposito Gubernio/, tj. především podle vzoru Čech; tato obava se znova objevila v r. 1772 při přijímání pragmatické sankce v Uhersku: sněm zde kladl důraz na to, aby království uherské nebylo spravováno "ad normam aliarum haereditarum provinciarum". Z toho je vidět, že skutečně během 17. století se vývoj v českých zemích úplně rozešel s vývojem v Uhersku a to do té míry, že uherské stavy měly velký strach z nějakého státoprávního sbližování, že se rozhodly bránit se jakémukoli vídeňskému centralismu. Ptáme-li se po příčinách takového vývoje, řada českých historiků mluví o jednotě a semknutosti české šlechty oproti z velké části poražené a zhlídkačelé české šlechtě po Bílé hoře, která neměla prakticky žádných šancí v zemi, v níž začala vládnout nová cizí, přišedší šlechta.

Hlavní oporou a nositelem uherské ústavy byla skutečná šlechta, jen ona tvořila politický národ uherský, *natio Hungarica*. Ani náboženské války v 17. století nedokázaly tuto šlechu rozdělit natolik, aby přestala dbát zemských práv a dbala jen svého majetku či politické moci získané z Vídně. Stabilita a vnitřní soudržnost uherské šlechty nebyla však vájinkou, neboť také v Čechách byla situace podobná. Také v Čechách po Bílé hoře vládnoucí šlechta zemských úřadů byla pevně česká, tvořila českou vládnoucí elitu. Jmenujme na prvním místě Lobkovicé, Valdštejny, Slavaty, Martinice, Černíny, Šternberky, Kolovraty, Kinské atd. V době mezi bitvou na Bílé hoře a reformami Marie Terezie neměl žádný cizinec nebo někdo mimo okruh české elity v rukou dva nejdůležitější zemské úřady: nejvyššího pražského purkrabího a českého kancléře. Týkalo se to ovšem i dalších nejvyšších úřadů českého království: nejvyššího hofmistra, maršálka, komořího, soudce, prezidenta apelačního dvora a prezidenta české komory, nejvyššího orgánu hospodářské politiky českého státu atd. Tato fakta vyvrací mytus protestantských historiků o českých dějinách po Bílé hoře, zakládající se na domněnce, že u nás převážila cizí šlechta. Pochopitelně, že k nám v té době cizí šlechta přišla a získala zde majetky, avšak nezískala politickou moc a politický vliv - česká politická

elita moc ve státě z rukou nepustila, i když se o to někteří císařové snažili; jelikož víme, že se zemské sněmy scházely zcela pravidelně, nejméně jednou do roka, pak z toho jednoznačně plyne, že veškerá absolutistická opatření či trendy musely být uváděny v život a prováděny v zemi českou šlechtou, že se tedy česká šlechta, na rozdíl od uherské, stala objektivně hlavním nástrojem absolutismu v Čechách. Tento rozdíl mezi zeměmi je minochodem aktuální dodnes. Ještě poznámku k situaci šlechty po Bílé hoře: po ní se sice u nás zmocnili majetku poražené protestantské šlechty cizí váleční dobrodruzi, byl to však jen zlomek toho, co si přivlastnili ti největší supi, kteří byli českého původu: původně kancelářský úředník, později hrabě Pavel Michna a příslušník starobylé české šlechty Albrecht z Valdštejna, kterého rozhodně z nějakého zemského patriotismu nelze podezírat. Po jeho zavraždění přišli další cizinci, z nichž ovšem většina vymřela /i jejich rody/ zhruba do poloviny 18. století /Gallas, Piccolomini, Questenberk/; politický vliv ovšem stejně neměli, podobně jako šlechta, která k nám přesídlila z jiných částí monarchie /Thunové, Morzinové, Claryové a další/. Ostatní příslušníci šlechty "cizího" původu získali inkolát v Čechách a na Moravě již před stavovskou vzpourou: na Moravě Lichtenštejn a Ditrichštejn, v Čechách Thurnové, Harrachové, Althanové, Salmové a Rottalové /výjinku tvoří dvě rakouské rodiny, Eggenberkové a Trauttmansdorfové/.

Úzký okruh vysoké české šlechty nejenvládl v Čechách, ale měl také /značně neproporcionalně vzhledem k svému počtu/ dosti silné mocenské pozice ve Vídni samé, měl obsazenu řadu významných funkcí v císařských radách. Česká šlechta se totiž z části stala také dvorskou šlechtou, a ten, kdo zná význam dvora a dvorské šlechty pro vývoj evropského absolutismu, chápe dobře další podstatný rozdíl mezi zemí českou a uherskou, když uvedu, že uherská šlechta se nikdy dvorskou šlechtou nestala. Jak uvádí historik R. J. W. Evans ve své knize *Das Werden der Habsburgermonarchie 1550-1700* /nakl. Böhlau, Vídeň 1986/, Uhři se v mocenských praktikách Vídni necítili doma, měli k ní té měř všichni nedůvěru a neusilovali proto získat tam nějaké pozice nebo vliv. Starali se především o své vlastní záležitosti a kupříkladu znalosti němčiny mnoha příslušníků vysoké šlechty byly sotva obsažnější než znalosti jejich sedláků. Evans uvádí příklady dvou uherských šlechticů, významných vykonavatelů habsburské politiky ve své době, Ádáma Batthyányho a Ádáma Forgáche: oba zaujímali veřejně kritické postoje vůči Vídni a neměli zájem se ve Vídni nějak etablovat. Tento fenomén lze nazvat uherským zemským patriotismem /u nás byl takovým zemským patriotem například Vilém Slavata/, patriotismem, který

byl vlastní jak katolíkům, tak protestantům, jehož projevy sahaly od veřejného antihabsburského postoje až po jemné distancování se od centralizačních snah Vídně. Je však téměř nemožné najít příklad, kdy by dal uheršský šlechtic přednost instrukcím či přáním Vídně před zájmem zemským nebo svým vlastním. Navíc, jak uvádí Evans, v Uhrách existovala značně rozšířená averze vůči "Němcům" /němetek/, jak byli označováni nikoli příslušníci národa, nýbrž úředníci a vojáci habsburské monarchie ne-uheršského původu. Domácích Němců, žijících v Uhrách, se to také netýkalo.

Nyní ještě krátce k dějinám uheršského boje za svobodu. Josef II. vystoupil nepokrytě s úmyslem sjednotit říši bez ohledu na uheršskou ústavu. Nedal se korunovat, nesvolával sněm, zavedl němčinu do škol a úřadů, starou komitátní správu chtěl nahradit moderním byrokratickým aparátem, rozdělil zem na 10 okresů atd. atd. Když však potřeboval peníze a vojáky na válku s Tureckem, Uhři mu všechno vrátili i s úroky: nedostal nic, nebyly uznány jeho reformy a komitáty samy násilně obnovovaly původní stav. Leopold II. pak svolal uheršský sněm a znova uznal státní a ústavní samostatnost uheršskou. Když po vídenském kongresu nařídila vláda komitátům, aby odvedla stanovený počet branců a daní, odpověděly tyto pasivní rezistencí: sjezdy komitátní rozpouštěly komitátní úřady, úředníci odstraňovali úřední záznamy, vyprázdnili úřední místnosti atd. Po třináctiletém protiústavním období byl sněm znova svolán r. 1825 a od toho to roku již pravidelně. V r. 1848 se nejprve Uhři domohli tzv. březnových zákonů, podle nichž byla rakouská říše rozdělena na dvě části, a to mnohem důkladněji než potom v r. 1867, a stará stavovská ústava uheršská přeměněna v moderní ústavu konstituční, reprezentativní. V následujícím roce byli pak Uhři poraženi, nejprve u Kápolny a poté u Világosu ruskými vojsky. Je pochopitelné, že okamžitě poté zahájila Vídeň neobyčejně přísná centralizační opatření doufaje, že konečně zničí uheršskou ústavu. Skutečným neštěstím pak bylo, že Vídeň začala zavádět protimáďarská opatření, čímž do budoucna neobyčejně vyostřila maďarský nacionalismus. V duchu Bachova výroku, že Uherško bude do pětadvaceti let proměněno v německoslovanskou provincii a maďarismus bude jen "překonaným sporadickým jevem" a dle teorie o propadlých právech království byla všude velmi důkladně potlačena politická svoboda. Právě v té době však vznikají základní práce barona Józsefa Eötvöse, podle mého názoru jednoho z největších středoevropských politiků 19. století /vedle Metternicha a Palackého/.

V letech 1851-54 vycházejí práce O rovnoprávnosti národní a Vliv vládnoucích idejí 19. století na stát /dva svazky/ a konečně v roce 1865 spis Ná-

rodnostní otázka. Eötvös rozděluje národnosti na historické a ty, které ve státě historickou roli nehrály; dále vystupuje rozhodně proti požadavku, aby byla zavedena rovnoprávnost národností tak, že by se jednotlivým národnostem vykázala jistá oddělená území, byť jinak spojená v jeden nerozdílný stát. Zde se Eötvös dotkl jednoho ze základních problémů středoevropských dějin: národnostní autonomie podle území by podle Eötvöse mohla vzbudit přání splaynout s národem za hranicemi a proto lze národnostem dát jen takovou rovnoprávnost, která není státní jednotu. Jinak se ovšem centralizace má omezit jen na nejnutnější záležitosti celostátní, na všech nižších úrovních má být ponechána národnostní rovnoprávnost. Není nutně potřeba, aby jednotlivé národnosti byly zastoupeny v úřadech a vůbec není hlavním účelem moderního státu, aby zachovával a zajišťoval zájmy jednotlivých národností – účelem státu je zabezpečení individuální svobody, bezpečnosti jednotlivců, bezpečnosti osoby a statků. Jinak je na občanovi, aby se domohl hmotných i nehmotných statků, stát mu je opatřovat nebude. Vytváří mu adekvátní podmínky, možnost, aby statků nabyl, nebo jinak řečeno, stát zajišťuje politickou svobodu všech občanů, ať jsou jakékoli národnosti a záleží pak na občanech, jaké národnostní aktivity budou rozvíjet a uskutečňovat. Podle Eötvöse nelze kulturní snahy národností omezit nebo zničit žádnými zákony nebo vládními opatřeními, naopak, hnutí národnostní jsou prospěšná a měla by být podporována.

A jaká byla situace ve slovenském národním hnutí? Naposledy jsme slovenské aktivisty opustili ve chvíli, kdy žádali buď všechno nebo nic: buď rozbítí rozbítí uherského státu a zničení jeho ústavy nebo... nedostali nic a po r. 1849 propadli depresi a přestali se zajímat o politické a sociální problémy, i když zůstali idealisticky oddáni národnostní problematice. Nebýt církví na Slovensku, slovenské národní hnutí by se asi však již nevzpamatovalo. Církve se staly hlavní oporou a nositelkou slovenské národní myšlenky. Jeden z důležitých kroků v tomto směru učinil císař František Josef I., když jmenoval Slováka Štefana Moysese bánskobystrickým biskupem v r. 1851. V pořadí národního života stala jako předtím i nadále aktivní protestantská minorita, ze starší generace duchovních to byl hlavně Jozef Miloslav Hurban; na konci padesátých let se také slovenské hnutí dostává pod vliv myšlenek barona Eötvöse o "historicko-politických individualitách" a kulturní rovnoprávnosti národů. Správně je cítěno, že se v rakouském císařství bude něco podstatného měnit ve vztahu k národnostem. V červnu 1861 se sešlo značné reprezentativní shromáždění slovenských představitelů v Turčianském Svätém Martine a vyhlásilo memorandum k uherskému zemskému sněmu v Pešti. Navázalo na

petici z května 1848 a požadovalo uznání národní svébytnosti a zřízení čistě slovenské autonomní správní oblasti pod názvem "hornouherské slovenské okolí" se slovenskou úřední a vyučovací řečí. S tím byl nutně spojen požadavek znovurozdelení žup /komitátů/ podle ethnografických hranic. Jinak měla svatomartinská petice aktuální ladění: měla historizující charakter, odvolávala se na historická práva "původního" národa, který se právě probudil po "900 let trvajícím spánku". Petice na jedné straně svědčí o tom, že se Slováci sice vrátili ve svých hlavních politických požadavcích k třináct let staré svatomikulášské petici /do Pešti vezla memorandum deputace vedená opět J. Franciscem/, na druhé straně svědčí o značném pokroku: nyní jsou jasně spojována národnostní práva a požadavky s politickými a občanskými svobodami; občanská rovnost a občanská svoboda je spojena s rovností mezi národy a uznání národní svébytnosti, národní individuality je pojímáno jsko předpoklad národnostní rovnoprávnosti. V memorandu se dále uvádí: "nestačí uznat národní svébytnost jen v její nepravé obecnosti, je nutné každý národ, jak skutečně existuje, uznat, a sice v prostoru, který zaujímá, a který mu vykázala božská prozřetelnost." Zde však začal vlastní politický problém, neboť jak již víme ze spisu barona Eötvöse, právě toto přířazení jistých oddelených území jednotlivým národnostem nepřicházelo pro uherské království v úvalu. Nevíme, zda Slováci četli Eötvöse pozorně, ale když už vystoupili s takovým rozsáhlým požadavkem, měli jej politicky argumentovat důkladněji. Požadované znovurozdelení Slovenska podle národnostně a jazykově určených komitátů je v memorandu vykládáno jako nějaká vcelku snadná záležitost. Tvrdí se, že Slováci tvoří na Slovensku "jednotný celek" a že tedy jde jen o malé národnostní úpravy. Jak ale situace vypadala ve skutečnosti? V Uhrách /bez Chorvatska-Slovinška/ bylo celkem 89 komitátů, z nich na území Slovenska /v hranicích první česko-slovenské republiky/ celkem 21. Z těchto 21 komitátů bylo pouze 8 "čistě" slovenských: Nitra, Trenčín, Turiec, Orava, Liptov, Zvolen, Spiš a Šariš. Cistě dávám do uvozovek proto, že ve všech těchto komitátech žili například Němci, kteří měli převahu ve všech velkých městech, snad s výjimkou Štiavnice a Belé, kde měli Slováci nadpoloviční většinu. Dalších 8 komitátů bylo národnostně smíšených, tj. podíl slovenského obyvatelstva zde byl až do 50%. Ale i v onech "čistých" komitátech žili v hojném počtu Maďaři, uherská šlechta, Židé atd. V memorandu se například o uherské šlechtě mluví: jde prý o "odpadlíky" od slovenského lidu a je doufáno, že je "mocný duch času" osvítí a přivede sám zptáky do luna jejich národa. Podle autorů memoria tento "mocný duch času", tj. podle mého pochopení duch moderního nacionalismu, nijak

neohrozí státní jednotu a celistvost Uherska. Pro zajímavost ještě uvádím celkové rozvrstvení Uherska podle národností: v r. 1840 zde žilo 4 807 608 Maďarů, 1 260 451 Němců, 1 683 698 Slováků a 2 202 542 Rumunů, v r. 1870 6 163 438 Maďarů, 1 820 922 Němců, 1 817 230 Slováků a 2 469 918 Rumunů. Do této statistiky není zahrnuto Chorvatsko-Slovinsko. Lze si všebec představit, že by poskytnutí politické, teritoriální autonomie jedné z nejmenších národností v království neohrozilo integritu tohoto království? že by to nevyvolalo další výbuchy nacionalismu, tentokrát německého a rumunského? Byly to vskutku těžké otázky, protože i kdybychom souhlasili s Fötvössovou zásadou, že národnostem se může dát jen taková rovnoprávnost, která neničí státní jednotu, zůstává tu problém, kdo a jak posuzuje státní jednotu a její ohrožení. Zda neposkytnutí úplné nebo maximální rovnoprávnosti dlouhodobě neohrozí státní jednotu víc než poskytnutí? Případ Uherska nebo Československá o tom názorně svědčí. Souhrnně lze tedy vytyčit dva hlavní problémy:

1/ jak lze jednotu a moc státní srovnat se svobodou národní?

2/ jaký je vztah práv a svobod občana a práv a svobod národů?

Z historie Střední Evropy se dovídáme, že ve státě mnohonárodnostním nelze v podstatě realizovat úplnou a faktickou rovnoprávnost všech národů ve všech ohledech, tj. ekonomickém, politickém a kulturním. Jedinou cestou je umožnění politické svobody pro všechny občany bez ohledu na národnost s tím, že je nutné doufat, že tito občané, jakožto příslušníci určitého národa, nebudou žádat ani konat ve jménu národa nic, co by ohrozilo nebo zničilo jednotu a existenci státu. Národy si přirozeně nejsou rovné v témař žádném ohledu, neboť každý má jinou historii a poněkud jiné pojetí základních věcí světa. Ta-to nervovnost je však podstatným pozitivním prvkem, který by neměl být odstraňován. A zde velmi mnoho záleží také na tom, jak se který národ sám chápe, jak sám sebe vidí a oceňuje, jaké cíle si klade a jaké prostředky volí k jejich dosažení. V době vzedmutého nationalismu je pochopitelné, že většina národních sebe-obrazů je přepjatých, utopických, plných vysněných ideálů na straně jedné a úzkostí a fobíí na straně druhé. Maďaři v 19. století toho byli dokladem: Herder, tento prorok středoevropského nationalismu, jím nepředvídal žádnou budoucnost, naopak, řekl, že utonou v moři ostatních národů, tj. hlavně Slovanů a Němců. A skutečně Maďaři měli mnohokrát namále a nebyla v nich proto národnostní tolerance a velkorysost, respektive tyto dobré vlastnosti ztratili až v 19. století, v reakci na vzmáhající se nationalismus; a v době, kdy pak dostali moc určovat ve svém státě své záležitosti sami, přistoupili k maďarizaci a tím znova roztočili kola nationalismu. Nebo Slováci:

tento pilný, ahistorický, spíše "lidový" národ začal v sobě živit nepřiměřené politické ambice, namísto toho, aby se houževnatě věnoval otázkám sociálním a kulturním.

Již Palacký označil "zásadu rovnoprávnosti národní v praktickém provedení svém" za kruciální otázku všech státních útvarů ve Střední Evropě. Jenže sám přiznal, že otázka specificky národních práv všech národů není zdaleka propracována. Obecná zásada politická, že by všechny národy měly mít stejná práva ve všech ohledech stojí přece v protikladu k tomu, že o uznání a poskytnutí národních práv /stejně jako práv lidských a občanských/ rozhoduje ten či onen konkrétní stát za situace, kdy nějaký obecně uznány kodex těchto práv není vypracován. A navíc za situace ve Střední Evropě, kdy kdejaký stát snil o tom, být státem národním. Zásadu rovnoprávnosti národní jako takovou uznávala v tehdejší době většina politiků, jenže její praktické provedení nikdo nedokázal domyslet. A tak se musíme opět vrátit k baronu Eötvösovi, který napsal, že při národnostní svobodě jde jen o rovné právo, o princip rovnosti, o možnost rovnosti skutečné. Co dále občaně provedou, zda se k sobě budou chovat v národnostním ohledu slušně a tolerantně či nikoli, záleží na nich samých, od státu nemají ničeho žádati, protože jeho hlavní zájem je, aby zachoval svou vlastní existenci a v tomto ohledu určí své základní zájmy v národnostním zákonu.

Vyvrcholením uherského boje za svobodu bylo přijetí dualismu v r. 1867. Současně se tímto aktem založil počátek budoucího konce uherské svobody, ba dokonce konce uherského království jako takového.

Cesta k dualismu nebyla snadná. Duchovně byl dualismus připravován dílem J. Eötvöse, jehož myšlenky o historické specifičnosti národů Střední Evropy nalezly všude ohlas: v Pešti, ve Vídni i v Praze. Politický vývoj byl poněkud složitější: Uhři po r. 1848 trvali na tom, že zákony v tomto roce přijaté prostě dále platí i přesto, že byli vojensky poraženi, protože oni sami jiné zákony nepřijali. Ignorovali proto veškeré zákony, dekrety a diplomu přicházející z Vídně, protože ty nebyly v souladu s nepřetržitým vývojem, právní kontinuitou uherské ústavy. Politicky se tehdy vyznamenal uherský státník František Deák, který se v jednom článku obrátil přímo na panovníka a vyslovil ochotu, aby "uherské zákony zákonným způsobem přivedeny byly v soulad s bezpečným trváním monarchie", podal tedy návrh politického kompromisu. Posléze tedy byly části zákonů z r. 1848 revidovány, pojištěn svazek zemí pod vládou Habsburského rodu a současně restituována plná integrita uherského království. V Uhersku pak v r. 1868 vyšel nový národnostní zákon, kterému se budeme nyní

podrobněji věnovat.

Tento svým způsobem velkolepě pojatý zákon byl dílem dvou předních uherských politiků, J. Eötvöse a F. Deáka. Předně je třeba si uvědomit, že tento zákon vychází již z půdy dualismu, tj. plné uherské samostatnosti a znovuobnovené staré uherské ústavy, za kterou po staletí nebojovali jen Maďaři sami, nýbrž i ostatní uherské národnosti. Všem obyvatelům Uherska je zaručena politická svoboda, všechna politická a občanská práva, zaručená ústavou, tedy rovnost před zákonem. A pouze takto, tj. jako uherský občan, mám také národnostní svobodu, mohu uskutečňovat své národní potřeby a ideály. Politicky je v Uhrách uznán jen jeden národ, národ uherský: všichni obyvatelé Uherska "tvoří v politickém ohledu jeden národ, nedělitelný jednotný uherský národ, jehož je každý obyvatel vlasti, byť náležel k jakékoli národnosti, rovnoprávný členem". Zákon tedy uznává všechny národy v Uhersku jako rovnoprávné pouze jako kulturní národy, nikoli však jako politické národy. Nejrůznějším národnostním aktivitám neklade žádná omezení a ponechává je na vůli občanů. Jediné, co vlastně zákon nepřipouští, je, aby občané jedné národnosti vystoupili jednotně jakožto "politický národ" s politickými požadavky, například na vlastní území či vlastní stát.

Myslím, že tato část národnostního zákona má svou historickou logiku a nelze ji jednoduše odsoudit – je pregnantním vyjádřením tisíciletého vývoje uherského království a jeho boje za politickou svobodu. Je zde zaprvé stavěna hráz nekonečným národnostně-teritoriálním sporům, a za druhé skýtá možnost, byť jen teoretickou, postupného vývoje svébytných národnostních aktivit. K tomu se vyjadřoval například § 26 zmíněného zákona /dovolte, abych jej ocitoval celý, protože je typický pro ducha tehdejšího uherského liberalismu/: "Jako byl dosud oprávněn každý státní občan kterékoli národnosti, každá obec, církev a církevní obec, tak i nadále budou oprávněni zakládati z vlastních prostředků nebo cestou spolčovací obecné, střední i vyšší školy. K tomuto účelu jakož i za účelem založení jiných ústavů, sloužících k povznášení jazyka, umění, vědy, zemědělství, průmyslu a obchodu, mohou jednotliví státní občané pod státním zákonním dozorem zakládati společnosti nebo spolky, po jejich konstituování zřizovati autonomní pravidla, mohou působiti ve smyslu těchto pravidel vládou potvrzených, zakládati peněžní fondy a mohou je též pod dozorem vlády spravovati způsobem odpovídajícím jejich národním požadavkům. Ústavy vzdělávací i jiné tímto způsobem do života uvedené – školy však pouze při zachování zákoných nařízení, regulujících veřejné vyučování – jsou rovnoprávné s ústavy státními podobné povahy a téhož stupně."/ Česká politika,

s. 502/ O takovém paragrafu zákona mohou národy žijící v totalitním systému jen snít, protože fakticky otevírá možnost svobodných národnostních aktivit na poli vzdělání, vědy, umění atd.

Mnohem problematičejší ustanovení zákona byla zavedení úřední řeči státu, kterou se stala maďarština s výjimkou církvi, které mohly učrovat jazyk ve svých zařízeních /školách, soudech, chrámech atd./ podle svého rozhodnutí, včetně toho, že styk mezi církevními úřady a státem mohl být veden v jazyce církevního úřadu. V zákoně byla totiž rozlišena "státní řeč" a "jazyk církevních úřadů". Ve školství a na nižších stupních veřejné správy mohla být používána mateřština většiny obyvatel dotyčné oblasti. Obecní zastupitelstva či shromáždění mohly používat vlastní zvolený úřední jazyk jak ve svém interiérnu provozu, tak ve styku s vládními úřady nebo soudními orgány. Stejně tak se mohl každý obyvatel země obrátit na jakýkoli veřejný orgán, obec počínaje a vládu konče, ve své mateřtině. Toto zavedení maďarskiny jako úřední řeči bylo však pravděpodobně velkou chybou, protože zákon, který tak silně akcentuje politickou jednotu státu, musí nějakým způsobem chránit, a to výslovňě, explicitně ty slabší, tj. menší národy, které ve svých jazyčích vidí poslední oporu své existence. Politický národ nesmí tímto způsobem zacházet s jazykovým národem - tam, kde se jazykový národ zákonem způsobem omezí, musí být současně zamezeno možnosti jeho jazykového potlačování. A to maďarskí tvůrci národnostního zákona v r. 1868 neučinili a přičinili se tak o to, že budoucí uherské vlády, které propadly zhoubné ideje národního státu, mohly vyvinout silný maďarizační tlak, který nakonec vhnal Slováky do sňatku s novým partnerem, se kterým ovšem nepochopdili o mnoho lépe. Národnostní zákon byl vůbec od počátku napadán a neuznáván: z jedné strany ne-maďarskými národy, které byly zklamány, že se jim nedostalo politické autonomie jakožto národnům, a z druhé strany zastánci národně jednotných velkých Uher, kterým se zdál příliš liberální, ba dokonce tvrdili /později/, že tento zákon je hlavní překážkou na cestě k vytvoření národního státu. Zvláště za ministerského předsedy Kolumana Tiszy /1875-1890/ došlo k řadě maďarizačních aktivit /například ihned po jeho nastupu do funkce byla zrušena Matice Slovenská, která byla povolena r. 1862 císařem Františkem Josefem, přičemž císař sam byl členem Matice/, které ve svých dlouhodobých politických důsledcích byly neobyčejně zhoubné a doslova zničily všechny plody tisíciletého uherského zápasu za politickou svobodu, zápasu, který vedly všechny národy království. Asimilační a odkárovací snahy maďarských vlád vedly k tomu, že na počátku 20. století, zhruba v r. 1918, bylo národně a politicky uvědomělých Slováků cca 500 - 1000 osob!

Ovšem i tato skupina stačila ve spojení se světovými českými diplomaty zničit celé uherské království.

ČESKÉ BLOUDĚNÍ III.

Andreas

V novém státě nebyl Masaryk jen pouhým presidentem. Byl navíc uznávaným myslitelem, reformátorem, arbitrem, národním vůdcem a tvůrcem státu. Byl považován za velikána filosofie, mrvnosti, kultury i politiky. Někteří pokrokáři včetně zahraničních považovali Československo za jakýsi platonský stát v čele s filosofem a se spisovateli v parlamentě. /Snad žádny stát v dějinách jich tam neměl více./ Na domácí půdě vzbuzovalo Masarykovo gigantické dílo rozdití Rakouska obdiv a úctu a vzhledem k nepřičinění národa o samostatnost byl považován za spasitele, obdržel titul OSVOBODITEL a byl pojat do národního pantheonu vedle Husa, Žižky, Chlečického ^a Komenského. Poctě malosti národa vyústil v dětinný vztah k Masarykovi, který byl vyjádřen tím, že byl nazýván TATÍČKEM Masarykem.

V politickém životě republiky měl jako president větší moc, než jakou měla většina tehdejších monarchů. Navržená ústavní práva presidentsa byla rozšířena dle jeho přání. Masaryk se stal prakticky doživotním panovníkem, neboť pro možnost jeho opakování zvolení byla stanovena výjinka z ústavy. Nebyl mu vzdálen ani dynastický princip. Obdobně jako si kdysi králové zajistili předem korunovaci svých nezletilých nebo adoptivních synů, tak i Masaryk usiloval hned po návratu do vlasti o slib politiků, že za nástupce budou prosazovat jeho "nezletilého adoptivního syna" Beneše. Z toho důvodu musel být v ústavě snížen věk pro volbu presidentsa na 35 let /Benešův věk v roce 1918/, zatímco pro senátora, který byl politicky bez významu, byl stanoven věk 40 let. Tuto raritu zdůvodňoval Masaryk vpravdě demokraticky:

"Je jediný, kdo by mohl vést věci v mých intencích,"
a domlouval všem povinnost popularizovat Beneše.

V státě revolučně republikánském se ve skutečnosti uplatňoval jakýsi dualismus vlády, spočívající v tom, že politiku dělali jednak stranici vůdcové jako složka odvislá od výsledku voleb a jednak stálí zasloužilí činitelé z čeledi Masarykovy. Tito byli odpůrci označováni jako "HRAD" a jejich politika byla hradní. Výhradní doménou panovnického domu byla zahraniční politika, obrana a jeho vliv se projevoval i v dalších oblastech. Vzhledem k tomu lze první republiku považovat co do systému za jakousi "konstituční republiku". Národnostní politika a z ní plynoucí administrativa se jeví jako

"osvícenský centralismus". O zahraniční politice hovořili kritici jako o absolutistické.

Stoupenci Masaryka měli též svoji eschatologii:

"Máme svůj stát k tomu, abehom v něm usilovali o nejlepší řád, řekl bych o království boží." /Masaryk 1928/

Prvky mesiánství, parusie, apotheosy osvoboditelů lze vystopovat z různých projevů a skutků jich samých i jejich souvěrců. V této souvislosti na bývá tragikomických rysů i smrt Štefánikova. Dle Peroutky udával Štefánik Benesovi jako důvod toho, že chce na Slovensko přiletět, toto:

"Má prý zprávy, že se na Slovensku věří, že se vrátí jako mocný zachranitel Slováků a že se snese z nebe." /1/

Ústředním světcem nového náboženství se stal vedle husitských osobnosti Tomáš Garigue Masaryk.

"Až Masaryk zemře, budou všichni na kolenu vyslovovat jeho jméno." /2/

"S hlubokým obdivem skláníme se před Prozřetelností, která nám ho dala." /3/

"Svěho Husa i svého Žižku nalezli jsme ve svém velikém revolučním vůdcí." /4/

Přesto však v republice neprobíhalo vše dle vůle Tatříkovy jako po převratě, kdy se všechny strany předhánely v pokrokovosti, tj. v antiklerikalismu, nacionalismu a socialismu. Národy a strány se začaly rozcházet ve svých tužbách a programech. Němci a Slováci trvali na autonomii /Máďaři se nemohli projevovat vůbec/, nacionální šovinisté trvali na zvětšeném útlaku nečeských národů včetně Slováků, pravice kritizovala socialistickou politiku státu a část socialistů se radikalizovala ke komunismu. O svá práva se hlásili čeští a slovenští katolíci.

"Radikalism a reakce kapitalistická, nacionalistická a církevní postavily se do otevřeného zápasu proti demokracii."

"Je nemožno neustále zamlouvati a vymlouváti, neustále zakrývati hrozný a smutný fakt, že tato koalice stala se semeništěm reakce, katolického klerikalismu, kterýž posílila a zpevnila na desetiletí."

"To heslo 'Dosti Husa', jak bylo odkudsi vyřknuto, má své věcné zdůvodnění ve vší koaliční politice, která už dávno Husa zapřela, dávno už není 'Tábor' jejím programem, ale 'Praha' a dosti často také Svatá Hora. Dosti Husa - to znarená také dosti Masaryka, dosti legionářů, dosti revoluce, dosti 'osvobozenecké legendy'."

/5/

Tyto výroky, připomínající pozdější žargon komunistů, nejsou názorem soukromníka, ale člena dvora a byly publikovány na pokyn z Hradu k boji proti starověrcům. Masarykovi lidé mobilizovali již v roce 1923 na záchrannu nového náboženství všechny síly. Proti nepřátelům zpráva, že Sudet i ze Slovenska, avšak hlavně proti katolíkům, byla vytvořena "pokrovková fronta" ze Sokolů, legionářů, československé církve, volnou myšlenkářů, učitelů a dalších.

"Voláme jednoty sokolské i DTJ, voláme příslušníky všech stran socialistických a pokrovkových... ... studenty i naše skauty, naše jednoty hasičské, členy sdružení sportovních, pěveckých, koužky divadelní... ... očekáváme, že členové Volné myšlenky vykonají tady svou povinnost a věříme, že i pokrovkoví členové všech československých církví půjdou s námi.... ... Nechci zapomenouti na všecko učitelstvo... ... nepřítelem je reakce." /6/

Pokrovková fronta sdružila vedle čs. obce legionářské Volnou myšlenku /tj. veřejnou tribunu tajných svobodných zednářů/, čsl. obec učitelskou, Sdružení pokrovové demokracie, Ženskou národní radu a další organizace do Svazu národního osvobození, jehož programový základ tvořila Masarykova Washingtonská deklarace a který se pokusil zvrátit vývoj. že tato pokrovková fronta byla jakýmsi předchůdcem komunistické Národní fronty, je důležité zřejmě z následujících úkázek jejího programu:

"...budeme důsledně potírat náboženské soustavy, které pravdu a autoritu z milosti Boží staví proti novodobým zásadám poznání a svědomí a proti požadavku demokratické vlády 'lidu, lidem a pro lid'. Každé zneužívání církevních organizací proti témtoto základnímu předpokladům naší demokratické ústavy posuzovat. budeme jako útoky na stát a národ."

"budeme všemožně podporovat postupující socializaci."

"Bezvýhradně trváme na převedení v zemi ukrytých nerostných bohatství a zdrojů /uhlí, rudy, minerální vody atd./ do vlastnictví a provozu státního."

"Budeme bedlivě sledovati vývoj pozenkové reformy."

"Ke stranám odpůrců patřiti budou především klerikální strany lidová a ludová."

"Mezi středověkým světovým názorem protireformačním, na němž založena byla habsburská monarchie, zničená světovou válkou a naší revolucí a mezi národním programem československým, opřeným o veliké lidi české reformace a českého obrození kulturního a politického není žádného smíru."

"...je důležito činiti rozdíl mezi poctivě věřícími, prostým katolickým lidem, jenž mocnou a rafinovanou církevní organizaci je pod vlivem klerikalismu uměle udržován a církvi vládnoucí, popř. kněžstvem od vysoké hierarchie odvíslym."

"Na rozluce školy od církve trvati budeme neústupně."

"...vyvarujeme se paušálního kaceřování komunismu."

"Programem a prací budou nám nejbližše koaliční strany socialistické."

"Vedle nejpříjemnějších a neodkladných otázek nezaměstnanosti, sociálního pojištění a pozenkové reformy nutno vědecky připravovat socializaci uhlířských a jiných dolů a těžkého průmyslu a studovat předpoklady družstevnictví."

"...agrární strana přichází v úvahu jako součinitel Pokrokové fronty zejména v boji proti klerikalismu." /7/

K dokreslení další myšlenky tohoto protokomunistického hnutí:

"Na výsluní dosažené svobody a demokracie musí vyrůsti nový český člověk."

"Je nám jasno, že politická, sociální a kulturní demokracie rozšíří a upevní se u nás nejlépe, bude-li zde silný sjednocený tábor socialistický, s nímž bude ruku v ruce postupovat a pracovat pokrovská inteligence." /A. Hajn - Sdružení pokrovské inteligence/

"ČOU cítí v dnešní době vznikající reakce neodkladnou povlnost: postavit na palubu každého schopného bojovníka, aby odrazil útok reakce." /Čálek - Čs. obec učitelská/

"Byly přervány pouta a řetězy, jimiž od Bílé Hory byl národ přitoukan k monarchii habsburské, ale není překonáno, čím všechno a Řím po 300 letech poutaly ducha národního."

"...program náš vybudovaný na ideech revoluce husitské a velké revoluce francouzské" /Weingertner - Volná myšlenka československá/

"Ženská národní rada vítá tendence a snahy SNO o koncentraci všech pokrovských sil v národně." /Sedlmayerová - Ženská národní rada/

"Národ československý si republiku zřídil především pro sebe, aby byla nástrojem jeho národního poslání ve světě." /Lev Sychrava/

"Jestliže se slovenští luďáci hlásí o autonomii, která by znamenala, že by vedle Prahy vzniklo ve státě druhé sídlo centralistické správy, pravíme my: nikoli! Slováci nesmějí dostat autonomie, která by znamenala posílení centralismu ve státě." /Vojta Beneš/ /8/

"Smysl osvobozenecckého zápasu byl tentýž za Husa jako za Masaryka. Nic na podstatě sporu nemění, že za Husa byl to v prvé řadě Řím, ve druhé řadě teprve světská moc, pod jejímž hrubými doteky vzdala duše národa, umírala národní bytost. Za Masaryka byly jen role proměněny." /9/

Česká revoluce, "národní fronta" a nové náboženství republiky se však plně neprosadily. Presidentovi se nepodařilo přes veliké úsilí prosadit odluku církve od státu, což měl být jeden z hlavních pilířů revoluce, státní reformace nezvítězila, Řím povolen nebyl, Slováci se nepočeštili, Němci se nevzdali svých práv, Maďaři se neodnárodnili a socializace byla zastavena. Ma-

saryk byl v roce 1927 opětovně zvolen presidentem jen většinou 13 hlasů nad potřebnou 3/5 kvotu hlasů.

Přes veškeré zápory a nedostatky první republiky byl její režim tak jako režim Rakouska relativně dobrý. Stát byl svobodný, nebyl satelitem cizí moci, státní moc nebyla slabá ani monopolní, politický režim nebyl totalitní ale pluralitní, společnost otevřená. Justice byla nezávislá, existovaly nezávislé instituce, církve, strany, spolky, nakladatelství i noviny. Občanské svobody jednotlivce byly zaručeny a vesměs zachovávány. Existovala svoboda spolčovací, shromažďovací, pohybu i emigrace, svoboda projevu a tisku, svoboda podnikání, zaměstnání, svoboda vyznání a vědeckého bádání. Omezena byla pouze svoboda národní. Potud byl stav obdobný jako za Rakouska. Oproti němu měla republika navíc parlamentní demokracii, což přinášelo známé výhody i zápory. Hospodářský řád byl zdravý, hospodářství výkonné a životní úroveň relativně vysoká. Oproti jiným zemím nebyla v Československu bída ani po válce. Celkově byla první republika právním státem, zabezpečujícím občanům existenci a rozvoj. Oproti komunismu byla republika tak jako Rakousko rájem.

Chybou státního zřízení bylo, že tak výrazně mnohonárodní stát byl ustaven jako národní, chybou zakladatelů bylo antikatolictví, chybou intelligence pokrokářství socialistického blouznění, chybou stran zábor německého majetku, chybou národa úbytek víry, chybou zahraniční politiky negace středoevropské integrace a nevlídná politika vůči sousedům. Jelikož se nepodařilo vyřešit národnostní rozpory a jelikož Evropu ohrožoval totalitarismus Německa a Ruska, přežila republika jen o málo svého zakladatele.

Edvard Beneš

"Jsem přesvědčen, že musí od nás každý sudetský Němec, který se nepostavil činně proti nacismu, odejít hned, jakmile bude Československo znovuzřízeno jako svobodná republika." /10/

Oproti Masarykovi bývá Beneš hodnocen mnohem záporněji. I když je oprávněně pokládán za spolutvůrce republiky, je dosud všeobecně považován rovněž za jejího hlavního hrobaře.

Rozšířen je názor, že Beneš byl bezvěrec. Pocházel z katolické rodiny, v mládí se orientoval na Darwina, nesocialismus a byl volnomyšlenkář. /Napsal též dějiny socialismu./ Později se však odvrátil od materialismu, věřil v Boha a v nesmrtnost duše, Zjevení pokládal za problematické, avšak náboženství za důležité.

"Založíme-li moderní socialismus docela na marxovském dialektickém materialismu, musíme nakonec dospěti k totalitarismu a bude me tam, kam se dostali nacisté. Takový totalitarismus musí ztráskotat, protože je bez duše." ... "Chcete-li si vážit individua, musíte mít víru v osobnost, a víra v osobnost spočívá na náboženské myšlence."

"Výchova založená na úctě k lidské duši znamená současně víru v absolutní hodnoty, jež spočívají jedině v Bohu." /11/

Nicméně na rozdíl od Masaryka Beneš nebyl "náboženským" člověkem. Náboženství veřejně nevyznával a v praxi jednal vždy "pragmaticky". V teorii se rozcházel s Masarykem v hodnocení protestantismu.

"Mnozí Čechové, kteří hledí kriticky na politický postoj katolické církve, jsou ochotni pohlížet na protestantismus jako na liberálnější náboženství. Fakt, že se Masaryk stal protestantem, měl hluboký vliv na naše lidi. Můj osobní názor je jasný: v protestantismu je něco, co se mi nelíbí - ba je v něm dokonce ještě víc - co naprosto odmítám. Filosofická základna protestantismu je intuitivní, instinktivní a romantická, a to se mi nelíbí. A dále je neurčitá a nedůsledná. Je však liberálnější a smášenlivější než katolicismus. Má mě zato, že je velmi důležité, aby byl člověk liberální, nemiluju však liberalismus, jakmile znamená totéž co lhostejnost. Ať už se někomu zdá katolicismus sebevícotnější, úzkoprsnejší a sebehloupější v akci, jeho filosofie je povět zakotvena v rozumu a ve svém vývoji se řídí logickými zásadami." /12/

Na otázku MacKenzie, zda Beneš přijímá Zjevení, tento odpověděl:

"Po této stránce jsem na pochybách, protože se domnívám, že rozumný lidský duch může mít takto náboženský prožitek zjevení."

Z uvedeného je patrné, že Beneš byl racionalistický teista, oproti Masarykovi méně utopiský a více realistický.

Výrazněji než křesťanem byl Beneš socialistou, nebo alespoň se více v praxi jako socialistu projevoval. Více než Masaryk byl dotčen Marxem.

"Viděl jsem v něm vliv svého realismu, francouzského pozitivismu a marxismu." /13/

Když v roce 1933 vůdci politických stran přinutili Masaryka k tomu, že Beneš musí sestoupit z nadstranické pozice osvoboditelské, chtěl jej Masaryk chytře včlenit do strany agrární, s tím však nesouhlasil ještě chytřejší Švehla a Beneš sám měl podmínu, aby to nebyla strana pravicová.

"Nakonec se všichni čtyři předsedové největších politických stran slavnostně sešli, aby rozhodli, do které strany má Beneš vstoupiti. Zná to jako příběh z pobádkové knihy Alice v zemi divů. Po velmi pohnuté debatě o Benešových názorech nařídila silná čtyřka československé politiky, aby byl právě tento kus "sporného území" přiřčen straně českých národních socialistů, dělnické straně, jež sice nejde s marxismem, rozhozlné je však na levici. Toto rozhodnutí bylo prezidentovi oznámeno ve vší obřadnosti zvláštním přípisem." /14/

Všeobecně je rozšířen názor, že Beneš byl svobodný zednářem. /Štefánikovo zednářství dosvědčuje zednář Mašlan v publikaci Ignác Kornova: O výchově sirotků zednářských./

Oproti Masarykovi hodnotil Beneš kladněji komunismus:

"Zatímco jsem sympatizoval s vyšším měrným pojetím ruského komunismu, nemohl jsem vždy přijímat metody, jimiž byl uplatňován. Vím, že konečný cíl komunismu je humanitní..." /15/

Náklonnost k teorii socialismu a hlavně oportunistus pramenící ze snahy zaštítit extrémní protiněectví Rusy dovedly Beneše za druhé světové války k přijetí radikálního socialismu v praxi, čímž se vydatně přičinil o posun státu ke komunismu.

"Představuji si, že se v budoucnu všechny tyto velké průmysly o-dejmou jednotlivcům a dají se do rukou celku. Zdůrazňuji, že je součástí mého programu zavést tuto soustavu po válce i v naší vlasti."

"Nebezpečí takové změny záleží ve vzniku hospodářské byrokracie. Rusové se tomu vyhnuli vytvořením soustavy, v níž se továrny částečně staly majetkem těch, kteří v nich pracovali. /1/ Náš vlastní Baťův systém je velmi výkonná výrobní soustava, avšak po mé názoru by měla být v rukou všech lidí, kteří tam pracují. Jak bude tento přesun proveden, je otázka."

"Pokud jde o půdu, zařídíme systém podobný soustavě průmyslové. Velkostatky však budou smět patřit jen státu, okresům a obcím. Družstevně vlastněnou půdou může být rozsáhlý velkostatek, na němž žije určitý počet lidí, z nichž každému byla přidělena určitá rozloha zemědělské půdy."/16/

Zcela nedemokraticky Beneš postupoval při formování politické struktury obnovované republiky, když v dohodě se Sověty vyloučil z politického života pravicové strany a agrární stranu tak, aby zabezpečil socializaci a ruský vliv. Současně tím zúčtoval se svými odpůrci z první republiky. Dle Košického vládního programu byla již demokracie pouze přidělová. Od roku 1945 do roku 1948 vládl Beneš ve spolupráci s komunisty neústavně, absolutisticky pomocí presidenckých dekretů.

V postoji k Rakousku byl Beneš stejně nekritický jako Masaryk, ačkoliv dle Stříbrného údajně napsal habilitační práci o nutnosti Rakouska. Veliké úsilí vynaložil na zmaření jakéhokoliv náznaku obnovení podunajské říše i ve formě federace a hrozil válkou Maďarům jen za návrat císaře Karla. Jeho zásluhy o vznik první republiky nebyly jeho stoupenci nikterak zveličeny.

V národnostních otázkách podobně jako Masaryk nejprve upíral Nečechům právo na sebeurčení a na autonomii. Potom opožděně ustupoval požadavkům su-

detských Němců a posléze přijal Mnichovskou smlouvu, kterou bylo velmocem uznáno na nátlak Hitlera právo sebeurčení sudetských Němců.

"Náš stát měl zvláštní národnostní strukturu. Nyní se poměry dosť změní. Řada příčin rozporů s našimi sousedy zmizí. Budeme mít stát národní, jak na to v jistém smyslu vývoj národnostního principu ukazuje. Bude mu to dodávat velkou novou činorodost a silnou mravní základnu, jaké dosud neměl. Naše národní kultura se prohloubí a zesílí." /17/

Za války také přiznal Beneš chybě české politiky vůči Slovákům, avšak autonomii jim stejně nedal.

"Podle mého mýnění jsme centralizovali příliš mnoho – vždycky jsem byl proti tomu. Určitějších forem nabyla decentralizační hnutí mezi Slováky vlastně už roku 1926, tehdy Slováci žádali svůj vlastní slovenský sněm. Já sám jsem zřízení slovenského sněmu přál, ale nechtěl jsem, aby vznikl nějakou neregulérní cestou."

"Liberální Slováci, kteří byli většinou protestanty, báli se konzervativní většiny, jež byla venkoncem katolická."

"Obecně řečeno, slovenští protestanti věřili před druhou světovou vojnou v jediný národ a katolíci v národy dva."

"Já věřím pouze v jeden národ."

"Neboť pro mne není ani českého, ani slovenského národa, znám jedině československý národ." /18/

Po vypuknutí války hodnotil Beneš akce Němců Sudet zcela odlišně než v době Mnichova. Ze zločinů nacistů na českém obyvatelstvu vyvodil neraacionální závěr, že za zločiny jsou odpovědní nejen aktivní nacisté, ale též "všichni ostatní Němci, kteří viníky i jen nepřímo podporovali nebo jejich jednání schvalovali." Tento soud byl nezbytný proto, aby mohl Beneš zdůvodnit svůj nelidský záměr odsunu Němců.

"Protože Němci za druhé světové války zničili vše, co by je snad bylo opravňovalo k soužití s námi, bylo jediným logickým závěrem, že oba národy nemohou žít ve společném státě."

"Nám Čechům je jasno, že s Němci nemůžeme žít. Současně si však nemůžeme hospodářsky dovolit dát jim území, jež během století pronikli. Jsme přesvědčeni, že musí od nás každý sudetský Němec, který se nepostavil činně proti nacismu, odejít hned, jakmile bude Československo znovuzřízeno jako svobodná republika."

Především za odsun Němců prodal Beneš Československo Rusům.

"Předložil jsem sovětské vládě několik návrhů na odsun německého obyvatelstva a na hospodářskou a vojenskou spolupráci: jednání o tom povede s Moskvou zdejší československý velvyslanec a naši vojenští zástupci. Obecně lze říci, že naše návrhy budou upřímně podporovány věrným spolehlivým spojencem. Sověti chápou naše hraniční problémy a lze očekávat, že sovětská vláda bude plně podporovat československé stanovisko. /19/

Vstup Československa do Asie zakrýval Beneš sobě i jiným urputnou snahou vidět komunistický Sovětský svaz v příznivém světle.

"Zřízení tak zvané komunistické společnosti povzneslo každou jednotlivou lidskou bytost na vyšší úroveň. Umění, věda, výchova, drama, film - to vše se rozvinulo k jejich užitku."

"Dospěl jsem k závěru, že tento lid se svým presidentem, národním parlamentem a národním divadlem, svou universitou a svým tištěm, užívajícím národního jazyka /psací i tištěná písmena jsou převzata z novodobé turečtiny/ je z nejšťastnějších, jež jsem kdy poznal." /20/

Je nemyslitelné, aby Beneše, dobré znalý zvěrstev revoluce, komunistického teroru, vysidlování národů a agresí SSSR, mohl věřit těmto vlastním lžím. Byly však pro spojence, vlastní národ a pro něho samého nezbytné k zaučení perspektivy, která byla zřejmá jako důsledek radikálního rozchodu s německou kulturou.

Beneš byl pracovitý, schopný, vzdělaný a etižádostivý člověk a zdatný diplomat. Jako ministr zahraničí i předseda Rady společnosti národů ovlivňoval značně politiku meziválečné Evropy. Spolu s Masarykem rozbil Rakousko, zabránil jeho obnovení ve federalizované podobě a potlačoval práva nečeských národů na sebeurčení a na autonomii. Od počátku působil ve prospěch socialistické orientace republiky. /Na rozdíl od Masaryka se neangažoval protikatolicky./ Nicméně za jeho vlády zůstalo Československo do roku 1939 jedním z mála demokratických států.

Osudnějších chyb se Beneš dopustil přijetím komunistického programu znárodnění a uzavřením poválečného spojenectví se Sovětským svazem. Proti vlastním i Masarykovým ideálům se v plné míře prohřešil zmrzačením demokracie na demokracii "lidovou".

Zánik samostatnosti

Pod tlakem sudetských Němců podporovaných Hitlerem i západními mocnostmi přivolil opožděně Beneš k jejich autonomním požadavkům /úplná národnostní a politická rovnoprávnost, vymezení německých krajů se samosprávou, odškodnění za křivdy po roce 1918, instalace německých úředníků v německy mluvících krajích/, a také přijal Runcimanův plán na rozdělení ČSR na kantony. Avšak ani to již nezachránilo celistvost republiky, neboť evropské mocnosti vyhověly stupňovaným požadavkům Hitlera a rozhodly v Mnichové o připojení německých krajů k Německu.

"Jak strašné, fantastické a neuvěřitelné je pomyšlení, že bychom měli tady v Anglii kopati zádky a zkoušet plynové masky jen proto, že někde v daleké zemi, mezi lidmi, o nichž nic nevíme, došlo ke sporu." /Chamberlain/

Po předchozí mobilizaci pak mnichovskou smlouvou přijal Beneš a celé politické a vojenské vedení ČSR jednomyslně a dokonce jaksi sebeobdlivě:

"...oběti, jež od nás byly žádány a pak vynuceny, jsou neúměrné a nejsou spravedlivé. Národ toho nikdy nezapomene, i když toho nese s důstojností, klidem a sebevědomím, jež budí obáliv všeobecný. Je v tom vidět síla národa a mravní velikost jeho synů." /Beneš ř. 10. 1938/

Odhod z republiky uskutečnili Němci stejným právem sebeurčovacím, jako uskutečnili Češi svůj odchod z Rakouska. V porovnání s Čechy měli k tomu snad ještě více práv, neboť tím nevytvářeli nový státní útvar a připojili se k svému národu, převážně sdruženému ve vel mocenském státě! Od českého státu tím odtrhli území jimi sice po staletí kultivovaná, avšak historicky příslušná k české koruně. Tato však rovněž historicky patřila k říši Habsburské a předtím k Svaté říši římské.

Zbylý stát pak byl do značné míry mrzákem, tak jako po první válce Rakousko. Tento stav potvrzoval nesmyslnost rozbití Rakouska a ozřejmoval, že historické právo Čechů bylo reálné jen v rámci Rakouska. Současně získali autonomii Slováci. Již v lednu 1939 jednal ministerský předseda Slovenska samostatně s Němci. 13. 3. navštívil Berlín a 14. 3 vyhlásil spolu se slovenským sněmem samostatný stát. /Hitler prý hrozil rozdělení Slovenska mezi sousedy, nevyhlásí-li ono samostatnost./ Současně požádal Tiso Hitlera o ochranu státu. V téže době vyhlásila nezávislost Podkarpatská Rus, která byla 16. 3. obsazena Maďary.

Tragédií pro Čechy, ještě více pro Židy a později pro sudetské Němce bylo, že se Hitler nespokojil ani s tímto stavem a vojenskou hrozbou donutil v téže době Čechy vzdát se samostatnosti. Prezident Hácha ze strachu před válečným utrpením národa neústavně podepsal souhlas k obsazení země a Hitler zřídil Protektorát Čechy a Morava. Hácha sám politickou kariéru nehledal, domníval se, že se sám obětuje, a neuvážil, že by i malý nebo formální braný odpor národa vyvážil morálně ztráty způsobené tímto bojem.

Národ předtím odhodlaný k obraně po mnichovské zklamání s touto politikou ve své většině souhlasil. Česká protektorátní vláda se zpočátku chovala docela dobře: odmítla vyhlásit protižidovské zákony, Hácha odmítl zvláštní slib věrnosti Hitlerovi, pomohl emigrovat Alici Masarykové, věnoval půl milionu korun pro Charitu na pomoc rodinám zatčených a napsal Hitlerovi stíž-

nost na koloniální počínání okupantů. /Viz svědectví Feierabenda./ Jeho nástupci včetně Beneše si počínali vesměs zbaběleji i více prospěchářsky.

Velké utrpení mnoha Čechů a ukrutnosti Němců byly podrobně popsány v obsáhlé literatuře a jen proto nejsou na tomto místě blíže uváděny. V této literatuře pouze zaniká to, že daleko nejvíce trpěli Židé a že právě vyvraždění Židů bylo zločinem nemajícím v dějinách obdobu. Tímto běsněním nacionálního socialismu ztratily Čechy provždy jeden národ, který k nim patřil a který tvořil jisté středoevropské specifikum. Na deportaci Židů ze Slovenska se podílela také slovenská vláda – vláda, která se považovala za křesťanskou.

Zatímco Beneš a někteří další odešli opět do ciziny v duchu hesla "nemůžeme-li se postavit doma, musíme to učinit za hranicemi," malá část národa hrdinně odporovala násilí, malá část aktivně spolupracovala s nacisty, desetitisíce odešly zprvu dobrovolně za větším výdělkem do Německa a většina se oddala šmelinaření a šuškandě v očekávání, že Mesiáš Beneš to zařídí a silný strýc Němců nabije a někdo jiný se za nás obětuje.

"A zatímco čeští představitelé stále více hýřili loajálními prohlášeními, zatímco lid jim to neměl za zlé, chápaje to jako nevyhnutelnou a správnou úlitbu, rozšiřovala se i z české strany propast. Češi nenáviděli Něnce stále více nikoli jako utlačovatele, jako nacisty či henleinovce, nýbrž právě jako Němce. A celá česká nenávist nebyla menší pro to, že zůstala skryta. Byla tím zavilejší, čím méně statečná. Až příliš hluboké poklony byly provázeny představami o pomstě, které byly v pramalém souladu s Masarykovým ideálem humanitním jako údajným charakteristickým rysem i samým smyslem existence českého národa." /21/

Národní odpor musel být posílen ze zahraničí posláním českých parašutistů k atentátu na Heydricha. Následnou krutou represí, hromadným zatýkáním a popravami nevinných a vyhlazením Lidic byl pak nepříznivý dojem přílišné kolaborace poněkud vyvážen.

Malou domácí aktivitu tak jako za první války nahradil v zahraničí Beneš. Tento nesmírně pracovitý a důsledný člověk byl obratným diplomatem, avšak ne velkým a morálním politikem. Od počátku války se soustředil nejen na obnovení republiky, ale chtěl definitivně vyřešit též její stabilitu. Poučen historií o nemožnosti trvalé nadvlády Čechů v mnohonárodním státě, usiloval od samého počátku války o "transfer" německého obyvatelstva z republiky. Dále pak chtěl zabezpečit Československo vůči Německu pro budoucnost tím, že budoval spojenectví se Sovětským svazem. Nepostřehl, že po druhé porážce Německo zaniká jako velmoc a že Evropu uchvacuje zvíře ještě horší než Hitler – Stalin, a horší režim než nacionální socialismus – komunismus. To vše bylo evidentní mnoha lidem majícím menší možnosti informací než Beneš.

V zahraničí odmítl Beneš jakýkoli plán autonomie nebo řešení předmni-chovského stavu Němců, které požadovala sudetoněmecké emigrace, a zdůrazňoval jim svou snahu maximálně redukovat počet Němců v republice.

"Z toho je, moji drží, jediný chladný, byl i drsný závěr: spravedlivá odplata všem přímým i nepřímým, aktivním i pasivním vi-níkům války pro poučení všem budoucím a – definitivně se rozejít." /22/

K získání velmoci pro toto barbarské řešení argumentoval demagogicky Mnichovem:

"Při každé mezinárodní nesnázi za boj o naší thesi /radikální změnšení počtu menšin/ položil jsem pak rozhodně a vždy s naprostou jasností a s vědomím plné odpovědnosti otázku, před níž se vždy každý zarazil: 'Chcete připravovat nový Mnichov?' Důsledky Mnichova pro celou Evropu byly opravdu už po celou dobu války tak dobře chápány, že tato otázka takřka každému postačila." /23/

Obecná chyba mocnosti ve vojenské nepřipravenosti a v ustupování Hitlerovi byla ztotožněna s částečně spravedlivým, avšak pro ČSR nepříznivým řešením sudetské otázky. Československo zaujalo roli světového trpitele a žalobníka a za pocity viny západu mohl pak Beneš své požadavky na mononárodní stát drze uplatnit. Požadoval úplný odchod všech Němců i Maďarů – tedy 3,5 milionové masy, tvøící čtvrtinu obyvatelstva bývalého státu. K odsouhlasení odsunu přiměl výčtkou Mnichova Angličany, přesvědčili /okladně jako Masaryk, Wilson/ důvěřivého Roosevelta a za úpis přítelství získal k tomuto zločinu Stalina. Transfer Němců později prosazoval Stalin všeobecně, neboť tím mohl uchvatit východní Prusko a východní Polsko, kterému dal náhradou kus Německa.

O spojenectví se SSSR usiloval Beneš od počátku války, přestože se SSSR a Německo zpočátku přátelily a podnikaly společné agrese.

"My po této válce musíme už se Sovětským svazem přímo a trvale sousedit! To je pro nás naučení z Mnichova." /24/

S účastí SSSR ve válce počítal od počátku správně, neboť předpokládal, že navzdory spojenecké smlouvě s Německem se SSSR připojí později k silnějšímu. Když se Německu nepodařilo zvítězit v letecké bitvě o Anglii, bylo vše rozhodnuto.

"Vzhledem k tomu, že Spojené státy ve válce dosud nebyly, roz-hodl /Hitler/, že musí včasným útokem na Sovětský svaz jeho vá-lečné přípravy a jeho eventuelní pozdější vstup do války a revo-luce předejít." /25/

Svou cestu do Ruska v roce 1943 považoval za vyvrcholení českých národních snah 19. století a navázání spojenectví se SSSR mělo význam národně pře-sažný /byl to první pokus k uvedení komunistického Ruska do střední Evropy/.

"Naše smlouva - první tohoto druhu - prolomila aspoň částečně tuto zed mezi Sovětským svazem a západním světem, který se díval na náš postup jako na jakýsi experiment..."

"Konzervativní kruhy v Anglii, v Americe, částečně i jinde, katolíci v celém světě, Poláci a ovšem Němci a Maďaři se na nás vraceli."

"V Londýně nám byla několikrát položena otázka, zdali nemáme obavy, že jsme šli příliš daleko a že jsme svou samostatnost vložili příliš do rukou Sovětského svazu. Odpovídal jsem, že šlo o zajištění proti budoucímu opatření nějakého nového Mnichova a že pevně doufáme, že v Sovětský svaz věřit můžeme." /26/

Beneš úporně zavíral oči před celou historií krvavého teroru bolševismu, před jeho imperialismem, nechtěl uvážit ani nedávnou agresi Ruska proti Finsku, Estonsku, Lotyšsku, Litvě a Polsku, ani to, že SSSR smluvně a diplomaticky uznal Slovenský štát, nebral v úvahu genocidní politiku SSSR vůči národům ve vlastním státě. Jen aby udržel svůj sen osobní msty, lhal sobě i jiným, když prohlašoval SSSR za zachránce demokracie. Ve prospěch SSSR agitoval Beneš mj. ve světě tím, že dokazoval, že rozpuštění komunistické internacionály a dočasné zastavení pronásledování církví znamená obrat SSSR k demokracii.

"Sovětské Rusko se od mé poslední návštěvy roku 1935 myšlenkově zcela mimořádně vyvinulo. Pozorují znatelný pokrok. Ale bylo by chybou pohlížet na věci jako je zrušení internacionály, obnova pravoslavné církve jako státně uznané instituce, spolupráce se západem a slovanská politika jako na pouhou taktiku. Pokrok v nové ruské říši, decentralizované, poskytující slušné a trvalé místo všem sovětským národům, prodchnuté novou demokracií, zdá se nepopiratelnou skutečností a Sovětský svaz, který vyjde z války ještě odhadlanější uplatňovat sovětskou hospodářskou a sociální soustavu, bude zcela novou politickou silou ve světě. Rusko se ujmě vedení slovanských národů a získá pro slovanské země zcela novou a silnou pozici v evropské a světové politice. Rusové jsou si zcela přesvědčivým způsobem vědomi výčkství a nebudou mít s Německem slitování." /27/

Avšak chytráka Beneše napálil génius zla Stalin.

Svou protiněmeckou a proruskou politikou přivedl Beneš tragédii nejen československým Maďarům a Němcům a Slovákům i Čechům, ale navíc i ostatním národům Evropy, hlavně pak Polákům. Byl to on, který přesvědčoval Roosevelta o nezíštnosti SSSR a o neoprávněnosti polské politiky vůči němu. Takové argumenty lahodily sluchu pokrokového Roosevelta, který si přál, aby tomu tak bylo, a který pak umožnil Rusům ovládnout střední Evropu a Balkán. Tedy nejen my, ale i Poláci a další vděčíme do značné míry Benešovi za politickou příslušnost k Asii.

"Ani v nejmenším nevěřím, že Rusové chtějí sovětizovat Polsko, na to jsou příliš inteligentní - /chtějí raději mít v sousedství demokratické Polsko a československo/. Stalin přivedl už k rozumu komunistu Gottwalda a jiné, usměrní také polské komunisty."

"zdálo se mi, že dojde-li ve všech těchto otázkách k plnému porozumění mezi námi a Sovětským svazem a budeme-li si naprosto důvěřovat, bude možno ukázat i ve Spojených státech na tento příklad právě jako na příklad. Očekával jsem, že to všechny spojence, zejména spojence velké podstatně sblíží, všechna nesprávná podezření Sovětského svazu zeslabí nebo odstraní a pomůže pak připravit to, co se stalo jak na spojenecké konferenci v Moskvě, tak i na konferenci v Teheráně." /28/

Tak jako Beneš, napálil Stalin i Roosevelta!

"Mám za to, že Stalin si nepřeje nic jiného než zajistit bezpečnost své země. Myslím, že dám-li mu vše, co bude možno mi dát, a nebudu za to nic chtít, zavazuje již noblesa, aby se nepokusí anektovat něco navíc, a bude pracovat k založení světa demokracie a míru." /29/

Před svou druhou cestou do Moskvy v roce 1945 prohlašoval Beneš, že komunisté dostanou ministerstvo vnitra jen přes jeho mrtvolu, avšak již tehdy kapituloval. Benešovi nelze v žádném případě upřít prvenství v přátelské politice vůči SSSR, a to i před samotným Rooseveltem. S Rusy a jimi přísně řízenými českými komunisty v exilu dohodl nejen spojenectví se SSSR, ale i socialistický charakter budoucího státu. Do programu bylo zahrnuto znárodnění bank, dolů, továren a statků, přijat systém plánovaného hospodářství. Byl dohodnut systém "přídělové demokracie" /byl určen pevný počet a druh politických stran/. Beneš se domníval, že vyzraje na pravici, která mu činila za první republiky obtíže a rovněž se pomstil agrárníkům. Pro Čechy byly předepsány tři socialistické a pouze jedna nesocialistická /strana lidová/ strany. Pravicové, konzervativní a zemědělské strany byly zakázány a obdobně bylo i na Slovensku. Všechny povolené strany byly navíc svázány povinně do Národní fronty. Dále dohodl Beneš s komunisty systém národních výborů, vládu pomocí dekretů a socializaci osvěty.

Slováci byli po válce již sice Čechy uznáni za zvláštní národ, neboť po odsunu jich nebylo třeba k vykazování národní většiny, avšak federalizace jim byla dalších dvacet let odvrácena. Slovensko se stalo podsatelitem. Dnes jsou Slováci s Čechy rovnoprávní v přímém poddanství SSSR.

Nezávislost republiky byla problematická již před jejím vyhlášením, spravedlnost a humanita předem vyloučena. Způsob, jakým započala své bytí, vylučoval existenci řádného státu a dával malou naději na zachování svébytnosti.

S příchodem Rudé armády, většinou po něm, vypukla revoluce. Vedle strhá-

vání německých nápisů bylo ničeno vše německé včetně knih, památek a hrobů. O co méně statečnosti bylo za války, o to více násilí po ní. Dějiny poválečné republiky začaly vražděním zajatců po ruském vzoru, zabíráním německého majetku, bytů, nabytku, šatů, zavřením zbylých mužů a mnoha žen do koncentračních táborů, stodol, vězení a chlévů i do oplocených prostranství pod širým nebem. Všichni Němci označeni jako předtím Židé, diskriminováni, a většinou i včetně žen dohola ostříhaní. Každý Němec mohl být kýmkoli napaden, okraden, odveden, zavřen, ztýrán, ubit, a to za součinnosti bývalé protektorátní policie. Velký počet byl odsouzen lidovými rychlosoudy k smrti nebo k dlouhodobému žaláři. Statisíce byly nasazeny na otrocké práce, týrání stálým bitím a hladem, vyskytly se i případy, kdy zajatci sloužili v táborech za živé cíle pro cvičnou střelbu mladíků. Velké množství zahynulo v uranových dolech a na jiných pracech, velký počet žen byl znásilněn, vydáván Rusům k sautelným znásilněním, některé spáchaly sebevraždu, v řekách plavalo mnoho utonulých a masové hroby se plnily. Spravedlnost vykonávaly Revoluční gardy, kterým se všeobecně říkalo rabovací gardy, složené z výrostků a kriminálních živlů, a dále revoluční národní výbory, které byly značně komunizované. Každý Čech, kterému bylo tehdy aspoň deset let, si musí pamatovat veřejná lyncování starců výrostky, na bití lidí davem na ulicích a za jásotu, každý věděl zastřelené, umučené, utopené, upálené a ubité lidi. Na popravy se chodilo jako na fotbal. "Jdu rabovat" se říkalo jako dříve "jdu nakoupit". Každý viděl na vlastní oči více zvrstev Čechů, než o kolika se doslechl, že spáchali za zdmi vězení Němci na Češích.

Celkově bylo během poválečné doby v ČSR zabito patrně více vojáků a civilistů než Čechů a Slováků za dobu celé války, neboť převážnou část obětí nacismu tvořili Židé. Pouze v jejich vyvražďování páchal nacionální socialismus větší zvrstva než naše revoluce. Za války bylo Čechů a Slováků zavřeno jen malé procento, zatímco po válce Němců drtivá většina. Za války zůstal majetek odsouzených krom výjimek pozůstatým včetně živnosti, po válce zabránil všem Němcům bez rozdílu. Trestání bez provinění bylo i za Hitlera /krom Židů a za heydrichiády/ výjimkou, v době poválečné všeobecným pravidlem. Násilí za okupace nepáchal spontánně německý národ jako celek, nýbrž organizovaná totalitní moc, a na nelidskostech většinou skryté prováděných se podílela malá skupina Němců; českou revoluci dělaly početné davы a rozkrádání a rabování se zúčastnily statisíce. Nejaktivnější živlem byli komunisti a někteří benešovci, většinou lidé Němci nikterak nepoškození, někdy i kolaboranti. Českému násilí byly vystaveni vedle zajatců ženy, děti a starci opuštěni od mu-

žů, kteří většinou padli nebo byli v zajetí.

"Německý antisemitismus nebyl nikdy národní akcí. Německý pogrom se nezúčastňovalo obyvatelstvo, nedocházelo k žádným spontánním aktům krutosti proti Židům. Masy národa mlčely a stahovaly se zpět, pokud nedávaly slabý výraz svému rozhořčení." /30/

Německý národ byl vystaven mstě jako celek, všichni bez rozdílu, bez ohledu na vinu, stáří a pohlaví; v četných případech byli zavřáni i lidé, kteří trpěli již za Hitlera, nebo jejichž rodinní příslušníci byli za války zavřeni. /Na příklad byli zavřeni i muži, jejichž židovské ženy byly ve vyhazovacích táborech nacismu./ Přitom se Češi jako celek nestavěli za války proti cizímu panství více než Němci proti vlastnímu a českých učavačů bylo stejně, ne-li více než německých. Též Lidice měly svou analogii v "říšském masakru" a pochody smrti v "Brněnském pochodu".

Ačkoliv tato revoluční msta značně převyšila sumu utrpení Čechů za války, nebyla považována za dostačující. Vlastní revanš následoval v podobě reabilitace Benešem prosazeného transferu.

Po válečném utrpení Němců, kteří padli ve válce a trpěli v zajetích, po velkém týrání zajatců a civilistů, po úplném okradení a zotročení všech musel německý národ na odsun. Byl vyvezen v dobytčích vagonech a vysazen v úplně rozbité zemi, do které přicházely miliony uprchlíků a vyhnanců z východu a mračna kobylek nezaopatřených Rusů. V transportu převažovaly ženy, děti a stáří, neboť muži většinou již nežili nebo byli v zajetí. Tím bylo dokončeno úplné okradení všech českých Němců, neboť si směli vzít s sebou jen pář kilo na osobu a mnohé z toho jim bylo ještě sebráno během cesty a na hranicích. Vyskytly se i případy vysvlečení žen ze šatů, které už byly poslední a jejich vyhnání do nové vlasti ve spodním prádle. Každý soudný člověk musí uznat, že česká msta mnohonásobně převyšila zločiny Němců na Čechách. Jestliže není ten, kdo odsun prosadil a provedl, válečný zločinec, pak jím zajisté nebyl ani K. H. Frank nebo Rosenberg, a jestliže nebyl odsun zločinem, pak tento pojem nemusí existovat. A jestliže kdokoliv z Čechů nepřizná provinění našeho národa na Němcích, tak jako německý národ přiznal své viny, pak je jeho celek spoluvinníkem této akce, nemající v dějinách obdobu. Východoevropský odsun byl nejmasovějším přesunem obyvatelstva v dějinách po vyvražďování Židů a sovětských deportacích a vražděních vlastního obyvatelstva nejbarbarštějším činem novodobých dějin Evropy. U jeho kolébky stál Masarykův žák Beneš. A také vlastní syn Masarykův jen mlčel.

Dalším "hrdinstvím" Československa byly poválečné lovy na Banderovce. Tito ukrajinskí nacionalisté, kteří se postavili proti hrůzovládě sovětů,

d louho čelili Rudé armádě za frontou a jejich část chtěla přejít přes ČSR na západ. Celkově jich přecházelo asi 500 a sto padesáti se tento hrdinský čin přes nasazení čs. armády a policie zdařil.

Dodnes je trestné mluvit o zvěrstvech revoluce roku 1945, ba i snižovat její význam. Čestnou výjimku v české literatuře o tom tvoří Škvoreckého Zbabělci a některé příležitostné zmínky jiných autorů.

Z naší země byli vyhnáni lidé, kteří měli ke své vlasti v průměru hlubší vztah než Češi. Z dějin každého smíšeného města je zřejmé, že Němci měli vřelejší vztah k jeho historii, památkám a společenskému životu. Dokazují to Heimatbuchy, spolky, místní časopisy, udržování tradic v exilu, bývalá péče o město, památky a zařízení. Většinu významných českých měst Němci vybudovali a staletí spravovali. Nebyli dobyvateli, ale českými králi povolanými lidem za účelem budování státu a civilizace území. Češi v dějinách nestačili kvantitativně i kvalitativně kolonizovat vlastní území dle potřeb státu. Německé venkovské obyvatelstvo buď panenskou přírodu samo kultivovalo, nebo bylo usídlováno na opuštěné půdě.

Čí Němci opuštěná vlast skutečně byla, lze poznat z toho, jak se kdo k ní choval. Češi si v územích, z nichž Němce vyhnali, počínali hůře než Hunové. Pohraničí osídlili "zlatokopové", dobytek vyhynul nebo byl pobit, chaloupky a domy důkladně opakovaně vyráběny a vyplňeny, sochy, Boží muka pokáceny, kostely znesvěceny a vykradeny, hřbitovy zpustošeny, hospodářství a pole zdevastovány. Co se nedalo ukrást, bylo zničeno. Tento "práč" se jaksi vybila veškerá energie nového živlu a začala éra pomalejšího chátrání a rozpadu zbytků. Osídlenci se začali vytrácat a za pozdější kolektivizace se rozsáhlé kraje zcela vylidnily. Jen školní zemědělské a lesní brigády a Pohraniční stráž dále ničily zbývající památky, kaple, kostely, domy a vesnice. Konečné dílo zkázy dokonalo vojsko, které pak velké množství vesnic a osad včetně kostelů a hřbitovů srovnalo se zemí cvičnou střelbou a potom buldozery, aby nás nepřátelé v zahraničí nepočítaly, jací jsme hospodáři a že jsme nekulturní národ. Ze zabraného majetku měl vzniknout fond národní obnovy ve výši 80 miliard Kčs. Z toho bylo dle úředního odhadu rozkradeno 46 miliard. Škodu na památkách, kultuře a krajině nevyčíslil nikdo.

Dnes lze spočítat stáda dobytka, která se pasou na Šumavě, na prstech, krajina je skoro liduprázdná /krom rekreatantů/, pole zaplevelená, louky znehodnocené, nečetná zbylá stavení /pokud neslouží rekreačním účelům/ zchátralá. Rokem 1945 nastal v zemi "čas kopřív" /termín Knapův/, který trvá dodnes. Města průmyslových oblastí byla sice do značné míry osídlena, avšak celá kra-

jina severních Čech se mění v krajinu měsíční. Lesy v celém pohraničí, o které tak pečlivě pečovala německá šlechta a které byly do konce války zachovány, zanikají vlivem škodlivých zplodin průmyslu a dřevo prodáváno pod cenou Rakušanům a Němcům.

Po definitivním vítězství byly celé hranice odrážovány a pohraniční oblasti se staly državami lovců lidí - Pohraniční stráže, která s pomocí střílení v hustém věnci věží, pomocí min, elektrického proudu a psů křížených s velkými hlídá hranice, aby nikdo nemohl opustit český ráj socialismu. Speciálními vidlemi je propicháván i vyvážený písek, psi procházejí náklady vyvážených kmenech stromů, podvozky vagonů a lidé jsou stříleni jako zajíci. Lovci lidí navíc z hloubky 50 km sledují a kontrolují ve vlacích cestující, kteří se jen blíží k hranicím. O kvalitě zbylých osídlenců svědčí i to, že skoro všichni jsou pomocníky hraničních hrdlořezů a spolu se školními dětmi udávají každého podezřelého turistu či houbaře. Navštíví-li vyhnáný Němec dnes svou bývalou vlast, musel by vyplakat oči. A podaří-li se Čechu vycestovat a podívat se jen několik set metrů za hranice, a vidí-li tamější lid a jejich hospodářství, stavění i krajinu, pak musí uznat, že pohraničí patřilo Němcům.

V takto morálně připravených Čechách zvítězili komunisti již ve volbách v roce 1946, zatímco na Slovensku vyhráli tyto první a poslední relativně svobodné volby křesťané, přestože jejich strana byla osočována ze separatismu. Komunisti získali v Čechách nejvíce hlasů poté, co bylo jako přežitek důkladně překonáno tabu Nepokradeš a Nepožádáš statků bližšího svého, za velbení sovětského přátelství zaštítěného Benešem a za probíhající socializace a duchovní proletarizace národa. Měli nejatraktivnější volební sliby, neboť národu uvyklému loupit přislibovali ještě další kořist. Čechy tak vešly do historie jako jediná zem na světě, kde komunisté zvítězili v svobodných volbách. /V porevolučním Rusku dostali jen šestinu hlasů, zatímco v Čechách 39% a sociální demokraté k tomu ještě 16%./ Beneš se proti komunismu nikdy nepostavil a ještě v květnu 1947 prohlásil o Gottwaldovi, že je to "solidní člověk". V témže roce zasáhli komunisti policejně za tichého souhlasu Beneše proti funkcionářům Demokratické strany Slovenska, která získala 62% hlasů Slováků a obžalovali tyto politiky ze separatismu a klerikalismu. Tím byl na Slovensku v předstihu do jisté míry proveden "únorový puč". Tak jako byl Slovákům Čechy za první republiky vnučen čechoslovakismus, tak po válce jim byl vnučen komunismus. Komunisté získali na Slovensku oproti křesťanům jen polovinu hlasů.

Totálně zvítězil komunismus ve státě počátkem roku 1948. Tehdy konečně

poznal i Beneš, že komunisti ohrožují stát, domluvil s demokratickými stranami demisi vlády, avšak ministry těchto stran ze zbabělosti zradil. Počínání Beneše v únoru předpověděl Clementis, který rozptýlil obavy soudruhů z neústupnosti Beneše, když předvídal, že Beneš bude nejprve diktát komunistů s odvoláním na morální principy odmítat a pak stejně podepsat. Přitom však ještě byla značná část řadových komunistů nacionalistická a probenešovská a Beneš nikdy nevyužil své popularity, aby tyto lidí od komunismu oddělil, národu nepromluvil pravdu ani v poslední hodině. Nejenže diktát komunistů a Moskvy přijal, ale sám se propůjčil k zastírání komunistického puče a sovětskému protektorátu dělal stafáž jako prezident. Proti komunistům nevystoupil ani Jan Masaryk. O jeho chabosti svědčí mj. i to, že na ustavující poválečnou schůzi Společnosti bratří Čapků, v jejímž čele stál, nebyl na přání Šaška KČS Kopeckého pozván Čapkův blízký spolupracovník a přítel Firt /J. Firt: Knihy a osudy/. Po vzoru Benešově dělal i on Rusům loutku ve vládě. Jeho údajný výrok z roku 1948 - jel jsem do Moskvy jako ministr zahraničí a vrátil jsem se jako Stalinův pohůnek - jeho vinu a slabost jen potvrzuje.

Obžalobu Beneše a Jana Masaryka netřeba sestavovat, neboť ji vyslovil Beneš sám již dříve, tím, jak soudil Háchu a Chvalkovského:

"Dr. Háchu, náš nejvyšší soudce a právník, prezident státu, a dr. Chvalkovský, jeho zahraniční ministr, v březnu 1939 obětovali své trestuhodné politické malodušností a nevzdělanosti mezinárodně a vnitřně stát, nemajíce k tomu práva ani žádné legitimace a pověření. Tiso a jeho druhotné se dopustili v téze chvíli záměrné a ničemné zrady, vrazivše hanebně dýku do zad vlastnímu národu." /Vlastnímu?/ "Jsou věci, práva a principy morálky, které se nikdy - za žádnou cenu, ani za cenu jakýchkoli, ať předpokládaných, ať skutečných oportunistických politických výhod, ani před nejkрутějšími hrozby a nátlakem - neobětuji. Takovým právem a principem je pro nás jednotný národní stát. Podpis vzdávající se svobodného státu a přijímající pravát český a slovenský neodůvodně, neospravedlně a neomluví nikdo, nikým a ničím." /31/

"Háchu, náš nejvyšší soudce a právník obětoval stát za souhlasu svého ministra zahraničních věcí mezinárodně a k tomu nebyli oba nikým oprávněni. Kdyby zůstali naživu, byli by souzeni." /32/

Rovněž nad rozsudkem nad Benešem by nebylo třeba dlouho meditovat. Tiso byl oběšen a v případě Háchy, zemřelého ve vězení, trval Beneš přes žádosti pozůstatých na tom, aby byl tento dobrý a spravedlivý člověk pochřben ve vězeňském úboru.

V zájmu spravedlnosti nutno dodat, že na rozdíl od Beneše Háchu krizi státu nepřivedl, zatímco Beneš ztrátu samostatnosti bez nátlaku v Moskvě při-

pravoval, že k tomu nebyl rovněž nikým zmocněn a že se mohl v roce 1948 daleko lépe bránit pomocí domácích nekomunistických sil a za mnohem příznivější mezinárodní situace. Navíc si počítal Hácha jako prezident protektorátu statečněji než Beneš v područí ruském. Mimo to se Hácha sám nikdy nedopustil nelidskosti jako Beneš v případě odsunu Němců. A konečně měla Benešova zrada daleko dlouhodobější a zhoubnější následky. Spíše možno Beneše porovnávat s Tisem, který, ač nejednal v takové míře v rozporu s názory Slováků jako Beneš, zanedbal přání větší poloviny populace státu a 2/3 Slováků, který se však podílel na deportaci Židů. Háchu možno vinit jedině z nestatečnosti shodné s tehdejším postojem všech českých politiků.

Jestliže bylo rozbití Rakouska a zřízení národního státu Čechů převážně dílem Masarykovým, pak životním dílem Benešovým, vedle spolupráce na vzniku ČSR, byl odsun Němců a vydání země SSSR. Žák prezidenta Osvoboditele, zažilva nazývaný prezidentem BUDOVATELEM, se stal prezidentem hrobařem. V roce 1945 exhumovaná republika byla po třech letech znovu pohřbena, stala se satrapí asijské velmoci a dána v plen komunistům. Komunistou se stává po uchvácení vlády člověk, který nemá zábran parazitovat na druhých, konat cokoli v špatného proti bližním, státu i jeho budoucnosti, docílil pro sebe nejmenší relativní výhody.

Tak jako vůdce zachoval se i národ, respektive jeho převážná část. Češi vinili německý národ, že souhlasil s uchvácením moci Hitlerem, že se odtrhl k říši a že se nacismu neprotivil. K tomu nutno poznamenat, že část Hitlerova programu po Versailleském míru odpovídala oprávněným zájmům národa, a že se zrůdnost jeho systému projevila plně až později, kdy byl odpor nesnadný.

"Kdyby mělo Anglie potkat národní neštěstí, které by bylo možno srovnat s neštěstím Německa v roce 1918, prosil bych Boha, aby nám seskal muže Vaší síly, vůle a ducha." /Z otevřeného dopisu Churchila Hitlerovi r. 1938/

Avšak ani Češi nekladli Hitlerovi větší odpor než Němci, ačkoli reprezentoval nepřátelský stát a národa. A krátce po válce velká část národa souhlasila s uchvácením moci komunisty, jejichž program byl natolik příbuzný s nacionálním socialismem nedávno prožitým. Navíc byl národ uchvacován cizí mocností. Přitom byla již před válkou známa zvrstva komunismu, Rusy jsme viděli v roce 1945 na vlastní oči. Měli se tedy Češi postavit proti komunismu spíše než Němci proti nacismu.

Národ však přijal komunismus bez většího odporu a pod ruským vedením vybudoval stejně totalitní stát, jakým bylo hitlerovské Německo. Ačkoliv

v naší zemi nemusela být dlouho pro její oddanost /na rozdíl od všech ostatních porobených zemí/ Rudá armáda, zavedli Češi komunismus tužší než Rusové v zemích, které přímo okupovali. Byla provedena násilná kolektivizace zemědělství ve větší míře než jinde, znárodněny i ty nejmenší živnosti, a nikde krom Albánie nebyla také potlačena církev a náboženství. Ze sociálních demokratů se stali komunisti, z mnoha Sokolů Svazáci, z četných bývalých vlastenců kolaboranti a z avantgardních umělců prostitutí. Ostatní přijali heslo hlavou zeď neprorazíš a národ se oddal lži a soutěži ve lhání. Národním náboženstvím se stal ateismus.

Příliš laciným pokusem vymanit se z absurdit bolševismu bez pokání a obětí bylo pražské jaro 1968. Vlivem masovosti komunistické strany a za částečného rezivění železné opony v šedesátých letech a za pokusu o hospodářskou reformu se začali z národní scény vytrácat skalní a objevovali se "komunisté s lidskou tváří". Oni poučovali národ o jeho hospodářské zaostalosti, abdivovali konzumní společnost západu a nadále však přežvykovali socialistické fráze. Padesátá léta, léta vraždění a ničení všeho byla dle nich nedorozuměním nebo dobou "přehmatů" v jinak skvělé národní historii národa s hlubokými demokratickými tradicemi Československo pupkem světa a jeho socialismus vzorem Evropě. Spisovatelé a intelektuálové blábolili o ateismu a socialismu jako za první republiky, jako by se od té doby nic nestalo. Kladem tohoto hnutí bylo částečně zveřejňování komunistických zločinů a jistá normalizace poměrů. Do čela státu byl ve shodě s vůlí národa postaven osvědčený "Hrdina", který komunistům neutralizoval armádu při puči roku 1948, generál Svoboda. Umožnil pak Rusům legalizovat přepadení a okupaci Československa v roce 1968. Prezident a generál pronesl 22. 8. 1968, den po přepadení, za všeobecného rozhořčení skoro všech obyvatel včetně komunistů tuto zmatenou a zbabělou řeč:

"Draží spoluobčané, v posledních hodinách vznikla v naší zemi složitá situace. V současné chvíli vám nenohu říci více k jejímu objasnění. Jako prezident Československé socialistické republiky se k vám obracím s plnou odpovědností, kterou jsem s přijetím této funkce převzal, a naléhavě vás žádám, abyste zachovali plnou rozvahu a naprostý klid. U vědomí své občanské odpovědnosti v zájmu naší republiky nedopusťte, aby došlo k nepředloženým akcím. S důstojností a kázní, kterou jste prokázali v minulých dnech, vyčkejte dalších kroků ústavních orgánů republiky."

Obsazení země Rudou armádou bylo v roce 1968 všeobecně považováno za národní tragédii, zatímco se jednalo pouze o znovupotvrzení zániku samostatnosti, který se odehrál již v roce 1939. Ve skutečnosti byla tato událost ak-

tem vyšší spravedlnosti, dávající národu šanci skutečného obrození skrze úplnější poznání chyb a hříchů národa, podstaty socialismu, podnět k revizi pojedí smyslu dějin a apel k statečnosti v odporu proti vnucenému řádu. Tragédií nebylo obsazení země Rusy, ale ochota, s jakou se po všeobecném odporu většina národa znovu rychle podrobila restauraci komunismu. Do čela státu a komunistické strany se propracoval Slovák - "prezident zapomenutý", který vydal stát úplně do rukou sovětských poradců.

Poznámky

1. F. Peroutka: Budování státu, Praha 1933-6, F. Borový.
2. Stříbrný: TGM a 28. říjen, Praha 1938, Tempo
3. Vojta Beneš: Masaryk, vůdce z ducha našich dějin, Čtyři přednášky o T. G. Masarykovi, Praha 1935, Knihovna SNO
4. Vojta Beneš: O lepší svět, Praha 1928 SNO
5. ibidem
6. ibidem
7. Lev Sychrava: Základy a cíle Svazu národního osvobození
Jak splníme odkaz naší národní revoluce, Praha 1924, SNO
8. V. Beneš: Jak splníme odkaz naší národní revoluce
9. V. Beneš: O lepší svět, Praha 1928, SNO
10. Mac Kenzie: Dr. Beneš, Praha 1947, Družstevní práce
11. ibidem
12. ibidem
13. T. G. Masaryk: Světová revoluce, Praha 1925, Čin a Orbis
14. Mac Kenzie: Dr. Beneš
15. ibidem
16. ibidem
17. ibidem
18. ibidem
19. ibidem
20. ibidem
21. Tesař: Patnáctý březen v našich dějinách
22. Eduard Beneš: Paměti
23. ibidem
24. ibidem

25. Eduard Beneš: Paměti
26. ibidem
27. ibidem
28. ibidem
29. André Fontaine: Dějiny studené války
30. Karl Jaspers: Otázka viny
31. E. Beneš: Paměti
32. Mac Kenzie: Dr. Beneš

LIDÉ - ROKY - OSUDY

/Věnováno památce našeho kamaráda Igora Kalného/

Marek Bohuň

Tomislav Kolakovič, vlastním jménem Poglajen, se narodil 8. října 1906 v Chorvatsku. Když se rozhodl, že bude jezuitským knězem, studoval filosofii, absolvoval několik semestrů mediciny a jistý čas působil v nemocnici. Po ukončení základního řeholního studia filosofie a teologie pokračoval ve studiu křesťanské filosofie a sociologie na katolické universitě v Leuven v Belgii. V papežském Orientálním ústavu v Římě si doplnil vzdělání v oboru východní teologie a liturgie. V Belgii se seznámil se zakladatelem křesťanského dělnického hnutí mládeže JOC /Jeunesse ouvrière chrétienne - Hnutí křesťanské dělnické mládeže/ páterem Cardinem a stal se jeho blízkým spolupracovníkem. Studoval a pracoval také v Paříži. Aby lépe pochopil mentalitu a problematiku dělníka, stal se na čas dělníkem. Po návratu do Jugoslávie působil na řeholních jezuitských učilištích jako profesor filosofie a křesťanské sociologie. Založil tam kulturně náboženskou revu, ve které zaujal často velmi kritické stanovisko k současným náboženským a společenským problémům. Polemizoval s moderními sociálními bludy, liberalismem, nacismem a marxismem. Tehdy v něm také dozrálo odhodlání zaměřit svůj další život na rechristianizaci Ruska.

Jeho řeholní představení, od kterých žádal volnější ruku, neměli pochopení, zdálo se jim, že je to příliš choulostivá a nebezpečná věc, a doporučili mu, aby z řehole vystoupil. Nebylo to lehké rozhodování, ale nakonec jiné východisko nebylo. S odhodláním, že bude i nadále žít podle svých řeholních slibů, zvlášť podle slibu zvláštní poslušnosti papeže, se odebral do Říma, kde ho páter Leiber, papežův poradce a Kolakovičův davný známý, uvedl k Piu XII.

Kolakovič seznámil papeže s plánem dostat se při vhodné příležitosti do Sovětského svazu, navázat kontakty s rozhodujícími sovětskými činiteli, prozkoumat možnosti náboženského působení, případně i možnost navázat diplomatické styky mezi Vatikánem a Moskvou. Pius XII. ho pozorně vyslechl, nestavěl se k jeho iniciativě odmítavě, jen ho žádal, aby, kdyby se mu podařilo, co zamýšlil, jednal jako soukromá osoba a ně jako zástupce Vatikánu.

Za války začal mít Kolakovič v Chorvatsku pro svou pastorační a publikační činnost nepříjemnosti s úřady a hrozilo mu, že ho gestapo zatkne. Viděl v tom pokyn prozřetelnosti. Rozhodl se emigrovat na Slovensko, které se mu zdálo být vhodným odrazištěm pro jeho "ruské" plány. Byla tam relativně největší svoboda ze všech zemí okupované Evropy. Slováci nebyli zatčeni historickým protiruským antagonismem. Doufal, že tu najde pochopení i spolupracovníky a konečně předpokládal, že se sem brzy přiblíží východní fronta a s ní i možnost navázat první kontakty k východním Slovanům.

A tak přijel na podzim 1943 tento sedmatřicetiletý páter - nebo profesor, jak ho později nazývali - na Slovensko.

Rok, dva předtím, než přišel Kolakovič na Slovensko, bylo možné pozorovat, že slovenský katolicismus prožívá jakýsi obrodný neklid. Jednotlivci i celé skupiny si na různých místech nezávisle na sobě uvědomovali, že tradiční a formální katolicismus je nedostatečný, prázdný. Začátkem čtyřicátých let uspořádala Hlinkova mládež zájezd vybraných studentských funkcionářů do Itálie, aby se tam seznámili s fašistickým mládežnickým hnutím. Účadníci zájezdu byli otřeseni tím, co tam videli, a pochopili, že fašismus je neslučitelný s jejich křesťanskými ideály. Bezprostřední reakcí na tuto zkušenosť bylo založení výběrového náboženského kroužku nazvaného Frassati, což bylo jméno italského vysokoškoláka, který zemřel v pověsti svatosti. Vedoucím kroužku se stal duchovní správce katolického vysokoškolského internátu Svoradov, páter Hutyra, Lazarista. Kromě toho začala na tyto mladé lidi působit obava z hrozícího komunistického nebezpečí.

Neurčitě a nejasně tedy mnozí dospívali k poznání, že tomu všemu lze čelit jen opravdově, hluboce prožívaným křesťanstvím. Tak se i do - do té doby dosud zpolitizovaného - Ústředí katolického studentstva dostala nová generace funkcionářů s jasným katolickým programem.

Právě na tyto lidi okolo "Ústředí" a kroužku Frassati byl Kolakovič upozorněn hned po příchodu na Slovensko.

Provinciál jezuitů páter Junovský mu v budově "Ústředí" zařídil také bydlení. Všechno to bylo osudové.

Stěží mohl soufat, že najde tak připravenou a úrodnou půdu. Kolakovič mluvil o hnutí JOC a nových proudech současného evropského katolicismu. Měl neobyčejný dar, tak vzácný pro zpovědníky a duchovní vůdce: nikdy neprosazoval sebe, svou cestu, svou spiritualitu. Vedl každého taktně tak, aby poznával sám sebe, aby pochopil vlastní originalitu, duchovní potenci, svou vlastní

jedinečnou a neopakovatelnou cestu ke Kristu. Ve styku s ním se každý cítil svobodný, ztrácel komplexy a získával důvěru v sebe.

Myšlenka, která pronikla celý jeho život, byla idea Krista Krále, vyjádřená slovy: *Omnia instaurare in Christo* – Všechno obnovit v Kristu.

Kolakovič vedl své přátele k uskutečňování autentického křesťanství. Proti osobnímu sobectví, rasové nebo třídní nenávisti je třeba trpělivě vznášet pravdu, sociální spravedlnost, úctu a lásku ke každému člověku, ke každému údu Kristova mystického těla.

Často říkal: Spolu s Kristem musíme stát na straně slabých, utlačovaných, pronásledovaných, hájit právo každého člověka na plný rozvoj jeho osobnosti po všech stránkách, tak, aby mohl kráčet za svým cílem, za Bohem.

Okruh lidí kolem Kolakoviče se šířil. Pod jeho vlivem vznikaly v Bratislavě na fakultách, v internátech na středních školách, v úřadech kroužky Katolické akce.

Bratislava tehdy byla jediným vysokoškolským městem na Slovensku, a tak členové Rodiny – tak se ty skupiny nazývaly – pocházeli ze všech koutů Slovenska.

Kolakovič jezdíval do jejich domovů a tak navazoval nové kontakty po celém Slovensku s knězi i laiky. Tak Rodina přestala být jen bratislavskou záležitostí. Její sociální složení bylo rozmanité – převahu však měla mladá intelligence. Jakýmisi "čestnými členy" Rodiny byli banskobystrický biskup Škrábk a prešovský řeckokatolický biskup Gojdič.

Po přípravném období převážně individuálního apoštolátu uspořádal Kolakovič pro členy kouzku kurs filosofie. Potom následoval kurs theologie pro laiky. K nejúčinnějším prostředkům duchovního vedení patřily exercicie. První se konaly v lednu 1944 v Rájeckých Teplicích. Následovaly exercicie pro techniky, akademiky, kněze. Kněžských exercicií se zúčastnilo na třicet kněží s biskupem Gojdičem v čele.

Mimořádnou pozornost věnoval Kolakovič sociální otázce. Středem jeho zájmu byli zejména dělníci a lidé odsunuti na okraj společnosti /v doprovodu dvou studentů uskutečnil sociální průzkum v bratislavské čtvrti Vydrica. O výsledcích pak prostřednictvím vlivných katolických osobností informoval členy vlády a sněmu/.

Některé politicky exponované katolické kruhy tehdy měly o budoucím počítání Slovenska naivní představy. Namluvali si, že samostatné Slovensko nějak zůstane zachováno. Kolakovič na nic podobného nevěřil. Byl přesvědčen,

že na Slovensko vkročí Rudá armáda, a že Sovětský svaz bude mít podstatný vliv na útváření středoevropských poválečných poměrů.

V obžalobě proti slovenským katolickým biskupům souzeným v r. 1951 se tvrdí, že Kolakovič 27. srpna 1944 odevzdal biskupské konferenci memorandum, nazvané "Pastorace v těžkých časech". Podla obžaloby obsahovalo návrh zřídit vedle oficiální duchovní správy duchovní správu tajnou. Nelze vyloučit, že Kolakovič skutečně takové nebo podobné návrhy biskupům předložil. Nevyloučoval totiž možnost, že se církve bude muset přechodně nebo i na dlouhou dobu uchýlit do katakomb. V tom smyslu mluvil i na shromáždění představitelů Rodiny z celého Slovenska, které se konalo v Banské Bystrici v létě 1944. Nabádal ke zvýšené opatrnosti už nyní a navrhoval, aby členové Rodiny zavedli konspirační styk.

Začátek Povstání 28.8.1944 zastihl Kolakoviče v Bratislavě. Byl přesvědčen, že právě teď nadešla chvíla k uskutečnění jeho "ruských" plánů. Vydal se z Bratislavы do Banské Bystrice společně se dvěma vysokoškoláky. S dvacetiletým Vladimírem Juklem, který byl dlouho jeho sekretářem, se ubytoval v biskupské rezidenci u biskupa Škrábika. Hned po příchodu do Bystrice začal podnikat kroky k získání povolení odletět do Sovětského svazu. Major Studinskij, kterého si Kolakovič nejvíce získal, pro něho zajistil svouhlas svých nadřízených s odletem na sovětskou stranu fronty. Let se měl uskutečnit z vojenského letiště Tri doby. Ve stanovenou dobu čekal Kolakovič na auto, které ho mělo odvézt na letiště, jenže přijelo jiné auto a odvezlo ho k výslechu na velitelství československé kontrarozvědky.

Když bylo povstání zatlačeno do hor, uchýlil se Kolakovič s Juklem a se čtyřmi francouzskými partyzány do horského krytu pod Šubietovským Veprem. Do tohoto krytu se později nastěhovali také ruští partyzáni a židé. Tady čekali na příchod fronty. Když se jim podařilo dostat se na druhou stranu fronty, Kolakovič s Juklem se znova snažili najít někoho, kdo by byl oprávněný povolit jim cestu do Sovětského svazu. Za neuveritelných podmínek a okolností cestovali z místa na místo po Maďarsku, chtěli se dostat ke generálovi Malinovskému. Spali na farách, dostali se do Debrecínu a do Budapešti, ale nadarmo. Když se dověděli, že hlavním městem Československa se přechodně staly Košice, ihned se vypravili tam. Ubytovali se u biskupa Čárského a Kolakovič hned zahájil jednání, aby mu bylo povoleno jet do Moskvy. Narážel na nedůvěru, musel zodpovídat stále stejné otázky - co tam vlastně chce a kdo ho poslal. Chtěl mluvit se Stalinem a jinými sovětskými představiteli. Chtěl nabídnout

pomoc Církve - byl zde precendens misie biskupa d'Herbinyho za hladanoru na Ukrajině - při poválečné obnově Sovětského svazu, jednat o perspektivě navázání diplomatických styků mezi Vatikánem a Moskvou a o vyhlídkách na náboženský život sovětských národů po válce. Tak se dostal až k sovětskému velvyslanci Zorinovi. Přijetí bylo krátké a odměřené, ale skončilo příslibem, že vojenské úřady cestu do Moskvy zařídí. V pátek 3. května přišli za Kolakovičem do biskupské rezidence dva důstojníci NKVD a pozvali ho k Zorinovi. Za hodinu se vrátil rozzářený. Moskva ho akceptovala jako neoficiálního tlumočníka Vatikánu. Odjezd byl určen na 5. května.

Odjel autem v doprovodu majora NKVD a dalšího důstojníka. První významnější zastávka byla ve Lvově. Město kdysi polské připadlo Sovětskému svazu. Kolakovič se tu setkal s hlavou řeckých katolíků, arcibiskupem Szeptickým, a měl s ním delší rozhovor. Už tady začal pochybovat o úspěchu své misie. Do Moskvy dorazil koncem června. Z místa, na němž ho ubytovali, mohl vycházet jen s doprovodem. S kým mluvil, nevíme. Jeho partneři vůbec nezajímalو to, kvůli čemu přijel. Ptali se ho, jak se dnes Evropa dívá na Sovětský svaz a jeho armádu, jaký je postoj ke komunismu na Slovensku a v Jugoslávii. Nakonec ho odkázali na předsedu Slovanského výboru generála Gundurova, a tím mohl poklädat svou misii za skončenou. V polovině srpna se vydal na zpáteční cestu a koncem srpna už zazvonil u přátele v Martině. O své cestě neměl moc chuti vyprávět, jen banskobystrickému biskupu Škrábikovi řekl: "S nimi se nedá jednat. Komunisté, se kterými jsme mluvili za povstání, jsou jen snílkové. Ruský komunismus je něco úplně jiného. Je to Ásie, vzdálená naši civilizaci." Tehdy také řekl: "Proti nepředstavitelnému nebezpečí, jemuž stojíme tváří v tvář, musíme rozvinout učení o ceně a důstojnosti lidské osobnosti."

Koncem listopadu odjel Kolakovič do Říma, podat papeži Piu XII. zprávu o své cestě do Sovětského svazu. Když k papežovi přišel, přivítal ho /žertovně/ slovy: "Otče, je to pravda, že jste se stal Slovákem?"

Když se roku 1946 vrátil na Slovensko, měly už události rychlý spád. V lednu začalo první zatýkání Kolakovičových žáků. V polovině ledna byl zatčen sám Kolakovič. Po půl roce byl na základě prokuratury propuštěn na svobodu. Zůstal už v Praze, kde se snažil rozvinout totéž jako na Slovensku. Jeho nejbližšími spolupracovníky se stali dr. Zvěřina, dr. Mádr, dr. Vacková. Jeho pobyt v Československu však začal být neúnosný. 1. srpna 1946 nastoupil, přesněji řečeno naskočil do rozjíždějícího se vlaku s belgickými repatrianty. Do Československa už se nevrátil.

Kolakovičova misie v Sovětském svazu skončila neúspěchem. Lidi, kteří vyrůstali v jeho blízkosti, postihly hned na začátku padesátých let těžké tresty. Bylo odsouzeno asi 300 lidí z jeho okruhu. Mnozí z nich prožili celá padesátá léta, i víc, ve věznících. Když se po 10 - 14 letech vězení vrátili na svobodu, pokračovali tam, kde přestali. Je až neuvěřitelné, jaká generace vystoupala v jeho orkuhu. Kolakovičovi žáci vytvořili jeden z hlavních proudů náboženské obrody na Slovensku /i v Čechách/ a dodnes jsou příslušní této obrody. Naše oficiální noviny dodnes nemohou Kolakovičovi zapomenout jeho působení v Československu.

Po válce Kolakovič - zklamán Evropou - soustředil pozornost na "třetí svět". Pohyboval se mezi USA a Indií, navštívil i Čínu. Během II. vatikánského koncilu dával v Římě exercicie některým koncilovým otcům. Dnes, ve svých 82 letech, dožívá život v Římě. Za těch dvaasedmdesát let prošel skoro celý svět. Vrcholem jeho života a práce však byla léta 1943-46.

V noci z 13. na 14. dubna zažila slovenská /i česká/ církev událost, jakou do té doby nepamatovala.

Ozbrojení příslušníci bezpečnosti a milicionáři obklíčili všechny mužské kláštery, bez vysvětlení naložili všechny řeholníky do autobusů a odjeli pryč. Každý si směl vzít věci osobní potřeby. Kdyby to ráno mohl někdo projít všemi slovenskými kláštery, zažil by zvláštní pocit. Prastaré kláštery plné vzácných knih, obrazů, liturgického náčiní - bez lidí. Celý řeholníkům prázdné. Chodby, dvory a zahrady - prázdné. V jediném okamžiku byla přečata dlouhá kontinuita modliteb, klášterního zpěvu a životního stylu. Lidé už byli pryč, ale stěny, zařízení a věci ještě žily a podávaly poslední svědectví, co se tu stalo.

Zatím autobusy ze všech koutů Slovenska uhánely ve třech směrech. Podolíneč, Jasov, Kostolná. Tady byly vytvořeny tři hlavní soustředovací tábory pro internované řeholníky. Setkaly se to všechny formace: dominikáni, jezuité, verbisté, saleziáni, kapucíni, františkáni atd. Když si první noc lehali do postelí, nevěděli, co bude dál. Je-li to jen přestupní stanice směrem na Sibiř, nebo je-li to jen nedorozumění. Někteří představení byli přesvědčeni, že se za nějaký čas vrátí zpět, jiní byli méně optimističtí. Jezuité, z nichž mnozí studovali na Rusicu v Římě a z informací ruský komunismus znali, byli přesvědčeni, že se starým klášterním životem je na dlouhá léta konec. Provinciál jezuitů páter Srna hned ustanovil čtyři své zástupce s plnými mocemi.

Byli to páter Mikuš, p. Marko, P. Litva a p. Jurovský. Byl to od pátera Smy prozírávý krok. Zkrátka šel do vězení, kde strávil dlouhá léta.

Páter Marko, tehdy čtyřicetiletý, byl jedním z nejnadanějších jezuitů. Byl internován v Podolinci. Ned od začátku za ním chodil mladý bohoslovec Pavol Hnilica a navrhoval, aby se řádně pokračovalo ve studiu a aby se začalo tajně světit. P. Marko tu myšlenku přijal. Jednou po práci, když se ostatní stáhli na půdy, aby studovali, opustil Hnilica z pověření p. Marka podolínecký tábor, aby o těchto věcech promluvil s rožňavským biskupem Pobožným. Biskup Pobožný souhlasil. A tak se náhle v této situaci ukázala nová perspektiva.

Postupem času začalo být každému jasné, že život v internačních táborech, který se skládal z nástupů, brigád a osobního volna, nebude trvat dlouho. Všichni mladí byli odveleni na vojnu k PTP, kde pak strávili 40 měsíců. Část starších šla na nucené práce, např. do Králofsk na Moravě, kde pracovali jako dřevorubci, část odešla do civilního života, odkud je postupně všechny pozavírali.

Z jezuitských bohoslovů bylo pět pro slabý zdravotní stav osvobozeno od vojenské služby a propuštěno do civilu. Byli to Horský, Hnilica, Korec, Porubčan a Volek. P. Marko se také dostal do civilního života.

Po likvidaci klášterů přišla na řadu i světská církev. Na všechna biskupství byli dosazeni tzv. zmocnenci. Úlohou zmocnenců bylo kontrolovat celý provoz biskupství - návštěvníky, přicházející a odcházející poštu. V září 1950 byli zatčeni biskupové Vojtaššák, Buzalka a Gojdič, ostatní biskupové zůstali ve svých rezidencích izolovaní a hlídaní. Bylo jasné, že čas tajných svěcení kněží je sečten. Vatikánský nuncius byl dávno vyhoštěn z republiky, spojení s Vatikánem nebylo. V této situaci se p. Marko rozhodl předstoupit před rožňavského biskupa a požádal ho, aby tajně vysvětil někoho na biskupa. Biskup Pobožný souhlasil.

Určen byl sedmdvacetiletý Pavol Hnilica. Svěcení se konalo začátkem roku 1951. Protože Hnilica byl na svobodě, mohl začít plně vykonávat své poslání. Bohužel Bezpečnost příliš rychle postřehla pohyb tohoto mladého člověka po celé republice a vydala na něho zatykač. Myšlenka tajných svěcení byla v krátkém čase napadena podruhé. Hnilica se musel rozhodnout pro útěk do zahraničí. Těsně před odchodem vysvětil s vědomím svých představených za biskupa svého vrstevníka Jana Korce.

Hnilica odešel do Říma, aby tam nastoupil svou neobyčejnou životní dráhu

a Korec - svými vlastnostmi jakoby předurčený - začal v tichosti budovat zahájenou stavbu. Páter Marko dal v těch dramatických chvílích do pohybu obrovské dílo. Uvedl do pohybu obrovské dílo - aby se vzápětí sám osobně zamotal...

Svoji situaci si uvědomil příliš rychle. Odešel do českých Budějovic pracovat jako výhybkář. Zřejmě doufal, že se mu odtud podaří uprchnout za hranice. Bezpečnost si tam však pro něj v r. 1955 přišla. Ve vyšetřovací vazbě prozradil všechno. Prozradil Korcovu biskupské svěcení a všechno, co s tím souviselo. V r. 1960, když Korec zatkli, vystoupil u soudu - už jako amnestovaný, na svobodě - jako svědek. Říká se, že ve vězení spolupracoval s policií. Šedesátá léta prožil v ústraní. R. 1975 zemřel na rakovinu jako pětašedesátniletý. Je pochován v rodných Chynoranech.

Před koncem 2. světové války vznikl na hlavním velitelství Hlinkovy mládeže v Bratislavě projekt na zabezpečení slovanských zájmu po válce, kdy se počítalo se zánikem Slovenského štátu. Asi 120 dobrovolníků bylo školeno pro zpravodajskou činnost po válce. Kors dostal název "Slovenská tajná ochrana" /STO/, a byl poměrně dobře utajený. Absolventi měli po válce dodávat informace o situaci na Slovensku slovenské vládě v zahraničí, pokud by existovala, nebo nějakému jinému slovenskému ústředí v zahraničí. Účastníci kursu byli většinou posluchači vysokých škol, byli to mladí nadšenci, zapálení pro slovenské zájmy.

Jeden z nich se jmenoval Rudolf Komandera. Byl asi jednadvacetiletý, evangelík, původem z Liptovského Mikuláše - vysoký, hubený, s ryšavými vlasy a špičatou bradkou. Některým připadalo, že je v něm cosi démonického. Smýšlel proslovensky - rázusovec, nábožensky velmi tolerantní, ekumenik. Po skončení války odešli někteří účastníci kursu do zahraničí. Komandera odešel do Itálie, ale nakonec zakotvil ve francouzské zóně Rakouska, v Innsbrucku. Tam se napojil na majora Matúše, tzn. na větev slovenské emigrace, která se opírala o francouzskou kontrarozvědku. Odtud začal Komandera jezdit na Slovensko, pravděpodobně k Lettrichovi, Ursínymu, snad k Fraštackému. Někdy v r. 1947 ho Bezpečnost na Slovensku zajistila. Zanedlouho se podařilo tohoto třiaadvacetiletého chlapce zlomit natolik, že ho začala používat jako provokatéra. V červenci 1947 navštívil dr. Kempného a dr. Bugára - dva generální tajemníky tehdejší Demokratické strany na Slovensku. Jeho chování bylo tak průhledné, že Kempný s ním odmítl mluvit a Bugár po jeho návštěvě zavolal

náčelníku Bezpečnosti Ilčíkovi, aby za ním takové lidi neposílal. 31. března 1948 podal prokurátor Ján Fejéš na Státním úřadu v Bratislavě obžalobu proti čtrnácti obžalovaným politikům Demokratické strany. Bugára a Komandera před soudem usvědčit ze spojení se zahraničními exilovými organizacemi. Oba obžalovaní toto tvrzení odmítli. Když se dr. Kempný Komandery zeptal, jak může něco takového tvrdit, ten mu řekl: "Co vy víte, co jsem já prožil". Soud nakonec pro závažné rozpory ve výpovědi nevzal jeho svědectví na vědom. Komanderu potom soud v samostatném procesu odsoudil k dlouholetému vězení a zároveň s ním lidi, kteří se s ním setkali, poskytli mu nocleh apod. Komandera zemřel ve vězení v Leopoldově na tuberkulózu, a správa věznice mu ani před smrtí neumožnila lékařské ošetření. Historik Karel Kaplan označuje Komandera za agenta-provokatéra StB. Historik Plevza o něm píše jako o agentovi západu. Lidé, kteří ho znali, věděli, že Rudolf Komandera byl mladý idealista, který přecenil svoje síly a schopnosti.

Jak neuvěřitelné jsou osudy lidí na hranicích jejich vrcholů. Jeden prožívá tento vrchol aniž by to věděl – spalován velkými plány a nadějemi; druhý na vrcholu padá, zrazuje – ale to, co dal do pohybu, už nemůže zastavit; třetí se vypíná, ale vzápětí padá a musí se poníženě sám dívat na svou porážku.

Jak neuvěřitelné a nebezpečné jsou osudy lidí, kteří překročili svůj průměr. Jak společné mají – ne výdledek, vštězství nebo porážku – ale to osobní drama, to tajemství, za něž už nelze nahlédnout. Kdo může tyto lidí soudit? Kdo je viděl celé? A kdo umí říci, který udělal víc?

Vímě o nich jen jediné: kdyby tu nebyli, život by byl prázdnější, smutnější a chudší...

Informace jsem čerpal z děl: J. Slavík; Profesor Kolákovský, Studie č. 104-6, Křesťanská akademie, Řím, KaROL: Politické procesy 1948-88, samizdat, Bratislava a z vyprávění.

Převzato z časopisu Fragment-K 1/88
str.65-76 přel. p.

jugoslávské cesty

Nikolaj Djordjević

Kúlna byla opravdu na dně osm metrů hluboké díry, v jejíchž stěnách byly na jedné straně zčásti vytesané a zčásti postavené schody, značně příškré. Nahoře, asi metr od okrajů díry, byla dvojitá ohrada z ostnatých drátů a kolem ní kamenná zeď do výše tří a snad i více metrů. Na dvou místech této zdi byly vybudovány pozorovatelny a sama zeď byla nahoře dostatečně široká, aby strážci mohli konat obchůzku. U obou pozorovatelen byly upevněny reflektory. Pohled zezdola opravdu působil jako pohled ze studne. Nahoře kulatý kus nebe. Ovšem strach byl krutě přítomen a nikdo se k nikomu nehlásil příliš vřele. Nemohlo se však zabránit postupné výměně zkušeností, což bylo za daných poměrů velmi důležité.

Jsme toho názoru, že by každý, kdo měl cokoli společného s dělnickým hnutím, kdo jen trošičku slédoval vývoj revolučních snaž v Jugoslávii, byl velmi zneklidněn nahlédnutím do této jámy.

Budiž nám dovoleno nejdříve se zmínit o prof. Petru Komenciú, jednom z nejstarších členů Strany, který byl snad první vehnán do této díry, a snad proto ji všichni věžnové nazývali "Petrova díra". Vedle již zmíněného Božca Ljumovića byli zde i bývalí členové ÚV KSJ Vice Jelaska, prof. Ljubo Radovanović, Labud Kusovac a řada bývalých bojovníků ze španělské občanské války: Trajčo Miškovski, Rinaldo Rinaldini, Siniša Drobac – invalida z této války, Marko Spahić, rovněž invalida ze Španělska, a další. Bylo tu v malém plně vyjádřeno bratrství a jednotnost všech národů a národností Jugoslávie, neboť tu byli Chorvati, Slovinci, Srbové, Černohorci, Makedonci i všechny národnostní menšiny, vyjímaje snad Čechy a Slováky, a všichni trpěli stejným způsobem..

Po měsíci přišla ještě jedna skupina soudně trestaných, většinou bývalých důstojníků, a pak tu bylo dohromady kolem 60 lidí. Zdůrazňujeme výraz "soudně trestaných", neboť starousedlíci v "Petrově díře" byli vesměs bez soudu potrestáni "rozhodnutím odpovědného orgánu ministerstva vnitra" takzvaně "administrativně-nápravnou prací" v trvání obvykle dvou let. Tento trest se u některých automaticky prodlužoval pokázdě o dvě léta tak, že jednotlivci nakonec zůstali v koncentráku až 6 let.

O systému převýchovy na tomto "pracovišti" /neboť R 101, což bylo úřední označení tohoto objektu, znamená R-radilište, čili pracoviště/ si popo-

vídáme později.

Trestanci z objektu R-101, z Petrovy díry, neodhalili, kam se poděla skupina vězňů v počtu kolem 250, kteří odešli z Gradiški nejdřív. Teprve když začali přicházet ve skupinách po 250 a 300 další trestanci, zjistili, že ta první skupina byla vlastně vyslána na školení, aby pak mohla zachycovat další skupiny a výchovně na ně působit.

Jejich novým domovem byl ostrov Svatý Grgur, malinký ostrůvek, vzdálený nejvýš kilometr od ostrova Rab a možná 2 km od Gologo otoka, ústředního koncentráku. Na Grguru byly vystavěny baráky a obklíčeny dvojitou, hustou a vysokou ohradou z ostnatých drátů.

Z Gradiški byly veliké skupiny dopravovány vlakem do Bakru. S tak velikými skupinami nebylo ovšem možné – prostě z technických důvodů – provádět psychologické hry jako se skupinou, o které jsme psali. Pro umístění a provoz bylo zapotřebí více prostoru a větší dopravní prostředky. Proto bylo použito Bakarského nákladního přístavu, který byl v noci uzavřen hlídkami. Později byla používána mezi vězni velmi proslulá loď "Punat". Její podpalubí mohlo pojmit těch 250 až 300 lidí velice snadno, zvlášť při popsané technice nakládání v případě skupiny sedmi. I tady byli vězňové prostě do podpalubí vhazováni /rozdíl byl jen v tom, že nebyli svázáni/. Zato hloubka podpalubí zavinila mnohá zranění, obzvlášť fraktury žeber a úrazy kloubů.

Vylodování se dělo ve dne a bylo rafinovaně připraveno, aby působilo hrůzným dojmem. Dříve než loď přistála, bylo slyšet mohutný řev davu, skandování "My jsme Titovi, Tito je náš", "Smrt bandě", "Pryč se zrádci národa a strany" apod. Vzezření toho davu nebylo ani trochu mírumilovné. Vypadalo to, jako by se těšili na tu zábavu, jako by netrpělivě čekali, až ten první z lodě vykročí na břeh. Celý ten dav, který byl pro každou další skupinu větší o skupinu předchozí, postupně vytvořil špalír po obou stranách stezky, která vedla od přístavní hráze ke vchodu do koncentráku. I tento špalír byl pokaždé pro novou skupinu delší.

za uvítacího řevu musel být někdo první, kdo vykročil z lodě. A už do něj začali bušit a tentokrát to nebyli jen "svoji" lidé. Ve špalíru byli po celé délce takticky umístěni už úplně zpracovaní vězňové, kteří pro záchrannu vlastní kůže byli ochotni sedět cizí. Primitivové a zbábělci.

Bývalý šampión v boxu ve střední váze, Stevan Jakšić, nyní už blízko čtyřicítky, vyprávěl, že nezažil nikdy takový mач, jako byl tento špalír vytvořený už asi z 1 200 vězňů. A to byl předválečný boxer-profesionál! Po-

tácel se špalírem nahoru, do mýrného svahu, vrhán údery z jedné strany na druhou, až už si vůbec nebyl vědom, co se s ním děje. Jen díky ohromné tělesné síle vydržel na nohou až do konce špalíru. Tam však jej náhle uchopili a za úžasného řevu byl vržen do moře. Ovšem ne opravdu do moře, nýbrž do veliké nádrže s mořskou vodou. I to bylo zařízeno s cílem psychologického šoku. Jakšíć pak vyprávěl, jaký to byl dojem, jak se opravdu loučil se životem a ani se nesnažil dostat se ven, ale vytáhl jej. Totéž se dělo všem, s tím rozdílem, že většinou padali pod údery dřív než stihli konec špalíru, byli ke kádi doneseni a hozeni do ní.

Výsledky přivítání bývaly různé, nejčastěji těžké kontuze, leckdy i fraktury žeber, vyražené zuby, rozbity ušní boltci, někdy i vnitřní krvácení apod. Ovšem uvítací špalír byl jen ukázkou toho, co by se každému mohlo stát, a co se také občas stávalo. Špalír totiž byl občas prostředkem k zahubení. Velmi důmyslným prostředkem, protože toho byl už všechni a přitom nikdo nemohl být osobně obviněn ze smrti oběti. Byl to současně i velmi důmyslný prostředek, jak poněžit bez výjinky každého. Neboť i v případě, že někdo jen stál v řadě, což se nestávalo často, už svou přítomností, už tím, že nevyjadřil nijak svůj nesouhlas, byl kompromitován. Stačilo to jako začátek podlomení charakteru u značné části vězňů. Byla to jedna z pomůcek "převýchovy". A k tomu pěkná maska pro stranu a vládní činitele, protože nebylo nic snazšího, než říci: "to nebyla naše věc, to oni zúčtovali mezi sobou"!

Když už jsme se zmínili o špalíru jako jednom z prostředků, zůstaňme u něj. Vždyť konec konců, ač bylo všechno velmi dobře organizováno a napláno-váno, nic se nedělo podle nějakého příliš přísného rádu. Neboť už v tom by bylo jakési nebezpečí protiúderu, v možnosti předvídat, co bude zátra nebo co se bude dít během dne. Všechno bylo do určité míry zároveň improvizace, což záleželo nejvíce na schopnosti vedoucích skupin, které byly umístěny a očíslovány podle baráků.

Nuže, o špalíru ještě několik rádků.

Bylo by zajímavé vědět, kdo tento prostředek, a odkud, převzal. Je dosud pochybné, že by v tom bylo cokoliv originálního. Je to možná vzato ze zkušenosti španělské občanské války? Hemingway ve svém populárním románu "Kam zvoní hrana" popisuje takový případ špalíru, kdy jakási anarchistická skupina zajala určitý počet fašistů a hnala je špalírem k propasti, do které je házeli. Možná, že byl vzor vzat odjinud. Ale analogie s tímto přípa-

dem je velmi zřejmá. Že zde vězňové nebyli házeni do propasti, je jen náhoda, respektive by to asi nevyhovovalo tehdejším úmyslům vedení. Ostatně, vzato doslova, ti lidé jsou pro společnost větším dílem ať tak či onak mrtví.

Špalírů bylo co do velikosti a formy více. Byly noční špalíry, používané především v objektu R-101 /Petrova díra/. Bez ohledu na 14 až 16ti hodinovou práci, uprostřed noci, ihned po usnutí - nebo také dvakrát během noci - kápo baráku zaříval: "Vstávat a do špalíru!" A pak už jen přečetl jména těch, kteří měli být špalírem hnání ve tmě kolem baráku. Ospalí a utýraní denní dřinou lidé mátožně vstávali a museli se ihned zapojovat do hromadného skandování "snurt bandě" apod. A museli třískat, anebo velmi šikovně, přímo umělecky se přetvařovat, že tlučou, protože "převychovaní" fízlové velmi bděle dbali, aby se nikdo neulejval, aby se každý plně zúčastnil. Obvykle někoho ze špalíru také dodatečně vhazovali do běhu a dostával svou porci, buď proto, že byl usvědčen z pasivity, nebo proto, že to byl někdo z tvrdosíjných, pro jehož bití byla každá příležitost dobrá. Takový noční špalír trval kolem půl hodiny, a tak, jak náhle začal, stejně také končil. "Marš do boxů," a všichni znova spěchali zlehouně.

Stávalo se, že býval špalír uspořádán během práce. Odněkud se objevil kápo, který obvykle přicházel jen obhlédnout pracoviště a nařídil, aby ten či onen ze skupiny byl hnán špalírem a celé lidské mraveniště se řítilo směrem k prostoru pro tento účel určenému. Říkáme řítilo, neboť ty, kterým se nechtělo a zpomalovali krok, hnali "převychovaní" sviňským krokem. Do určité míry takové přerušení práce přicházelo vhod jako přestávka.

Zde na Golom otoku a Sv. Grguru byla ovšem hlavní formou "převýchovy" práce. Práci čest. Avšak to, co se zde nazývalo prací, hanobí tento pojem jako cosi nelidského, nesmyslného.

Ranní vstávání o čtvrté hodině, bez ohledu na roční dobu. Bez ohledu na počasí, bez ohledu na zimu či teplo. Bez ohledu na to, že lidé neměli na sobě nic než obnošené, napůl zničené bývalé vojenské obleky. Trochu teplé břečky, které říkali káva, a žvanec kukuřičné husté kaše. Pak než strážci dovolí, aby se šlo na pracoviště, je ještě čas pro rozvícování těch nejhorších. Kámen, takový 5-10 kg do rukou a jedem! Napřáhnout ruce a pomalounku ohýbat kolena, pomalounku! A pak pomalu nahoru. A znova, a nespouštět ruce. A tak dvacet minut nebo půl hodinky. A pak všichni nahoru, z díry, nebo z lágru na Grguru, nebo z lágru pro administrativně trestané na Golom, nebo z lágru pro ženy na druhé straně ostrova, "ven na pracoviště".

Je třeba připomenout, že vězni byli rozděleni do několika skupin, podle stupně jejich "převýchovy". Za prvé "aktivisté", pak řekneme "aspiranti" - zde pro to měli zvláštní výraz "odložení", tj. tací, kteří ještě nepodali dost důkazů o své ochotě nechat se převychovat; pak "bojkotovaní" - to byla ta pakáž, která tvrdošíjně odmítala být "převychována" a stát se "poctivou". Veškeré jednání s těmito skupinami bylo přesně diferencováno podle "zásluh". "Aktivisté" dostávali například dvě cigarety denně. Ovšem, kápo baráku a jeho bezprostřední pomocníci, tzv. vedoucí oddílu /vodnici/, měli privilegia větší. Aspiranti nedostávali žádnou cigaretu, ale nebylo vyloučeno, že od některého toho "aktivisty" dostanou šluka jako projev dobré vůle. Bojkotovaní, ta "banda", ti "zrádci strany a národa" za každý eventuální šluk, který by zatáhli z nalezeného zbytku cigarety, dostávali buď individuální nářez od několika aktivistů, nebo byli hnani špalírem, nemluvě o zostřené práci.

Tak o té práci. Pracoviště bylo všude kolem. Protože všude kolem byl kámen, samý kámen. Skupina R 101 ku příkladu stavěla velikou plochu pro sběr dešťové vody. Mělo to rozlohu nejméně půl hektaru. A muselo to být krásně zarovnané kameny, betonem zalité. Mimo několika aktivistů, kteří pracovali na dláždění, ostatní byli honiči "bojkotovaných". Jak to popsat? Pomůcka k tomu účelu určená se nazývala "tragač". Byla to jakási nosítka ze dvou tyčí, přes které byla příčně natlučena prkna tak, že jeden konec tyčí byl krátký, druhý dvakrát delší. A nakládalo se podle toho, jaký režim byl vůči komu plánován. Dovedly to být náklady na hranici lidské sily. A vždy byl na předním konci nosítka bojkotovaný. Stávalo se, že pro jednotlivé účely byli určeni dva až čtyři aktivisté na jednoho bojkotovaného. Během doby se lidé stali odborníky v tomto druhu práce a zvlášť snaživí vynalezali lecjaky triky, aby tu zabijáckou práci ještě zhošili. Dovedly ku příkladu během rychlé chůze s nákladem cukat nosítky tak, že se tomu přednímu zdálo, že mu to strhá ruce, nebo že mu náklad přerazí záda. A stávalo se nejednou, že kámen spadl některému z bojkotovaných na nohu, obvykle na patu. Takové rány byly běžné a nikdo se o ně nestaral. Lékařské ošetření bylo výjimečné, jen v nejtěžších případech. Například někomu těžký kámen přimáčkl špičky dvou prstů. Prsty zčernaly a bylo zřejmé, že nehty půjdou dolů. Po něvadž by proces odrůstání zraněných nehtů trval poměrně dlouho a byla by i větší možnost infekce, bylo rozhodnuto, že nehty budou strženy hned. V tzv. ambulanci Petrovy díry, kde pracoval jeden z vězňů, byly mu oba nehty strženy

ny bez jakéhokoliv umrtvení. Takové bylo běžné ošetření. Jako by nebylo času, jako by všechna ta práce měla smysl, všechno se konalo za neustálého spěchu, křiku a pohánění. Byli však lidé, kteří z jednoduchého důvodu, že totiž už nebyli schopni nosítka s kamenným tahat, museli dělat něco jiného. Byl to příklad starého komunisty Vice Jelasky, který tehdy měl snad už 70 let. Z nám neznámych důvodů měl pryč většinu kůže z chodidel. Byly to otevřené rány. Ale dělat musel. Vždyť jej bylo třeba převychovat! A tak mu strkali za krk kámen, jednou rukou ho přidržoval a nést nějakých padesát metrů na staveniště. A pak nazpět, v gumových pantoflích, s nohami úplně krvavýma.

Pro zvláštní případy dovedli "zlepšovatele" vymyslet ještě trapnější práci. Sestavili podobná, jen o hodně větší nosítka, na dvou kládách. Na ně si museli bojkotovaní naložit kamene snad do váhy 1 000 kg. Šestnáct až osmnáct lidí pak muselo tento náklad zvednout a nést na nějaké určené místo, leckdy bez jakéhokoliv smyslu a potřeby.

Z ostrova Grgur vysílali skupiny vězňů tahat písek z moře. Po prsa ve vodě museli nádobami vyndavat písek rovněž tak 14 až 16 hodin, jako by byli na suchu. Ovšem když to vězeň vydržel.

V některých případech dostával bojkotovaný sedmikilové kladivo a musel jím mlátit vši silou do skály, poháněn hrozbou těžšího trestu. Hodiny, dlouhé hodiny.

V létě, které nyní tak láká cizí turisty na Jadran, které dovede být tak teplé a krásné v nějakém kempu pod olivami, bylo zde hůř než v pekle. Voda se stala také jedním z prostředků "převýchovy": buď hodný, dostaneš. Nebudeš-li poslouchat, nebudeš-li dělat jak my chceme a co my chceme, vodu nedostaneš. I kdybys měl jazyk půl metru z huby. A moře všude kolem, jenže do něj se nesmělo, koupání bylo přísně zakázáno, leda když skupina tahala písek z moře.

Pro zajímavost uvádíme, že v Petrově dříve víc jak 4 měsíce se nikdo neumyl, natož vykoupal. Jedinou prevencí proti vším a nemocem bylo občasné paření hadrů v tzv. partyzánských sudech. Paření bylo nařízeno obvykle v sobotu odpoledne. Vězni se museli svléknout do nahá a čekat, až jejich hadry budou propařeny a pak je znova navléci. Možná, že by se někdo smál, kdyby viděl, jak taková košile, měsíce nepraná, propocená a promaštěná, po propaření dovede krásně stát bez jakékoliv opory, vlastní tuhostí.

Starší generace si budou pamatovat, že jednou z nejtěžších prací v do-

nucovacích zařízeních předválečné doby bylo rozbití kamenem kladiv. Takový trestanec seděl na hromádce štěrku a kladivem rozbitý větší kusy. Nuže, v tomto případě výroba štěrku byla považována za lehkou práci a byla přidělována buď poněkud vyčerpaným aspirantům na převýchování, aby mohli cítit, že to bude lepší, budou-li oni hodnější, anebo úplně vyčerpaným bojkotovaným, v první řadě starcům jako byl prof. Ljubo Radovanović, kterého stáří už činilo úplně imunním vůči teroru. Ale pozor! kámen se při této práci rozbitý kamenem!

Stávalo se, že tuto lehčí práci dostal i některý ze zatvrzelých, byl-li zraněn při jiné práci. Pak ale měl přídavkem každou chvíli někoho nad hlavou a ten ho prsty nebo pěstí poklepával na hlavu, říkali tomu "čvokanje", nebo se bavil sprostým popichováním a všemožnými urážkami. Při nervovém vypětí, jaké museli jednotlivci trpět, dovedlo být toto vrcholem provokací.

Nemluvě o tom, že mimo zmíněné formy práce byla spousta jiných možností k nátlaku, byly vymyšleny i velmi rafinované metody, které s prací neměly nic společného.

Barák, ať už v kterémkoli z lágrů, byl vždy vybaven velikým dřevěným kýblem pro potřeby. Tento kýbl stál uvnitř baráku a byl obvykle kryt dřevěným víkem. Pro změknutí tvrdých hlav i tento prostředek měl svou funkcí. Každou noc několik bojkotovaných stálo smutnou noční stráž nad ním, sehnuté hlavy, ruce na zádech. Bez pohybu. Dlouhé hodiny. Obvykle jednou do půlnoci, druzí od půlnoci. Tento trest se za situace, kdy kýbl nebyl v baráku, měnil v tom smyslu, že trestaný musel stát tutéž dobu venku před barákiem, bez ohledu na počasí, na teplo či mráz. A mráz dovedl být, i když to je Jadrán.

Není prostě možné zachytit všechny nuance zálužného boje o duši člověka. Je však jisté, že veškerá snaha vedoucích koncentračních táborů a tím i strany a vlády směřovala k tomu, aby byl zlomen jakýkoliv odpor a aby všechni, kdo se jakýmkoliv způsobem vyjádřili pro rezoluci Informbyra, byli v budoucnu neschopni jakéhokoliv odporu.

5/ Účel systému

Člověk je schopen nějaké "hledisko" zastupovat, "bránit je", být se pro ně potud, pokud si váží sám sebe, pokud si je jist, že věří ve spravedlivou věc a pokud má čistý štit, aby mohl před jinými otevřeně vystupovat. Domníváme se, že vědomí tohoto faktu bylo podstatným důvodem pro zavedení popi-

sovaného systému v koncentračních táborech Jugoslávie po roce 1948. Systému, který se především snažil všemi prostředky zničit jakoukoliv stopu sebeúcty, znesvětit každou, i tu nejkrásnější ideu, pošpinit charakter i těch nejčistších komunistů a bojovníků. A dařilo se to. To, že celá ta spousta lidí, kteří pobýli roky v lágrech, jako by vymřela, že je není slyšet ani vidět, že je není nikde cítit, v žádné činnosti nebo formě veřejného života, potvrzuje tuto domněnkou.

Není žádný div, že je tomu tak. Jednalo se nejen o fyzický nátlak, o tu práci či tělesné tresty. Krúza nejistoty, neustálého strachu, co přijde příště, věčně klamaná naděje, že se něco musí změnit, že musí přijít normální doba, kdy se s lidmi bude zase jednat lidsky, neustálé dotérné přesvědčování vyšetřujícími orgány, že jsou na omylu, systematické otupování nuceným "zpracováváním stranického teoretického materiálu" - to všechno působilo, sice postupně a nerovnoměrně, závisle na jednotlivci, ale jistě ve směru úplné deformace a ničení lidské osobnosti.

K tomu, aby člověk zhodnotil, jak těžce působil na charakter člověka trvalé hladovění, je zapotřebí zkušenosti. Bez ní je možný jen dohad. V tomto případě však jsou k dispozici ohromné zkušenosti, které drasticky odhalují nelidskou tvář tolik proklamovaného "socialismu s lidskou tváří", jehož vzhorem měla být Titova Jugoslávie. Dlouhé roky, počínaje Gradiškou a konče táborem v Bileči byli vězni vystavováni soustavnému hladovění. 250 gr. chleba, ráno žvanec pískovitě suché kukuřičné kaše s černou břečkou, v níž bylo lze tušit stopy cukru, v poledne řepná polévka, večer totéž - roky trvající dleta sice v ojedinělých případech vyléčila staré žaludeční vředy, ale vcelku mocně napomáhala dělat z lidí tvory velmi blízké zvířatům. Když na následky bití a mučení umřel na R 101 Ozren, jeden z vězňů mu ukradl poslední příslěhl chleba, schovaný pod složeným kabátem mrtvého pod hlavou. A nebyl to špatný chlap, ten co chléb ukradl. Byl jen už úplně bez skrupulí, bez svědomí. A nebyly vzácné případy, kdy někdo z vězňů, předpokládaje, že není pozorován, zvedl shnilý odpadek, zahozený z poměrně bohaté kuchyně pánu "komandíru", tj. milicionářů. Bez ohledu na možné následky. A že všichni záviděli psu, který byl uvázaný u strážné budky, není nutno podotýkat. Ten vyžíral plné mísy makarónů s masem, a lidské přízraky chodily kolem něj s horečnatýma očima. Po snídani se celou dobu přes všechny útrapy myslelo na oběd, po obědě na večeři, po večeři se v noci snilo o snídani a jídlech, a tak dokola. A z mocných chlapů se během měsíce stávali hubení, a během pár měsíců kost-

ry potažené kůží. Přicházeli tam i kdysi blahobytní lidé, tlustí i načmáru. Ti byli zvláštním druhem obětí. Nebyli šetřeni práce a také žádná příprava se neprováděla. Změklí úřednickým životem, nezvyklí fyzické námaze, ztráceli svá přebytečná kila tak rychle, že to jejich srdce nevydrželo a za měsíc -za dva byli neschopni pohybu. Stačilo by se pozeptat bývalého generála, vrchního žalobce nejvyššího vojenského soudu Veljka Žižiče, jak se cítil, když za měsíc ztratil 50 kg, ze 120 kg zhubnul na 70 kg, a to byl chlapec vysoký asi metr devadesát. Dnes je to invalida - 100% invalida - s penzí vyřazenou podle zákona, která mu patří jako účastníkovi obdoje od r. 1941, což je opravdu milosrdné, neboť s tou hladou neumře, i když mu už zdraví nevrátí.

Když už jsme se náhodou dotkli otázky příjmů bývalých vězňů, musíme po-dotknout, poněvadž se neustále musíme vracet k otázce úplné pasivity těchto lidí, že také v tom bylo a je vedení KSJ a vlády velmi důmyslné, i když průhledné. Vyjímaje ty, kteří po propuštění z lágru /což se většinou stalo v prosinci 1956 - po návštěvě pána Chruščova a Bulganina/ vyjadřovali otevřeně svůj protest /ku příkladu Marjan Maškovič, který ostentativně nosil na kabátě připjatou medaili "Spomenica 1941" a zametal ulice/, UDB neměla námitek, aby se bývalí vězňové zaměstnali a zapojili do normálního života. Pravda, nepomáhali jim v tom, vyjímaje ty, kteří byli ochotní dále spolu-pracovat a kteří měli pro UDB nějakou hodnotu. Ve většině případů se každý dříve či později zaměstnal. Stali se šoféry, úředníky, zedníky - co kdo mohl a uměl. Vzhledem k účasti v odboji, která jim, jak lze předpokládat, z taktických důvodů byla uznávána, všichni dostali určité zvýhodnění a možnost předčasného odchodu do důchodu. Tady se počítalo s faktem, že jsou to lidé unavení, zdeprimovaní, deklasovaní - zkrátka lidé, kteří, budou-li mít co jíst, nebudou zbytečně otvírat hubu. Výpočet jistě velmi správný.

Ale vraťme se k podstatě našeho vyprávění.

Sytý hladovému nevěří - říká přísloví. V tomto případě nevěřil nikdo nikomu, ale ti hladoví byli nuceni postupně pochopit, že se musí tvářit jako věřící, chtejí-li jen trochu úlev. Jsou mezi bývalými vězni jednotlivci, kteří došli k závěru, že vlastně člověka nepoznáš, ani když s ním po léta žiješ. Stačí, aby se změnily podmínky, a člověk se jeví jinak, než předtím. V táborech to bylo velmi zřetelné. Pod vlivem strachu, útrap, námahy, hladu a žízně se bývalí hrdinové měnili v lidský cár, a naopak, drobňoučtí lidé dovedli být lidmi dlouhou dobu. Vezměme si příklad Milana Zoriče. Byl to

človíček necelých metr šedesát. Bývalý kurýr Komiterny. Přišel do Jugoslávie s jednotkami Rudé armády a zapojil se do jugoslávské armády. Po rezoluci Informbyra byl uvězněn a odsouzen na 18 let. Pro zradu jako všichni, ale také proto, že byl podezírána jako špión Sovětského svazu. Byl jednou z hříšek zabijáků na objektu R 101. Dlouhé večery, kdykoliv se těm zrůdám zamerulo, ovšem také podle příkazu správy lágru, byl odváděn do kuchyně - do menší kuchyně -, tam mu za zády svázali ruce a nohy, navlékli jej na tyč opřenou o opěradla židlí a pak jej tloukli po chodidlech, až začala krvácet. Jindy musel pět nocí za sebou stát nad kyblem. Nepřetržitě pět nocí, aniž by potom měl odpočinek. Pět dní honění na pracovišti a pět nocí vestoje! Pátou noc padl. Ale zůstal na živu. A byl schopen z malíčkového příslěhu dát někomu, o kom si myslí, že trpí více, kůrku z chleba. Říkal, že mu to dává proto, že má špatné zuby, že to nemůže rozkousat. A neměl! Ten dovedl lidem ještě věřit při vší zhovadilosti jednotlivců, přesto, že všichni němu měl kdekdo nejméně ohledů. Většina neznala jeho historii. Jednoho dne, po zvláště těžkém nátlaku na něj, sdělil morseovou abecedou tahy prstů po koleně /dotek-tečka, tah-čárka/ druhému vězni, že byl znova u vyšetřujícího, že jej neustále obviňují jako špióna, že chtějí doznání, že tedy asi živ nezůstane. "Mám syna v SSSR, v Oděse. Vyjdeš-li odsud, postarej se o něj prosím tě, a řekni mu, jaký byl jeho táta." Věřil ještě spoluvězni, a to bylo co říci! Dnes je ještě na živu, jeho syn je doktorem matematických věd, a táta je pravděpodobně hrdý na něj a snad i na sebe. Takových bylo málo.

Klesala váha, ztrácely se naděje, opadala morálka. U velké většiny. Někteří hledali záchrannu ve lži, když se jim zdálo, že pochopili, co vlastně správa lágru od nich chce. Bývalý generál-plukovník Branko Poljanec, člen Hlavního štábku za války, schopný inženýr, se zoufale potácel po "pracovišti" s tou svou vytáhlou postavou, slaboučký a nemotorný. A pak na to přišel. Najednou přestal chodit do práce a vězňové po něm koukali, někdo závistivě, někdo vztekle. Sedával si hned zrána na prýčně a začínal psát. Dostával, to všichni viděli, 10 cigaret denně, úplný zázrak, a litr mléka. To už něco znamenalo. A pak byl jmenován jakýmsi odborným dozorcem, když trestanci stavěli tříkilometrovou cestu napříč ostrovem, která ale nikam nevedla. Chodíval s nějakou obálkou na pracoviště, tvářil se důležitě, a po chvíli se vracel "psát memoáry", jak tomu vězňové říkali. Psal a psal. Jenže se prozradil, alespoň u vězňů /těch nejzatvrzelejších/, jednáním. Byl totiž prohlášen aktivistou, a to znamenalo, že musel aktivně pracovat na "převýchově".

Působil v tom smyslu tak odpudivě, že málo scházelo, aby nebyl prozrazen předčasně. Vězni, utahaní po práci, hleděli každý okamžik využít k odpočinku a najednou si Poljanec vzpomene, chytne některého pod paží, začne se s ním procházet a rozprávět. Říká "tak hele, kamáradě, abys věděl, živí hrdinové neexistují. To je výmysl. A abys věděl ještě něco, o co hůř se o nich /o Rusech/ vyjádříš, o to líp pro tebe!" To byla podstata jeho přesvědčování, zde jen zjednodušeně zachycená. Byl si jist, že vymyslel metodu. Psal totiž tak, jak se od něj chtělo, což v jeho případě znamenalo ažl toto: jelikož byl jugoslávským vojenským přidělencem v SSSR, měl mnoho styků jak s příslušníky Rudé armády, tak také s osobnostmi ze stranických a státních institucí Jugoslávie. Když už jej podezírájí, že byl agentem SSSR, tak jim to nakreslí, jak si to přejí. A tři měsíce rozpřádal si zpravodajské mřížce, kterou "organizoval", tři měsíce si pěkně kouřil cigarety a bumbal mřížko. Později byl prominentní "aktivista", až do přestěhování soudně trestaných, tj. vojenských trestanců, do lágru Bileča. UDB měla zřejmě hromadu práce, než z toho klubka vymotala, co je a co není pravda. Pak byl Poljanec v Bileči korunován na "krále lhářů" a musel nosit velikou papírovou mitru s tímto čestným titulem. Odnesl to chudák znova a z vězení se později dostal těžce poničen na zdraví i na rozumu.

Ostatní lháři byli menšího kalibru, ale lhal každý podle schopnosti a možností. Ve světlých okamžicích se stávalo, že se jednotlivec vzepřel, když už mu nervy vypověděly. Bývalý plukovník Dukljan Vukotić v záchratu spávělivého vzteku vykopl pář zubů jednomu ze zabijáků, třebaže věděl, že to odnese. A odnesl. Byl zavřen 14 dní v cele zvlášť vybudované v kamení a betonu, v pravém podzemním bunkru rafinovaně spojeném se správní budovou objektu R 101. Co tam s ním podnikali, není známo, je však známo, že z bunkru nemohl být slyšen ani výstrel.

Zajímavá je otázka možnosti útěku, které se mimo hodem dotkneme.

Goli otok je vzdálen od pevniny přibližně 2 kilometry a Grgur od ostrova Rab ani ne kilometr. Teoreticky jistě ne nepřekonatelná překážka. Jsou však známy jen dva pokusy o útěk, z nichž ani jeden nebyl úspěšný. Vězeň Petrović, jeden z hlavních aktérů nezdařeného pokusu o útěk z Gradiški, se o to znova pokusil z ostrova Grgur. V dřevěných neckách na praní prádla, kteří si ukryl v roští, se mu podařilo během noci přeplout úžinu mezi Rabem a Grgurem. Příštího dne však byl dopaden, vrácen na Grgur a ubit ve špalíru organizovaném pro tento případ. Ubit k smrti. Podle jiných zpráv postihl

podobný osud i Veljka Mrdakovića, bojovníka od roku 1941. Tyto dva příspady rozhodně neznamenají, že únik byl zcela nemožný. Avšak i tu působí stejný činitelé, kteří odůvodňují pasivitu ve všem jednání. Zapředně už z Gradišky a z předchozích vězení a lágrů byla tak hluococe rozleptaná každá důvěra mezi lidmi, že se nenašli ani dva, kteří by ve větším měřítku společně vystupovali, tím méně kteří by byli schopni cokoliv organizovaně podniknout. Byly tedy možné vlastně jen individuální podniky. A zase i zde vystupovala ta věčná naděje, že to snad zítra bude lepší, že je nemožné, aby se takový režim vůči komunistům udržel, že někdo jistě zakročí, že se ukáže, že všechno to byl omyl a nedorozumění. A čas současně konal své. Mlad a námaha oslabovaly vůli i fyzickou schopnost cokoliv podniknout. A tak se žilo dál.

Generaci, která zažila v plné míře druhou světovou válku, není nutno dlouze vysvětlovat, co takové koncentráky znamenají a jak to v nich vypadalo. Mladší už toho moc nevědí a čtení o tom berou jen s rezervou. V tom je ta osudná chyba, která umožňuje, aby se ledacos opakovalo, když už to předchozí bylo zapomenuto. Nejsme přesvědčeni, že toto vyprávění bude velikým příspěvkem k tomu, aby se nezapomnalo, k tomu, aby nové generace, až vezmou správu věcí do svých rukou, nedovolily opakování. Máme však za svou povlnost sdělit naše názory, abychom neodešli zatížení vlastním svědomím.

6/ Změny

To, co se dělo v koncentračních táborech Titovy Jugoslávie, bylo jen zdokonaleným opakováním dávno a dobře známých hrůz z koncentráků nacistického Německa. Pravda, byly tu značné rozdíly. Ku příkladu v německých koncentrácích přes všechny útrapy byla vždy přítomna určitá solidarita hlavně proto, že všem byl znám a zřejmý společný nepřítel. Pravda, i tam někteří vězňové byli ochotni vykonávat špinavé práce, aby si zachránili vlastní kůži, ale nebyl to systém. Zde společný nepřítel nebyl znám. Komunisté byli na obou stranách barikády. Zevně to vypadalo velmi podobně, ba dokonce i chování správců bylo adekvátní. Náměstek správce, Branko Damjanović, měl ve zvyku podnikat obchůzky lágru v doprovodu krásného vlčáka. Pravda, neštval jej na vězně, ale dojem to dělalo stejný. Vězňové v úplném tichu jen očima doprovázeli jeho pohyby. Stačilo, že tu byl, a nervy se napínaly o stupeň více. Obvykle takové obchůzky měly za následek nové zákroky, nové zestřelení režimu.

Pak jednou, v srpnu 1952, navštívil ostrov osobně soudruh ministr vnitra

tra Aleksandr Ranković s mohutnou suitou. Tomu však předcházely různé přípravy na všech pracovištích.

Skupina z Petrovy díry, z objektu R 101, byla tři neděle před tím kruť honěna do práce. Poprvé to byla práce, která jakoby měla jakýsi smysl. Hned kousek za Petrovou dírou musela zarovnávat terén. Vytvářela plošinu rozměrů tak asi 50 x 50 metrů. K rozbití kompaktních skal nebyl dynamit. Všechno se rozbíjelo kladivy a vyvalovalo ze země železnými tyčemi. Pracovalo se denně nejméně 14 hodin, bez ohledu na počasí. Kolem plošiny pak stavěli 4 metry vysokou zeď. Obrovské kameny tentokrát nebyly přenášeny bez cíle. Byly skládány do zdi, která byla v základech široká téměř dva metry a nahoře metr, tak, že po ní mohli strážci klidně procházet. V rozích byly vystavěny budky-pozorovatelny. Z vnitřní strany zdi byla zase postavena 3 metry vysoká dvojitá ohrada z ostnatých drátů. Uvnitř pak byly vystavěny dva nové, větší baráky a jeden menší pro kuchyně. Když bylo všechno vystavěno, baráky nabíleny a celá plošina vysypaná štěrkem a krásně zarovnaná, uplynuly tři neděle a vězňové z Petrovy díry byli horem-pádem přesťehováni do nového bydliště. Každý dostal poněkud čistší hadry, tentokrát ne vojenské, nýbrž soukenné, tmavě hnědé. A byli připraveni pro vysokou návštěvu.

Krásného slunného dne, byla to neděle a na práci se nešlo, pěkně udělanou pěšinkou se k novému lágru blížila velká skupina pánu, v jejímž čele kráčel Aleksandr Ranković. Usmíval se a ohlížel se na všechny strany. Kupodivu, nevšiml si nikdo, že by se byl pozastavil nad podivnou velikou dírou vedle lágru, v níž ode dna čněla jakási podivná betonová konstrukce. Byla to pro krytí bývalého účelu narychllo z betonových rour udělaná stavba, bez smyslu. Zeď kolem byla ovšem zbourána, jakož byly odstraněny i ostatní stopy bývalého lágru. Jak účel návštěvy, tak i přípravy před ní se komentovaly různě. Bylo zřejmé, že ve skupině, která konala návštěvu, jsou i lidé, kteří neměli vědět, co se vlastně v lágru děje. A je jisté, že se to nedozvěděli. Neboť Ranković byl uvítán bouřlivým skandováním: "Tito-Marko", "My jsme Tito-vi-Tito je náš" apod., kteréžto ovace vedli aktivisté a současně bedlivě pozorovali chování ostatních vězňů, aby věděli, jak s kým jednat, až paráda bude u konce. Ranković obešel podél nový lágr, nepromluvil ani s jedním věznem a vzdálil se, zřejmě spokojen. Jeho náměstek, Jovo Kapičić, s několika vězni promluvil, a slovy: "Snažte se, bude to lepší" snad chtěl dát najevo, že se něco změní. Vězni, ve věčné naději v lepší časy, dělali nejrůznější dohadы.

A změny opravdu přišly. Špalír sice nebyl zrušen jako převýchovný prostředek, ale bití bylo zastaveno. Zaměnilo je plivání. Ano, plivání. že právě tento druh ponižování používali nedávno v Číně, dokud byla v běhu "kulturní revoluce". Tak nevíme přesně, odkud to vyšlo, kdo je vynálezcem. Víme však přesně, že takový druh trestu či výchovné metody rozhodně nepoužijí kulturní nebo alespoň civilizovaní lidé, neboť je to opravdu nejohavnější, nebo alespoň jeden z nejohavnějších způsobů ponižování člověka. Na Golom otoku se to stalo čímž samozřejmým. Plivalo se do tváře, plivalo se všude a vždy, kdykoliv se to zamařulo těm, kteří dříve vybíjeli své蒲dy nebo utloukali své svědomí násilím na spolužasných. Tak jako dříve počlivě dbali, aby se ve špalíru každý zúčastnil bití, pozorně nyní sledovali, zda je každý účasten plivání. A nechtěl-li sám být popliván, musel se účastnit. Účel světí prostředky. A účelu muselo být dosaženo. Nesměl v nové jugoslávské socialistické společnosti zůstat ani jediný, který by byl i malinko pochyboval o posvátnosti a neomylnosti strany a jejího vedení.

Neboť jediná země, v níž se ještě buduje socialismus, jediná, která nepropadla byrokratismu a státnímu kapitalismu, jediná pravá a pravověrná byla a zůstala Jugoslávie.

Vězňové o tom byli přesvědčováni neustále, všude a vždy, ať už prací, bitím nebo pliváním. Nelze říci, že by nejsnesitelnějším způsobem přesvědčování bylo samo politické školení, neboť povinné školení bylo zařazeno do denního programu. Po kruté denní dřině, bití a honění, po ubohé večeři museli vězňové na pryčny a poslouchat. Z denního tisku bylo snad správou vybíráno a vesměs předem schváleno to, co měli vězňové zpracovávat. Byla to vesměs pojednání vedoucích činitelů strany o aktuálních otázkách politiky a teorie socialismu. Poněvadž v tu dobu byl nejaktuльнější otázkou vztah k SSSR, byly téměř všechny články usměrněny proti této zemi a obsahovaly nejtěžší urážky a pomluvy nejen toho, co se dělo v současné době, ale i minulosti. Všichni bývalí trestanci tohoto lágru vypráví o nesnesitelném vnucovaní této "vědy", která pretendovala a jejíž tvůrci dodneška pretendují na vedoucí místo mezi filosofy marxismu-leninismu. "Soudobá témata" / "Savremene teme" / takového Milovana Djilase byla přezvykována tisíckrát a pro ně leckterý prací utýraný trestanec dostal přídavkový trest proto, že ty zvráceniny nebyl schopen poslouchat a usnul, nebo se v myšlenkách zatoulal k rodině či minulosti.

Do politické výchovy či převýchovy patřila i publicistická práce. Na

kusech balicího papíru byly vydávány jakési "noviny" s články trestanců, později i jakýsi měsíčník, když se metody zdokonalily. Od vězňů, především od bývalých politických osobností, bylo žádáno, aby psali články, obvykle obsahu pomluvajícího SSSR. Žádalo se to od nich všemi způsoby a všemi prostředky. Kdo uměl kreslit, měl a musel kreslit karikatury, které měly zasměšňovat hlavně Stalina, SSSR a všechny, kdo neuctívali jediného boha - Titu - a jeho proroka - Rankoviče.

Politická převýchova se konala i individuálně, zpracováváním jednotlivých bojkotovaných. Takový aktivista dostal úkol převýchovně působit, řekněme, na bývalého člena ÚV. Aktivista byl skoro pravidelně bez zvláštních zkušeností - vždyť to byl důvod rychlého účinku převýchovných metod - politicky úplně nevědomý, ale horlivý, už pro ty dvě cigarety denně. Dovedl hučet do starého politického vlka až k zoufání, byl doterný jako ovád. "Jsi nepřítel strany" - hučel do něj a tomu druhému nezbývalo než mlčet a poslouchat. Chtěl-li ses ho zbavit aspoň na čas, musels slíbit, že si to rozmyslíš, že sebou hneš /da će krenuti/, jak se tomu řískalo. Pro ten den to pomohlo, pro další to mohlo znamenat zhoršení, nesplnil-li se slib. Během této převýchovy bylo zpravidla používáno provokativních otázek. Z denního tisku před nedávnem přečtená stač mohla být podnětem k otázce: " - co si myslíš o té či oné záležitosti?" Přímé otázce nebylo lze se vyhnout. Nebylo lze se vyhnout otázce, zda je v SSSR socialismus či není, přičemž bylo úřadně proklamováno stanovisko, že tam je státní kapitalismus. Stačilo jen trochu nejistoty v odpovědi, aby byl zkoušený prohlášen nepřítelem a znova zostřen jeho režim. Stačilo také, když se nějaký ten aktivista přečkal, a už byl znova v bojkotu jako člověk s dvojí tváří /"dvoličnjak"/. Neboť se neustále konaly prověrky všech všemi. To bylo také součástí perfidního systému převýchovy.

7/ BILEČA a návrat

V roce 1953 byli všichni soudně trestaní vězni převezeni z Gologo otoka a Grguru do starých rakouských vojenských kasáren u městečka Bileča v Hercegovině. Během stěhování a první dny po něm se zdálo, že se snad režim zmírní, že přestane fyzické mučení, že se snad bude v lágrech žít jako kdysi za bývalé Jugoslávie, kdy žili v žalářích mnozí z jugoslávských nynějších vůdců. Vždyť je všeobecně známo, že žaláře předválečné Jugoslávie byly politickými školami komunistů. Moše Pijade dokonce v žaláři přeložil Marxův Kápitál. Bodoljub Čolaković a jiní a jiní v nesčetných publikacích mluví o ško-

lení kádrů v žalářích. Byla tu naděje. Byla však velmi brzy zklamána.

Bileča byla kdysi garnizonním městem rakousko-uherské armády pro Hercegovinu. Kasárna byla ohromná, ale nedostatečně zajištěná, neboť vojáci přece jen nebyli v žaláři. Bylo tedy nutno urychleně dostavět vysokou zeď, pozorovatelny a všechna ostatní zajišťovací zařízení. Mimo to bylo nutno vystavět celou řadu vilek pro členy správy a vyšetřující orgány. Protože objekty byly velmi staré, bylo nutné vybudovat i kanalizaci. Všechno to bylo vykonáno v rekordním čase, bez jakékoliv mechanizace. Než však byla kanalizace dohotovena, byl zřízen tzv. "Govprom" - kteroužto zkratku vězňové vymysleli pro skupinu, která byla nucena sestupovat do klozetových sběrných jam a obyčejnými kýbly a rukama zdlouhavě vydavat spousty výkalů. Celé dny. I toho bylo využito k převýchově.

Pro toho, kdo si nevzpomíná na písničku Hercegovina, lautr rovina, řekneme pro ilustraci, že je to ze všech krasových území nejkrasovitější, že je to samý kámen a sem tam nějaký bodlák - drača, kde ani osli nenajdou leckdy dost potravy. Bilečská kasárna byla uprostřed takového kraje. Okolo na kopečcích staré pevnůstky, jinak všude pusto a smutno. Když už byla vystavena vysoká zeď, a tím zajištěna "bezpečnost" vězňů, když už byla hotova i kanalizace, někdo rozhodl na kameni vypěstovat vinohrad. Mezi zdí a budovami lágru byl pás kamení široký snad 20 metrů. Všechnen ten kámen se musel do hhloubky jednoho metru vykopat, vyminovat, vynést, vydlabat, vyškrabat tak, až vznikl ohromný bazén, dlouhý snad 100 metrů, stejně jako zeď lágru. Pak se do toho vnášela zem, kterou zase museli vyškrabávat, kde se dalo, venku mimo lágr, ve skalách, mezi skalami... Nakonec z toho byl opravdu vinohrad se třemi tisíci trsů, vinohrad, který měl dát své plody obhájcům pravdy a humanismu.

Byla to krvavá práce, vykonávaná za stejných podmínek jako práce na Golom otoku nebo Grguru. Rozdíl byl jen v tom, že stále přibývalo aktivistů a ubývalo "bojkotovaných", což znamenalo, že nátlak byl snáze vykonatelný střídáním lidí. Nátlak byl tudíž čím dál horší. Přibyly nové nápady. Invalidovi bez rukou uvázali "tragač" - nosítka drátem kolem krku a musel táhnout, jako by ruce měl. Napadlo-li někoho z bojkotovaných být natolik vyčerpán, že začal padat a odmítal dál táhnout, byl pokládán na zem a na něj kladeno veliké kamení do té váhy, až pod tlakem už nemohl vydržet a prosil, aby jej uvolnili. Bylo zoufalé poslouchat sténání obětí a dívat se na její útrapy. A bylo to konáno tak, aby to každý z trestanců musel vidět.

Možná, že není dostatečně vysvětleno, že všechny ty prostředky vedla dobře naplánovaná a snad i z psychologického hlediska prostudovaná metoda, pomocí níž měly být odhaleny veškeré činnosti kterokoliv vězně. Už bylo řečeno, že se vyšetřování konalo vlastně nepřetržitě, po celou dobu pobytu v lágrech. Vyšetřování konaly ovšem úřední orgány, ale prostředkem vyšetřování byl systém "převýchovy". Systém, ve kterém denunciace byla nejjistějším důkazem dobré vůle vězně, důkazem, že je na dobré cestě stát se znovu členem společnosti, zapojit se, jak řekl bývalý ministr Ranković na VII. kongresu KSJ r. 1958, do boje pracujícího lidu Jugoslávie o výstavbu socialismu. Není zapotřebí podotýkat, že přes všechny útrapy a tresty bylo vždy dost kacířů, kteří si - pokud ještě neztratili úplně víru v člověka - dovolali ulevit nějakou nadávkou, nebo docela i debatou o tom či onom problému nebo události v politice. To pak byla potrava pro aktivisty a aspiranty na tuto hodnost. Býaly i pokusy dezinformovat správu a vyšetřující orgány, znemožnit tu či tam vězně-členy samosprávy apod. Avšak dokonalost systému ve velmi krátké době všechny tyto snahy znemožnila.

Nakonec si každý vězeň byl vědom, že je neustále pod dozorem. Nevěděl, má-li ještě přítele, smí-li mu věřit. Nakonec věděl, že jej už nemá a že mu věřit nemůže. A to ještě nebyl vrchol všeho.

V bieleckém lágru byl poprvé uveden nový systém, jak v nejkratším čase vytáhnout z vězňů všechno, co za vyšetřování ve vyšetřovací vazbě vytaženo nebylo. Byla organizována tzv. "karanténa". Zatýkání informbyrovců trvalo nepřetržitě do r. 1956, ba i později, ovšem už jen ojedněle. Do r. 1954 přicházely ještě téměř každý měsíc větší či menší skupiny. Vždy bylo pořádáno patřičné přivítání, jen špalír už nebyl v platnosti. Novým vězňům pro strach zřejmě stačil zběsilý řev davu asi tisíce koncentráčníků, řev, ze kterého se snadno dalo vyvodit, že se jim hrozí smrtí. Potom ale byla každá skupina vedena do "karantény". Před malou budovou na ně čekala skupina koncentráčníků, kteří s křikem hnali nováčky, aby se co nejdřív svlékli. Pak je dostal do rukou holič, který jim ostříhal po celém těle všechny chlupy. Mnoho ohledů při tom neměl. Pak se šli koupat, dostali vězeňské prádlo a byli umístěni v odděleném baráku bez možnosti styku s ostatními koncentráčníky. Tato izolace trvala podle potřeby, což záleželo na významu vězně. Nejvíce však do příchodu následující skupiny. Za tu dobu, obvykle za měsíc, měl být každý nováček už zpracován natolik, že další proces "převýchovy" běžel bez potíží. V karanténě totiž pracovalo kolem dvaceti starých koncentráčníků.

Měli svou "samosprávu" jako ve všech celách lágru, svého vedoucího cimry, svého vedoucího cimry, své vedoucí oddílu, desátníky či brigadýry - vedoucí pracovních brigád atd. Při tom měli přesně rozdělené role. Vedoucí cimry byl "hrubec", bezohledný v jednání. Jeden z vedoucích oddílení mu v tom obvykle nahrával, druhý byl "dobrý". Ostatní staří koncentráčníci byli jen "oběťmi" a měli hrát roli dobře organizované skupiny uvnitř lágru, která pomáhá nováčkům, aby se orientovali a snáz přijali potíže příštích dnů. Ti-to měli získávat důvěru jednotlivých nováčků, mystifikovat je povídáním o organizaci koncentráčníků a možnostech spojení se svobodným světem ap. Jako staří koncentráčníci měli všichni příděl cigaret. Poněvadž nováčkům bylo vše odňato, měli být staří koncentráčníci hodní a sem tam dát nějakou tu cigaretu, ovšem tajně, aby to neviděl "zlý" kápo nebo vedoucí oddílu. Tito provokatéři hráli celou dobu roli jak ji kdo uměl, a často se jim podařilo vytáhnout z nováčka nějaké to důvěrné sdělení, což mělo za následek, že už v příští skupině přišel i tzv. "ocas" - tak totiž říkali spoluvinomským vězňům, těm, kteří byli ještě na svobodě a které vězeň prozradil důky provokaci nebo násilí.

V určitých případech, kdy odhadl kápo, že se může jednat rychle a bezohledně, byla organizována i drastičtější provokace. Ku příkladu v roce 1954 byl do karantény přiveden kapitán - černohorec. Kápo byl mlněn, že nestojí za to se s ním mnoho párat a že jej krátkým a krutým zásahem zlomí najednou. Proto byla druhý den jeho umístění v baráku nařízena prohlídka osobních věcí, neboť, jak vysvětlil kápo, něco bylo někomu ukradeno. Prohlídka byla provedena u všech. Avšak u kapitána byly "nalezeny" cizí vlněné punčochy. Hned nato nastal divoký řev "pryč se zloději", "pryč s bandity" apod. Kapitán byl přirozeně úplně konsternován, zmaten v takové mříži, že nebyl schopen odporu. Příští den na něj byl organizován nátlak na pracovišti - kamenolomu. Byla to obrovská strž, kolem které byl nošen kámen na velikou haldu. Kapitán, zoufalý snad i urážkou, kterou utrpěl, rozhodně však fyzicky v plné síle a ještě nezlomený, pochopil, oč se jedná, a pochopil asi také, že bude těžké najít z toho poctivé východisko. Proto při jednom z běhů kolem kamenolomu jednoduše uskočil od těžce naložených nosítka a vrhl se do hloubky. Byl okamžitě mrtev. Ani tehdy ani později se za toto nikdo neodpovídal. Ostatně, koho vinit?

Koncem roku 1954 byli vězňové znova přemístěni do lágru na Golom otoku. To už tam byl zlikvidován lágr trestaných administrativně. Zbyli už jen soud-

ně trestaní s dlouhými tresty. Ve většině už byly zpracováni natolik, že to je snad důvod, proč byly zmírněny metody "převýchovy" a těch nejtvrďších bylo používáno už jen v ojedinělých případech. Špalíř už docela vymizel, a práce byla usměrněna k jakési produktivitě. V roce 1956 už byly dovoleny i návštěvy k vězňům na Golom otoku a byla zavedena i jakási minimální mzda za práci. Vězňové pracovali jak na Jadranské magistrále, tak na výstavbě silnice, přetínající ostrov Rab. Plnou parou se rozbehla dřevovýroba - dřevoprůmysl vybudovaný na Golom otoku, skupiny vězňů kácely stromy v horách pod Velebitem, ve Veliké Kapeli, vyřezávaly bloky mramoru na ostrově, zpracovávaly jej a vyráběly krásné dlaždičky, desky a jiné. Pak, koncem roku 1955 a během roku 1956 přišel příkaz přestavět celý lágr, odstranit ostnaté dráty, baráky bez stropů přebudovat, vymalovat, vystavět kino-dvoranu a vůbec udělat v lágru snesitelné podmínky. Všechno to nebylo nicím zvlášť odůvodněno. Přesto bylo zcela zřejmé, že základním důvodem těchto změn jsou změny politické, změny ve vztazích Jugoslávie a SSSR.

V roce 1956, několik dní před vánocemi, vyšla hromada stínů do ulic "svobodného světa". Hromada homogenní působením své bezprostřední mlnulosti, ale homogenní jen ve své bezmoci, nikoli v síle, kterou by mohla představovat. Hromada bezročných jednotlivců, kteří do budoucna hledali je zákoutí, stín, možnost stát se neviditelnými. Ize pochybovat, že kdykoliv jakákoliv statistika uveřejní, kolik z těch lidí v poměrně krátké době zašlo. Není nějaký důležité zjišťovat, kolik jich utonulo v maloměšáctví svého okolí. Bylo by však zajímavé vědět, kolik z těch lidí se zotavilo z traumatu, kolik by jich bylo schopno vydat plné svědectví své doby a svou zkušenosť posvítit na cestu mladé generaci, která se dřeje kupředu a hlásá hesla o socialismu s lidskou tváří.

"JEDEN NÁROD, JEDNA ŘÍŠE, JEDEN VŮDCE"

Golo Mann

Francouzský historik Jacques Bainville /1879–1936/ byl royalistou, neprítelem Třetí republiky, za jejíhož pravého architekta pokládal Bismarcka, a byl vášnívým protivníkem Německa; jinak vtipný člověk a nadaný spisovatel. V jednom velmi zajímavém proroctví, které učinil r. 1920, v díle *Les Conséquences de la Paix* /Následky míru – méněn Versailleský mír, pozn. překl./ měl pravdu: poražené, zdánlivě na dlouhou dobu spoutané Německo bude nejprve anektovat Rakousko, potom Československo a nakonec si s Ruskem rozdělí Polsko. Autor přitom nemyslel přímo na Hitlera nebo na někoho jemu podobného – pouze na čistou mechaniku moci, jak se v Evropě vždy odohrávala.

Happy guesswork – dobrá rada? Avšak ještě něco víc. Mezi všechny chybami, které se staly v pařížských mírových smlouvách před r. 1919 byla nejosudovější ta, která se stala v Saint-Germain – v této smlouvě bylo sankcionováno prakticky již dokonané zničení dunajské monarchie a určeny hranice nástupnických států.

Bylo možné zabránit zničení Rakouska-Uherska? V r. 1919 již nikoli. O dva roky dříve to bylo myslitelné. Poslední habsburský císařský pár, Karel a Zita z Bourbon-Parmy učinili na konci r. 1916 velmi vážný pokus dosáhnout separačního míru se západními mocnostmi. Ve Francii byl o tento mír silný zájem, měl ho jak prezident Poincaré, tak předseda vlády Briand. Jinak by Poincaré nepřijal císařovnina bratra Sixta z Parmy ke třem dlouhým rozovorům a neumožnil by tajné cesty obou císařovniných bratrů, Sixta a Xaviera, do zámku Laxenburg u Vídně.

Mírové návrhy Karla nebo jeho rádců zněly dosti rozumně. Belgie měla být znova obnovena a odškodněna, "říšská země" Alsasko-Lotrinsko vrácena své otčině, Francii. Karel byl také připraven souhlasit se zvětšením Srbska, snad o Černou Horu a přístup k Jaderskému moři. Jen vůči Itálii zůstával císařský pár neústupný. Neboť Italové bez sebe menšího důvodu přepadli Rakousko, nakonec jen proto, že jim spojenci slíbili na účet Rakouska více, než německá politika decentně naznačovala; ostatně rakousko-uherské oddíly měly po léta převahu nad italskými.

A Německá říše? Nejprve opuštěna Rakouskem a poté patrně nepatrnými spojenci na Balkáně musela by se s největší pravděpodobností připojit k míru

s tím, že by eventuálně získala nějakou zdánlivou výhodu na účet znovaobnoveného Polska.

"Tajná diplomacie"? Jistě; avšak tato diplomacie mohla být užitečnější než "lidová diplomacie" ve stylu militaristických demagogů typu admirála von Tirpitzte nebo německého vrchního armádního velitelství.

Co se týká dunajské monarchie, bylo by domácí obyvatelstvo po dvou a půl roční válce tak vděčno za mír, že by zpočátku nemyslelo na zrušení říše. A pak by mohly být uskutečněny ony reformy, které plánoval zavražděný následník trůnu František Ferdinand a jeho "Belvederský kruh".

Projekt neztroskotal ani na francouzské nebo anglické vládě, neztroskotal také na britském premiérovi Lloydu Georgovi, který měl rovněž několik rozhovorů s princem Sixtem. Ztroskotal na Italech, jejichž odpadnutí se obávali v Paříži, a na českých emigrantech, kteří si pod vedením doktora Edvarda Beneše vybudovali ve francouzském hlavním městě vlivné postavení; jeho kniha či pamflet *Détrouisez l'Autriche-Hongrie* učinila silný dojem.

x   x   x

Beneš byl osudově povrchní, krátkozraký politik, který jednal jen málo podle pravdy. Mýlil se s úžasnou pravidelností. V třicátých letech se jako ministr zahraničí a poté jako prezident neobával Hitlerova Německa. Nejvíce ze všeho se obával návratu Habsburků do Vídně: "Raději Hitler než Habsburk". Rakouský vyslanec napsal o Hitlerových šancích po uchopení moci a zákonu o plných mocech: "Německý pokus o stranickou diktaturu je podle jeho názoru /Beneše - pozn. překl./ předem odsouzen k nezdaru. Říšský kancléř Hitler neudrží ani tempo ani směr a doktor Beneš věří, že Německo nebude moci vydržet první čtyři roky Hitlerova programu..." /deset let předtím prorokoval Beneš také fašistickému režimu v Itálii jen velmi krátkou životnost/. Co se týká možné anexe Rakouska Německou říší, pokládal ji Beneš za nepravděpodobnou, a jestliže by k ní přece došlo, pak by pro jeho vlastní stát nebyla nebezpečná. Jediný pohled na mapu by ho mohl poučit o opaku.

Rozklad habsburské monarchie bezpochyby silně podpořilo právo všech národů na sebeurčení, obnovené prezidentem Wilsonem a výslovně použité v jednom z jeho "čtrnácti bodů" na Rakousko-Uhersko. Nelze pokládat za náhodu, že základ pro budoucí československý stát byl položen v Pittsburghu, během jednání mezi americkými Čechy a Slováky pod vedením Tomáše Masaryka. Což neznamená, že by v posledních válečných letech nezesílila paralelní hnutí také

uvnitř neněmeckých a nemádarských zemí monarchie. Vlastní rozklad byl posléze nejprve vojenský: rakouské porážky v severní Itálii v létě 1918 spolu s masovými dezercemi. Pak následoval rozklad politický.

Nejčastěji se vina za zničení dunajské monarchie dává "nacionalismu". Avšak "nacionalismus" nebyl žádný gigant někde v oblacích. Sídlil v lidských hlavách a pouze zde; a tady měl být předvídatelně kontrolovan, zvláště pak v těch zemích, pro které se nehodil, ve kterých bylo jeho úplné uskutečnění zhola nemožné. Československo tak jak vzešlo z versailleského míru mělo být národním státem, spočívajícím na českých a slováckých, přičemž Slováci měli sice příbuzný jazyk, avšak jejich kulturní minulost, náboženství, hospodářství a mravy byly a zůstaly úplně jiné. Ostatní národnosti, čeští Němci /Deutsch-Böhmen/, početní a vysoce civilizovaní, dále pak Maďaři a Rusíni, byli pokládáni v novém umělém státě za "menšiny".

Z druhé strany je třeba říci, že ve starém Rakousku se dařilo dobře nejen Němcům, ale také Čechům; byli pány všude tam, kde mohli většinu, zvláště v Praze, byli hospodářsky nejpokročilejší národností, měli vysoce profitující podíl na imperiální organizaci armády a byrokracie, o čemž můžeme ještě dnes nalézt četné stopy ve vídeňském telefonním seznamu.

Když se však hračka jednou rozbije, pak už ji nikdy úplně nespravíme, ačkoli starý Masaryk, který vždy viděl dál než jeho nástupce Beneš, přiležitostně tímto směrem uvažoval: jeho vlastní stát, Rakousko a Maďarsko by se měly opět sblížit, i když už ne pod znamením Habsburků.

Německé Rakousko a Maďarsko zůstaly jako poražené a proviněné státy, zatímco Češi a Jugoslávci se počítali k vítězům. Se zbytkem Rakouska to vypadalo takto: levice byla v moderních dobách vždycky velkoněmecká, velmi jasné od r. 1848; nyní byli takoví i konzervativci, chtěj nechtěj. V listopadu 1918 rozhodlo národní shromáždění jednohlasně: "Republika Německé Rakousko je součástí Německé republiky". Bylo to rozhodnutí, ke kterému se připojili také Němci v Čechách a na Moravě.

To by však ještě scházelo, aby poražená Německá říše získala za odstoupená území tak přebohatou náhradu. Připojení českých Němců ke zbytku Rakouska nebylo ve skutečnosti ani možné. Z nového Česka by pak zůstalo jen to, co v r. 1939 tvořilo "protektorát". Nesmělo se však uskutečnit ani připojení zbytku Rakouska k Německé říši, bez ohledu na Wilsonovy krásné principy. Výrobci míru v Saint-Germain diktovali: republika se nesmí na věčné časy připojit k Německé říši a nesmí se ani ozdobit slovíčkem "Deutsch". Zákazem jednoho slova chtít škrtnout tisíciletou minulost - to byla opravdu hluboká moudrost.

Občanům nově jím vnučeného společenství bylo zatěžko cítit se v něm jako doma: v malém státě podél Alp, zčásti hluboko v nich, ležícím od Bodensee k novým hranicím Uher, přičemž ohromné hlavní město, doposud centrum jedné říše o padesáti milionech lidí, se nacházelo o 300 kilometrů dál na východ než Praha. Docházelo k nepovoleným hlasováním o připojení k Německé říši: v Tyrolsku, v Salzburgu, všude bylo přes 90% hlasů pro. První státní kancléř, socialista Karl Renner, uvažoval rozhodně velkoněmecky a nedělal z toho žádné tajemství. Stal se také v r. 1945 prvním spolkovým prezidentem; mezičím bylo ovšem jeho germánské smýšlení silně potlačeno průběhem evropských dějin, zkušenostmi, které muselo učinit Rakousko a on osobně s Německou říší.

Hospodářská bída prvních let byla strašlivá i v porovnání s německými poměry. Tomu odpovídaly stranické a třídní boje, které byly ve dvacátých letech také mnohem radikálnější než v Německu; komunistické, socialistické puče; založení vlastních stranických arnád, "Heimwehru" na pravici, republikánského Schutzbundu na levici, a k tomu se připojila od r. 1932 rychle rostoucí militantní nazi-strana.

Hitlerova revoluce v Německu zjednodušila brisantní situaci jen potud, že socialisty připravila o jejich přátelský zájem o Německou říši. Křesťansko-sociální spolkoví kancléři Scipel a Dollfuss se poctivě snažili dojít k nějaké spolupráci s levicí. Ta se však pravidelně odtahla v naději, že získá absolutní většinu v parlamentu: kdyby nová strana národních socialistů uloupila dostatek starých konzervativních hlasů. Nebyt této falešné spekulace, této umíněnosti, nedošlo by k dvoudenní občanské válce v únoru 1934 a následujícím odporným justičním vraždám socialistických vůdců.

Byla to zaslepená politika levice, která nutila Dollfusse přizpůsobovat se Heimwehrům a jejich italskému protektorovi Mussolinimu. Mussoliniho velký plán učinit Rakousko a Maďarsko italskými satelitními státy se však nemohl zdařit, zvláště když v červenci 1934 přivodil nezdar nacistického puče tím, že poslal několik divizí na hranici s Rakouskem, a pro tentokrát zabránil Hitlerově podpoře pučistů.

Tehdy jsem byl přesvědčen, že Německo, ať už jako hrozba nebo jako magnet, se prokáže v Rakousku nesrovnatelně přitažlivější než Mussoliniho megalomanské představy. ^{Jeho} Sblížení s Hitlerem, jeho žákem, brzy ovšem mistrem, nedalo poté na sebe dlouho čekat.

Podivilo mě se tehdy jen jedné věci: že to s Anschlussem trvalo tak dlouho. Díky Hossbachovým protokolům víme, kdy došlo k definitivnímu rozhodnutí pro příští rok: v listopadu 1937, načež, k překvapení prezidenta Beneše,

měla okamžitě následovat ČSR.

Nástupce zavražděného spolkového kancléře Dollfusse Kurt von Schuschnigg byl tehdy podceňován a dnes je zapomenut. Byl to citlivý, odvážný politik, plný idejí, dobrý Rakušan na ztracené vartě. Zbaven Mussoliniho protektorátu, mohl se vymanit z vlivu "Fašistoidních" Heimwehrů, které se odvážil rozpustit. Zkoušel se dostat do nějakých lepších vztahů s vládami Malé dohody, zvláště s ČSR. Anno stoval brzy socialisty, kteří byli ještě ve věznících, v čele se ctihoným Karlem Seitzem, bývalým starostou Vídně. Také hospodářskou situaci mohl pomocí vládních zakázek udělat přinejmenším snesitelnější. Ve své poslední velké řeči s oprávněnou hrdostí shrnul všechno, čeho dosáhl, a co ještě plánoval.

Když se po Schuschniggově návštěvě u Hitlera v Berchtesgadenu 12. února 1938 stalo bezprostřední nebezpečí zjevné, podařilo se rakouskému kancléři to, oč dříve marně usiloval: dostat na svou stranu vůdce ilegálních socialistických odborů a Schutzbundu. A tím se stal úspěch akce, ke které se v nejvyšší nouzi kancléř rozhodl, pravděpodobný: lidové referendum o "svobodném, a německém, nezávislém a sociálním, křesťanském a jednotném Rakousku". Získal by většinu?

Každopádně se toho Hitler musel obávat; byl to právě tento poslední odvážný tah spolkového kancléře, který ukončil telefonování sem a tam, ukončil německé podmínky, které sotva přijaty a realizovány, již opět nedostačovaly, falešné přímluvy a klamání, neuvěřitelný zmatek předcházejících dnů; byl to tento tah, který přivolal vpád německých oddílů 12. března 1938. Kdo sledoval vjezd Hitlera do Vídně v rozhlase, nikdy nezapomene na monahodinový monotonní řev: "jeden národ, jedna říše, jeden vůdce". Daleko to přesáhlo všechno, co se v tomto smyslu odehrálo předtím v Německu.

x   x   x

Byla to většina Rakušanů, která jásala? Nemůžeme to vědět, protože komu to bylo proti mysli, ten mlčel a skryl se. Následující Hitlerovo lidové hlasování mu vyneslo více než 99% odevzdaných hlasů. Plebiscit poté, co už je věc hotová, je vynálezem 19. století; pilně ho například používal Napoleon III. Jaký mělo smysl hlasovat proti, když už se zjevně nedalo nic změnit?

Reakce Západu byla předvídatelná: totiž žádná. Francie se nacházela 12. - 13. března 1938 zase jednou bez vlády; ta nová by se ovšem rozhý-

bala stejně málo jako ta stará. Nejpozantnější londýnský publicista Garwin napsal v *Observeru*: Adolf Hitler je nyní v Evropě právě tak mocný jako byl předtím jen Karel Veliký, možná ještě mocnější; s tím se musíme smířit. První ministr Neville Chamberlain viděl celou věc z ekonomického hlediska: jestliže vznikne v jihozápadní Evropě velký svobodný hospodářský prostor, potom z něho bude profitovat i Velká Británie. Byl to postoj racionálně myslícího obchodního politika k partnerovi nebo protivníkovi, jehož vysněným tužbám nemůže Brit rozumět; ani dnes ani o půl roku později v Mnichově.

Pokusme se rezumovat: osudem Evropy, a tudíž Hitlerovým štěstím, bylo odstranění dunajské monarchie. Za tímto odstraněním se skrýval jeden hluboce obsáhlý úděl: pověra, podle které zvláštní případ Francie, jak vzešla ze své Velké revoluce – nation une et indivisible –, tedy centralizovaný národní stát, nadto s "přírodními hranicemi" – jakoby sama příroda poručila vytvořit takové umělé a mnohou krví nuceně stvrdělené umělecké dílo – měl do budoucna sloužit jako předobraz všem evropským národům, národnostem a "kmenům". Tento model však nepasoval ani Němcům a Italům; a národům středozápadní Evropy už vůbec ne. Pro ně by se bývala byla hodila silně reformovaná dunajská monarchie s Habsburským domem nebo bez něj: "Sjednocené dunajské státy". Místo jejich národních států, které spočívaly na životních lžích a zbytku Rakouska, které nevědělo, kam se sebou.

x

x

x

Kdyby měli vítězové z r. 1918 méně obav z dalšího vývoje, dovolili by dobrovolné připojení Rakouska k Německé říši. Možná ano. Bylo by to posílilo německý federalismus, k socialismu tříhnucí Rakousko a konzervativní Bavorsko proti stále rostoucímu berlínskému centralismu; byla by neutralizována nejsilnější výhrada, kterou uvádlé Němci proti Versailleským smlouvám: že totiž Wilsonův princip sebeurčení všech národů byl vzhledem k Rakousku nejpotupnějším způsobem zrazen. Avšak jak by to dopadlo, kdyby... to nevíme nikdy. Jen jedno víme: to, co by se odehrálo v r. 1919 mírovou a dobrovolnou formou, odehrálo se v r. 1938 násilím, se všemi hrůzami spojenými s "uchopením moci" v Hitlerově stylu: tisíce sebevražd, tisíce a tisíce zatýkání a útěků, pokud se útěk vůbec zdařil.

A Anschluss také nebyl žádným zaokrouhlením německého národního státu, spíš počátkem mocenské expanze, která vedla přes "Mnichov" a český "protektorát" k dobytí velké části Evropy, aby nakonec skončila v triumfující reakci

Evropě cizích mocností.

Uzavíráme tedy: pokus o jeden německo-rakouský domov musel být jednou učiněn. Byl učiněn v nejhorším momentě a nejhorší formou. A to má jednu přednost: nebude jen tak brzy opakován. Druhé rakouské republike se podařilo to, co se první nezdařilo. Nalezla svou identitu, uvnitř i navenek. Nestala se sice druhým Švýcarskem, ale stojí dnes Švýcarsku blíž než Spolková republika. Na tomto úspěchu nemůže čistě osobní pohoršení, o němž se dnes taklik mluví, nic změnit.

Die Zeit, č. 10, 4.března 1988

TA DRUHÁ VÍDEN

Eva Kuryluková

Národní socialismus je hnutí, které dalo
pruský meč do ruky rakouskému bláznovství.
/August Maria Knoll/

Vídeň roku 1900 je považována, právě tak jako Florencie Medicejských, za jeden z vrcholů evropské kultury, na toto město se nostalgicky vzpomíná pro jeho spisovatele, umělce, hudebníky a vědce, jako i jejich mecenáše, převážně židovské intelektuály a příslušníky velkoburžoazie. PŘELÍŠ často se zapomíná na přízemnější a temnější součást této kultury – na prenacismus, což byl produkt polovzdělané buržoazie a vycházel z dlouhé tradice a z idejí 19. století. Každý samozřejmě ví, že Hitler, Rakušan z Lince, přišel do Vídně roku 1907 nastoupit dráhu umělce a že v hlavním městě žil do roku 1913. Jeho životopisy, jakož i samotný *Mein Kampf* obsahují kapitoly o jeho vídeňských letech "učení a strádání", jak to sám rád uváděl; nedávno americký novinář J. Sydney Jones^{1/} věnoval tomuto tématu dokonce celou knihu. Nepotřebujeme však speciální odvětví výzkumu, zabývající se Hitlerovým vídeňským obdobím. Nestačí ani, jak to poněkud nedbale dělá Jones, vykreslit budoucího führera jako plachého, zakříknutého, nenadaného, ale nesmírně ctižádostivého mladíka na pozadí hlavního města Rakouska-Uherska. Je nutné tento temný svět, který inspiroval, podporoval a živil jeho myšlenky, zařadit do celkového zkoumání. Zatím existují pouze dva seriózní pokusy ukázat Hitlera jako součást rakouské tradice. Je příznačné, že oba pokusy jsou velmi nedoceněné, ne-li úplně opomíjené, a to pravděpodobně proto, že uvádějí badatele do rozpaků, když poukazují na to, že pomíchané, nejasné, pošetilé a bizarní myšlenky hrály velmi důležitou úlohu při vytváření ideologie, která byla tak přitažlivá pro masu obchodníčků, řemeslníků, učitelů základních škol, inspektorů, úředníčků, bývalých řeholníků a podobných lidí, právě tak jako pro některé představitele intelektuální elity. Ale velké vídeňské – a evropské – kultuře můžeme porozumět, pozorujeme-li ji na pozadí čím dál populárnější a hrozičejší šubkultury, která se v hlavním městě Rakouska-Uherska i v jiných částech říše objevila na přelomu století. Tuto skutečnost poprvé objasnily studie čvou Rakušanů, historika Friedricha Heera a psychologa Wilfrieda Daima.

Heer, neortodoxní katolík, který v šedesátých letech snil o dialogu s marxisty, je autorem Der Glaube des Adolf Hitler /Víra Adolfa Hitlera/, erudované knížky, která je místy tak zaujatá, že to hraničí až s introspekcí. Heer vidí Hitlera jako člověka hluboce ovlivněného rakouským katolicismem a představuje církev své země jako instituci, která se na přelomu století ocitla v krizi. Zatímco její nejvyšší představitelé, feudální a loajální císaři, byli zkostnatělí a zároveň poměrně osvícení, její nižší představitelé reagovali na chudnutí maloburžoazie tím, že se zabývali radikálními sociálními teoriemi. Tyto nižší vrstvy spojovaly některé povrchově interpretované socialistické myšlenky se "sekularizovaným dědictvím mnoha generací lidových náboženských kazatelů"²⁷, s tradicí, pocházející až ze středověku, z protireformace a válek proti Turkům, kdy nepřáteli křesťanstva se zdáli být cizinci, Židé, protestanti a muslimové. Křesťansko-sociální hnutí podnítil v roce 1887 vídeňský starosta Karl Lueger, který se stal i jeho úředním představitelem. Toho roku byl založen Christlichsozialer Verein a začaly vycházet jeho noviny Illustriert Wiener Volkszeitung s podtitulem "orgán antisemita". Konflikt mezi vysokým a nižším duchovenstvem vyvrcholil v roce 1895, kdy vídeňského preláta Schindlera přijal papež Lev XIII., aby mu umožnil se obhájit proti obvinění, že šíří nenávist a vzpouru mezi řadovým duchovenstvem. Toto obvinění, které mělo omezit rostoucí vliv křesťansko-sociálního hnutí, vznесl proti Schindlerovi rakouský kardinál Schönborn. Avšak papež vyjádřil sympatii se sociální angažovaností a poslal Schindlerovým prostřednictvím vzkaz o své podpoře Luegerovi, jehož radikální a antisemitský tón pohoršoval Františka Josefa /při čtyřech příležitostech císař odmítl potvrdit Luegera jako starostu Vídně/ a lobil se davu.

Obě stránky vídeňské kultury jsou poznamenány tušením zatracení a katastrofy. Avšak zatímco spisovatelé a umělci, filosofové a psychologové jsou si vědomi, že tato hrozba vychází zevnitř, z útisku a frustrace, sexuality a přání zemřít, obskurní mluvčí malého člověka viděli nebezpečí přicházet zvenčí, vtělené do cizinců: Židů, Slovanů a bolševiků. V této atmosféře se dařilo snění a utopism. Freudův Výklad snů /1900/, Kubinův apokalyptický román Země snivců /1908/ a Kokoschkova hra Vrah, naděje žen /1908/ jsou díla dobře známá, ale jejich poselství se stává skutečností, čteme-li je zároveň s populárními fantaziemi, jako byla Scheicherova brožura vydaná v roce 1900 pod názvem Aus dem Jahre 1920. Ein Traum von Landtags - und Reichsraths - Abgeradeneten Dr. Joseph Scheicher /z roku 1920.

Sen zemského a říšského rady – poslance dr. Josefa Scheichera/. Tento "sen" zobrazuje Vídeň v roce 1920 jako kadlub národů a novou Sodou. Město ovládají Židé, kteří do něj nejdřív zatáhli nemravný život a syphilis a potom začali ujařovat a vyhlazovat árijskou část populace. Scheicherův text, i když je plný nenávisti, stále ještě nevybočuje z mezí lidového antisemitismu, který pěstovali Lueger, Schönerer nebo Guido von List. Daleko absurdnější, obecnější a chorobnější rasistická prohlášení pocházejí od Adolfa Lanze, jehož Daim uvádí ve své skvělé knize Člověk, který dal Hitlerovi ideje /1958/.

Hitler v Mein Kampf piše, že po příjezdu do Vídně rád četl takové liberální a mezinárodní noviny, jakými byly Neue Freie Presse a Wiener Tagblatt. Zdálo se, že se v nich odráží lesk hlavního města, který jej zpočátku tak nadchl. Ale jakmile se začal po společenském žebříčku pohybovat směrem dolů, změnil svůj výběr. "Objektivní" tón "světových" novin ho začal dráždit, a tak ho opustil pro "menší a čistší" Deutscher Volksblatt, provinční, reakční a antisemitský plátek. Ale rasistické myšlenky čorpal i z jiných, důležitějších zdrojů. Ve vídeňských ulicích se Hitler setkal s exotickými chasidskými Židy, kteří jej tak pobouřili, že si kupil "za pár halířů první antisemitskou brožuru v životě".^{3/} Daim dal do souvislosti tu-to pasáž z Mein Kampf s historkou, kterou slyšel od samotného Lanza v roce 1951.^{4/} Lanz mu vyprávěl, že ho v roce 1909 mladý Hitler navštívil, aby získal čísla Lanzem vydávaného časopisu Ostara, která mu chyběla. Daim si tuto informaci ověřil a potvrdil její pravdivost. To mu dodalo nový impuls, aby pokračoval ve svém zajímavém pátrání, které původně inspiroval sociolog August Maria Knoll. Tento uznávaný vědec se zmíňoval o Lanzovi už před válkou, v přednáškách, které měl na vídeňské universitě v letech 1934-1938, kdy už mnozí ze studentů byli nacisty. Ve svém pokusu zdiskreditovat Hitlerovu ideologii Knoll zdůrazňoval, že führerův učitel je podvodník a blázen. Adolf Lanz se narodil ve Vídni roku 1874 jako syn učitele na základní škole. Změnil si však jméno na "Lanz von Liebenfels", když nepravdivě vyplnil doklad požadovaný rakouskou policií. V něm podal následující falešnou informaci: "Georg Lanz von Liebenfels, narozený 1. května 1872 v Messině v Itálii; otec: baron Johann Lancz de Liebenfels; matka: Katharina, roz. Skala". I když jeden z jeho přátel dokonce ještě v roce 1955 trval na tom, že Lanz pochází ze staré patricijské rodiny /mající ve znaku stříbrného orla v červeném poli/, ve skutečnosti bylo "Liebenfels" jméno jeho manželky, která

rozhodně nebyla šlechtična. Lanz si změnil křestní jméno Adolf na Georg nebo Jörg /germánská verze/, aby symbolicky naznačil souvislost mezi sebou a světcem, který zabil draka.

Víme toho málo o Lanzově skromném dětství a mládí. Zřejmě byl, stejně jako Hitler, milovník opery a snílek, který horečně toužil po všem vznešeném a hrdinském. Pod vlivem Marschnerovy opery Templáři zaměřil svůj zájem na řád templářů a začal se zabývat myšlenkou, jak ho obnovit a jak získat nějaký zámek. Tyto sny zřejmě přispěly k rozhodnutí vstoupit do kláštera. Ve věku devatenácti let vstoupil k cisterciákům z Heiligenkreuzu, do starého a slavného kláštera umístěného ve Vídeňském lese. V roce 1894 publikoval blouznivou studii nazvanou "Berthold von Treun" a podepsanou Fr. G., O. C. /Frater Georg, Ordinatio cisterciensis/. Zabývala se starým náhrobkem vykopaným v klášteře, který měl na jedné straně jméno Berthold von Treun a na druhé straně reliéfní zobrazení muže, stojícího na blíže neurčeném zvířeti, běžný symbol středověkého umění, obvykle interpretovaný jako postava Krista nebo některého světce, který zašlapává Satana. Ale Lanz se domníval, že plastika představuje Bertholda von Treun, vznešeného rytíře, jak si podrobuje cosi podobného opici nebo sýreně, symbolu zla. V rozhovoru s Daimem Lanz vysvětlil, že jedně noci, když byl ještě členem řádu, měl vldění, v němž mu bylo zjeveno, že Berthold von Treun byl templářem, členem řádu předurčeného prosadit vítězství dobra nad silami temnot. V Ostaře /č. 8/ Lanz píše, že objev náhrobního kamene Bertholda z Treunu znamenal začátek jeho "áriosofoického zkoumání". Výsledkem tohoto "bádání" bylo, že sestavil primitivní dualistický systém, v podstatě manichejského typu, podle něhož se lidstvo dělí na dvě skupiny. Na plavé, které později nazval "Asingové" /podle germánských bohů Asů/, "héroové", "áriohéroové", "vznešené" a "nadřazené" rasy, a "Čandaly" /z "čandala", názvu smíšených ras v Indii/, o nichž také mluvil jako o "opicích" nebo "opičích tvorech" /Käfflinge/, o "Waninge", "Schrättlinge" a "židobolševicích".

Theodor Czepl^{5/}, budoucí "bratr" řádu nových templářů, prohlašoval, že ukrytá pravda, kterou Lanz odhalil při objevení náhrobku, ho přiměla opustit klášter. Ale latinský dokument, napsaný jedním z mnichů a stále ještě uchovávaný v Heiligenkreuzu, vypráví jiný příběh. Mluví o "tělesné lásce", "světské lži" a "odpadlictví" od katolické víry. Daim se domnívá, že jakési erotické dobrodružství vyvolalo skandál a způsobilo Lanzův sklon k misogynství. Stěží však lze pochybovat o tom, že Lanzovy "sny" se čím

dál víc střetávaly s rutinou klášterního života a s názory jeho představenců. Lanz vyhnáný z Heiligenkreuzu začal pracovat na svém "Řádu nového templu", zkráceně ONT. Nejdřív se obrátil na aristokraty, "nejčistší z hradišské rasy", aby ho zklamal jejich nedostatek zájmu. Odezva, jakou si přál, nepřišla od "vysokých a vznešených", ale dostalo se mu ji od "prostých lidí". Byli "prvními, kdo vytvářeli hnutí... které se dnes valí světem jako nejmocnější hnutí v historii"^{6/}, napsal Lanz v roce 1934, v době vzestupu nacionálního socialismu, za jehož duchovního otce se považoval.

V roce 1907, roce Hitlerova prvního pobytu ve Vídni, se Lanzovi už podařilo opatřit peníze, které potřeboval k získání svého hradu. Koupil malebnou zříceninu Werfenstein, posazenou na útesu nad Dunajem, přeměnil ji na sídlo Nových templářů a vydal program ONT. Už v roce 1905 založil časopis Ostara, který měl navázat kontakt mezi plavovlasými a zajistit publicitu a podporu těm se "zlatě světlými vlasy, modrýma /nebo šedomodrýma/ očima, růžovou pletí, protáhlými lebkami a obličeji, protáhlýma neodstávajícíma ušima, rovnými úzkými nosy, zdravými bílými zuby, plnou bradou, pravidelnou stavbou těla, urostlým, se štíhlýma rukama a nohami".^{7/} Lanz navrhoval zavedení soutěží a cen, zřízení muzea, které by ukazovalo úspěchy "nádherné nordické rasy", jakož i zřízení "kolonií rasově čistého rozmnожování" /Reinzuchtkolonien/. Tato společenství, umístěná na venkově daleko od dekadentních a zkažených měst, pomohou zachovat a pěstovat vzácnou "plavou rasu". Okázalý a špatně napsaný, jako všechny Lanzovy texty, je tento árijský manifest plný náboženských narážek. Členové bratrstva "hrdinů" jsou oslavováni jako Kristovi žáci. Ježíš však není nazýván svým židovským jménem, ale germánským "Frauja", které vymyslel Ulfila, biskup Gótů ve svém překladu Nového zákona.

Oděvem Nových templářů byl bílý hábit, podobný hábitu cestovníckých mnichů, s křížem na prsou. Lanz vystupoval jako převor /PONT/ řádu a jeho jméno bylo "Fra Jorg" a "Otec". Organizace měla přísně hierarchickou strukturu s polonáboženským a polovojenským charakterem a dělila se do stupňů: PONT /presbyter/, NONT /novic/, MONT /magister/, CONT /convenual/ a FONT /familiar/. Každému templáři byl určen hrad /např. "Fra Augustus ad Werfenstein"/ a všichni používali Lanzovy grafomanské výtvory jako modlitby. Fra Jorg vytvořil pro svůj řád "breviář", který sestával z "legendária", "evangelaria" a jakéhosi "vizacionaria". Sestavil také "hebdomárium", sbírku ranních, poledních a večerních modliteb na každý den týdně a ujmul se úko-

lu nově přeložit Bibli, knihu, kterou považoval za tajný kód. "Rozluštil" ji tedy a dovozoval například, že slovo "kámen" označuje příslušníka nižší rasy, zatímco slovo "anděl" ve skutečnosti znamená "árijský hrdina". Lanz tedy přeložil větu "anděl odnesl kámen" "árijský hrdina zlikvidoval opici".^{8/}

Lanz se představil i jako autor knih. V knize Katolicismus proti jezuitismu /1903/ ukazuje jezuitský řád jako úplně "čandalizovaný", tj. opanovaný Židy a jeho stěžejní dílo Theozoologie neboli zpráva o sodomských opicích a božském elektronu /1904/^{9/} je směsice mytologie s vědou, gnosticismu s Apokalypsou, vysvětlující původ lidstva a pravý význam dědičného hříchu. Lanz tvrdil, že pád člověka způsobila sodomie mezi ženou a zvířetem. Svedena čáblem, démonickým zvířetem, Eva zplodila stvoření smíšeného původu a tak přivedla nečistou krev do žil lidí, kteří původně byli rasou nadřazených plavovlasých herců, dětí Boha. Lanz dal dohromady starou mytologii světla a tmy s moderní vědou a interpretoval tohoto Boha jako mužské božstvo světla a elektřiny. Nazval tvůrce velkým "Elektrozemem" a předpokládal, že před svým pádem byli lidé mocnými elektromagnetickými bytostmi. Sodomie spáchaná nevěrnou ženou plavovlasého Adama poškodila "homo heroicus" dvojím způsobem: nejenže elektrické geny byly oslabeny špatnou krví, ale démonická opice či inferiorní démoni z bažin, jejichž hlavním představitelem je Satan, byli posíleni přílivem "plavovlasé" krve a časem se stali "nebezpečnějšími všem synům logu než tomu bylo na počátku dnů."^{10/} V Lanzově systému, právě tak jako v manicheismu, je zlo temná, materiální a animální síla ženského rodu. Lanz nenávidí "udumi" /Afflange/ stejně jako ženy, které se jím poddávají a všemu ženskému nedůvěruje. V zájmu zachování čistoty krve navrhuje držet plavovlasé panney ve zvláštních klášterech pod nejpřísnějším ochodem do doby, než budou připravené být oplodněny plavými muži. Tato myšlenka segregace, společná všem rasistům, souvisí s Lanzovými představami o sexualitě a ženské fyziologii, představami, které se v různých podobách objevují v náboženství, mytologii a folklóru. Jejich základem je přesvědčení, že při sexuálním styku muž "poznamená" ženu navždy tím, že tajemně smísí své semeno s její krví a tím ji navždy zkazí. Z toho vyplývá, že Lanz považuje naprostou kontrolu žen za jediný způsob, jak obnovit původní plavou krásu a elektromagnetickou sílu lidstva.

Lanz považoval katolickou církev za instituci, jejíž řízení převzali Židé, svůj řád pak za "novou církev", jejíž dějiny jsou však delší než dějiny křesťanství. Raně křesťanské kostely, jak prohlašoval, sloužily kdysi

jako chrámy Ostary, germánské bohyně jara a světla, kterou dával do souvislosti s velikonocemi /Ostern/ a Ostrogoty a s Rakouskem /Österreich/. Časopis pojmenovaný po této bohyni byl něco jako Lanzova bible. Ze sta čísel jich pouze patnáct napsali jiní autoři, ostatní jsou výhradně Lanzovým dílem. Ve dvacátých letech začal znovu vydávat předválečná čísla Ostary a práce jiných autorů nahrazoval svými vlastními, čímž časopis udělal ještě monotónější a vtíravější. Nikdy ho neunavilo opakovat svou základní představu o věčném boji mezi nebeskými bytostmi a démony z bažin a definovat charakteristické znaky hrdinské rasy. Stavěl ji na roven s logem, synonymem "nebeského Adama", jednoho z Lanzových pojmenování Krista; svou představu o božské podstatě odplaty a vítězství zcela evidentně odvozoval z Apokalypsy. Kromě kosmických vizí ideologických zájmů se na stránkách Ostary zabýval i praktickými záležitostmi. Uverěňoval adresy lidí, kteří se chtěli ženit a vdávat "Gleichrassige" a agitoval pro zavedení stanného práva, které bude nutné k boji proti podřadnímu rasám, jakou jsou socialisté, bolševici, feministky, černoši, Mongolové, Židé a duševně nemocni. Zabýval se zákonodárstvím a prohlašoval, že zákony se musí podílet kategorii ras a lidé musí být souzeni ne podle zločinů, které spáchali, ale podle toho, kdo jsou. S rasou árijských héroù by se mělo zacházet co nejjemněji, zatímco nižší rasy je nutno trestat tvrdě, otroctvím a kastrací, kteréžto staré dobré způsoby, jak navrhoval Lanz, by se mely znovu zavést pro všechny ty, jejichž jediným životním účelem je sloužit plavému člověku. Pouze tyto metody ve spojení s přímým vyhlazováním mohou vést ke konečnému vyřešení problému, k úplné eliminaci "smíšených vrchů z povrchu zemského", a tak znova nastolit elektroheroický ráj.

Hitler se ve Vídni pravděpodobně seznámil nejdříve s 26.- 30. číslem Ostary. Všechna tato čísla se zabývají "vědou o rase", její "fyzio_gnomií a somatologií". V těchto číslech vyřešil Lanz problém, který musel mít pro Hitlera nemalý význam. Lanz totiž zdůrazňoval, že vzhledem k všeobecnému promíchávání ras může člověk být opravdě "héroem", aniž by musel být plavovlasý. Vysvětloval, že není důležitá prostá přítomnost jednotlivého znaku, ale spojení většiny znaků. Převaha dobré nebo špatné krve se dá měřit "vědecky"; v čísle 31 vyšel seznam, podle něhož se dá snadno určit dobrá nebo špatná rasa člověka prozkoumáním jeho fyzionomie. Text doprovázejí hrubé kresby, které ilustrují rozdíly mezi herojským a opičím zadkem právě tak jako mezi krásně tvarovaným chodidlem "germánského aristokrata" a cho-

didlem patřícím "černochovi"

Ilustrace v Ostaře jsou zajímavé téma samy o sobě. Jejich základním rysem je dualita - propracování polarity mezi světlem a tmou, člověkem a zvířetem, mužským a ženským principem, aktivitou a pasivitou, dobrem a zlem. I když jsou primitivní a amatérské, jejich smysl je zcela jasný. Na obálce Ostary č. 3 /1906/ je elektrická rasa znázorněna kometou letící noční oblohou, zatímco na obálce čísel 10 a 13 /1906/ cení zuby ošklivá a arrogантní opice. Na obálce prvního vydání Lanžovy Theozoologie jsou tyto dvě představy spojeny. Elektrická rasa je abstraktně znázorněna rovnými liniemi, směřujícími dolů jako paprsky světla, nižší rasu představuje groteskní podoba pruhovaného zvířete /pruhy mohou souviset s pruhy modlitební šály chasidských židů/ s lidským obličejem, dlouhým nosem, velkýma rukama a nohama, dlouhým ocasem a pozoruhodným pohlavním údlem. Rovné linie směřují k "Afflingovi", jako by byly připravené ho probodnout. Jak se měnila doba, vyvýšely se i Lanžovy ilustrace. Opouštějí symbolický konflikt figurativních tvarů, rys připomínající secesní umění /např. v Klimtových portrétech abstraktní ornamenty obklopují realisticky znázorněné části ženského těla/ ve prospěch jasnějšího, i když o nic méně biblického, vizuálního jazyka. Jak Kristus ve scéně Posledního soudu vstá spravedlivé pravou rukou a odsuzuje hříšníky do pekla levou rukou, germánský rytíř ukazuje dýkou v pravé ruce vzhůru na bustu klasického hrdiny, levou ukazuje dolů na způsobené odporného tlustého a chlupatého starého žida. K ilustraci svých rasových teorií však Lanz nepoužíval jen kresby, které vytvořil buď on nebo jeho spolupracovníci /zádná z kreseb není podepsaná/, reprodukoval také více nebo méně známá umělecká díla nebo jejich skice. Např. č. 38 /1909/ obsahuje skicu středověké fresky, která je na stropě královské síně v Alhambře. Znázorňuje mladého rytíře na koni. Jeho štít zdobí tři orli a jeho kopí proniká tělem podivného člověka s dlouhým vousem a s dlouhými chlupy po celém těle. Tento divoký muž drží za ruce panvu, jako by se ji pokoušel svádět. Ale jak Lanz vysvětluje, dívku včas zachrání rytíř na koni: "ztělesnění germánské erotičnosti". Kdyby se neobjevil, nastala by pohrom, jakou znázorňuje jedno z Lanzových oblíbených uměleckých děl, socha průměrného francouzského sochaře F. Frémieta: jmenuje se Zajatá a zobrazuje ohromného opicáka - jakéhosi King Konga - unášejícího nahou ženu. Znásilňování plavých žen tmavými zvířaty a germánští hrdinové spěchající ochránit ženy v nebezpečí - Lanzova fantazie neustále oscillovala mezi představami nebezpečí

a představami o záchráně. Záchrana se vtělila do znovuzrozeného Bertholda von Treuna, nového templáře. Na obálce Ostary č. 37 zdobí štít hrdinského jezdce svastika a sedm menších svastik zdobí jeho šat. Zveřejnění této kresby se časově kryje se skutečnou událostí: o vánocích roku 1907 byla na pozemku Lanzova zámku Werfensteinu poprvé vztyčena vlajka se svastikou.

Avšak kdo kromě Hitlera četl Ostara a jaký byl Lanzův skutečný vliv? Daim připouští, že není možné přesně určit, jaký měla Ostara náklad. Lanz prohlašoval, že v době, kdy Hitler četl jeho časopis, byl náklad až 100.000 výtisků a na obálce propagačního čísla vydaného na jaře 1907 je uveden náklad 100.000. I když toto číslo není přesné, nelze popřít, že Ostara kolovala nejen uvnitř rakousko-uherských hranic, ale také v Německu a Švýcarsku a že Lanze znala i vídeňská inteligence. Například Karl Kraus polemoval ve svém časopise Die Fackel /17. října 1913/ s Lanzovým článkem /Ostara, č. 40, 1910/, zabývajícím se pauperizací "plavých" a defraudacemi "tmavých". Kraus argumentoval proti Lanzovým teorii, ale, a to je překvapivé, nejenže se mu neposmívá /přestože Klimta a Hofmannsthala mnohokrát zasměšnil/, ale šel tak daleko, že nazval zakladatele Nových templářů "vědcem, nikoli pouhým propagandistou".^{11/}

Nedochází k důkazy, že Lenin četl Theozooilogii, souhlasil s Lanzovými názory nebo že se v Lausanne setkal s vydavatelem Ostary /Lanz to tvrdil v dopise příteli z roku 1934/. Neprokázalo se ani, že lord Kitchener, anglický polní maršál, jehož Lanz obdivoval pro jeho bezohledné zacházení s černošskými vojáky a jako vynálezce koncentračních táborů, byl skutečně čtenářem Ostary, což Lanz také tvrdil. Rád Nových templářů však měl aspoň jednoho prominentního člena spisovatele Augusta Strindberga, alias Fra Augusta ad Werfenstein, muže zajímajícího se o agnosticismus a mysticismus, manicheismus, alchymii a kabalu, který na přelomu století opustil své ateistické názory, protože ho přitahovalo křesťanství. Strindbergovou ženou byla Rakousanka Frieda Uhlová, jejíž rodina vlastnila pozemky v Strudengau u Dunaje, nedaleko Werfensteinu. Strindberg navštívil tento kraj několikrát a v roce 1896 se setkal s Lanzem, když budoucí otec nového řádu byl ještě v Heiligenkreuzu. Mladý podivný mnich bezpochyby udělal na Strindberga dojem, zvlášť proto, že jejich první setkání se odhrálo v romantickém prostředí zříceniny Werfensteinu, dokonce může být pravda, že postavy mnichů ve Strindbergově hře Do Damášku jsou vytvořeny podle Lanze, což tvrdí Theodor Czepel. Lanz poslal Strindbergovi svou Theozooilogii a překlady

žalmů, Die Psalmen teutsch^{12/} a jako odpověď dostal dopis datovaný 10. července 1906, psaný německy, s jednou chybou /Strindbergova němčina měla daleko k dokonalosti/. Strindberg Lanzovi blahopřál slovy, která rozhodně přesahovala běžnou zdvořilost. "Není-li to samo světlo," napsal, "je to jistě zdroj světla."^{13/}

Lanz přitahoval Krause a Strindberga z různých důvodů. Karl Kraus, nej-brilantnější a nejvtipnější vídeňský novinář byl žid a ne zcela prostý se-benenávisti, která se tak často zvrhá v antisemitismus. Rozpoznal v Lanzovi antisemita, a právě to jej přitahovalo. Kraus byl velmi nedůvěřivý vůči mytologii a mysticismu, a proto se zcela evidentně snažil nevidět Lanzovo náboženské pozadí a místo toho se zaměřit na "vědecký" charakter Lanzových prací. Na druhé straně Augusta Strindberga, misogynského mystika a skuteč-ně secesní osobnosti, fascinoval nádech tajných společností a černých mříš, sexuality, rivalry mezi pohlavími a smrtí. Jeho omezená znalost němčiny mu dovolovala přehlédnout pompézní neobratnost Lanzova stylu i jeho intelektu-ální omezenost. Je také možné, že Strindberg do absurdní postavy rakouské-ho mnicha promítl své vlastní podivné představy a určitě se mu líbilo být členem tajného řádu, jednoho z oněch výlučných společenství, která dokonce i v naší době poskytuje nezralým a frustrovaným mužům repliku jejich mlá-dických snů, protože předvádějí svět jako černobílé jeviště, rozdělené mezi lupiče a četníky nebo Indiány a kovboje, kteří spolu ve jménu spravedl-nosti bojují.

Pozitivní odezva Krause a Strindberga, kritického ducha a velkého spi-sovatele, ukazuje, jak nebezpečný Lanz byl. Jestliže se mu podařilo vzbudit zájem těchto inteligentních a nadaných mužů, pak musíme předpokládat, že jeho vliv se neomezil pouze na maloburžoazní kruhy. Lanz přitahoval "moder-ního" člověka, který pochytil něco o Darwinově přežití nejschopnějších, Marxově nevyhnutelném třídním boji a o pokroku vědy a techniky právě tak, jako člověka zajímajícího se o oživení mediavelismu a mysticismu. Přitaho-val také velké množství křesťanů. Rozčarování prázdným učením zkostnatělé církve toužili po víře, která by jim byla blízká a byla zároveň živá a uplatnitelná, k níž by se mohli utiskat se svými zklamáními a sny. Těmto lidem se Lanz jevil nejen jako lidový kazatel, ale také jako odvážný refor-mátor. Dovolil si upravit čím dál tím odtažitější svaté knihy a přeměnit je na manifesty a nástroje boje proti silám útisku a temnot, které prezento-val nikoli jako zvrácené síly zla, ale jako přesně charakterizované nepřá-

tele a konečně – většinu Lanzových čtenářů a následovníků přitahovalo jeho zaujetí sexem a krveproléváním. V tomto ohledu nejen vycházel z křesťanské tradice, ale opakoval i fráze o "Blut und Boden" nacionalistických hnutí, která v Evropě vznikala v druhé polovině 19. století. Takto obrážel hluboce zakořeněnou posedlost zlým ženským principem, ztělesněným postavou "femme fatale", protikladem ideálu čisté panny a matky, nejposvátněné bohyně světla – a ženě a rodiny.

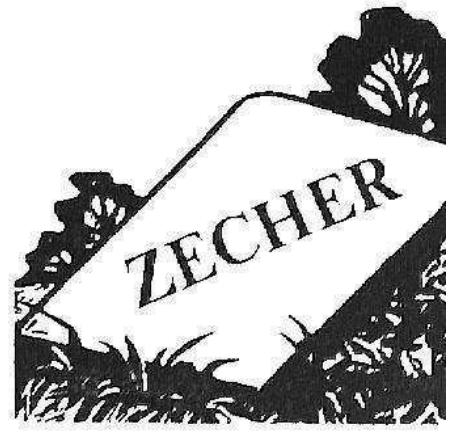
Lanzova černobílá představa světa nebyla jenom jeho soukromou zvráceností. Byla v souladu s obecnou tendencí směřující k polarizaci a roztržce – k víře, že dobro a зло jsou od sebe odděleny tak jednoznačně, jako jsou od sebe odděleny rasy, národy nebo pohlaví. Tento postoj přirozeně vyvolal ohromný zájem a zároveň hrůzu ze "směšování", v Lanzových očích příčiny všeho zla. Hitler ve stopách svého vídeňského učitele zašel tak daleko, že prohlásil Ježíše, syna židovské ženy a nebeského otce, za "Mischlinga". Různé druhy separatismu pozdního 19. století se začaly promítat do starého dualismu evropské kultury, dualismu, který se křesťanstvo, nebo alespoň ti nejosvícenější křesťané, snažilo potlačit, který ale nikdy úplně neodstranilo. Tento dualismus, který se objevuje v učení Zarathuštry a Platóna, Máního a gnostiků, v Janově Apokalypse, v atmosféře křesťových výprav a inkvizice, celá století živil nesnášenlivost a antisemitismus. Nacismus měl několik zdrojů: historický a politický, národnostní, kulturní, ekonomický a náboženský. Zatímco vídeňská vyšší kultura vycházela do značné mýry z emancipace a asimilace Židů, prenacistická hnutí vyrůstala z podivné směsi starého a současného manicheismu a mesianismu. Lanz tím, že si představoval zeměkouli rozdelenou mezi armádu dobrá a horde zla, a že hlásal nutnost svaté války, která by znova nastolila nadvládu světla nad temou, evokoval tisíciletý symbolismus a připravil půdu pro rozhodující bitvu, nejdříve ohlášenou v knize Mein Kampf a později uskutečněnou Adolphem Hitlerem.

Dnes je mědní, zvláště mezi intelektuály pocházejícími ze zemí, které kdysi patřily k Rakousku-Uhersku, litovat ztrátu skvělé kultury, kterou díky společnému úsilí a svobodné výměně vytvářela inteligence ve Lvově a Budapešti, v Praze a v Krakově a jejímž středem – a symbolem – byla Vídeň na přelomu století. Vzhledem k sovětskému útlaku této části světa není těžké chápat tento postoj. V rozdělené Evropě s důkladně stanovenými hranicemi, kde cesta vlakem z Vídně do Krakova trvá dnes déle než před první světovou válkou, mají lidé sklon idealizovat minulost a započítat na rub této mince,

síť laciných kazatelů a pseudoučenců, ideologů, spisovatelů a umělců zako-tvených v těch temných vrstvách evropské tradice, které si člověk nerad připomíná. Avšak kultura, právě tak jako historie, představuje celek a Freudova, Schnitzlerova, Klimtova a Mahlerova Vídeň je také Vídeň Adolfa Hitlera.

Poznámky

- 1/ Sydney J. Jones, Hitler in Vienna, 1907-1913 /New York 1983/.
- 2/ Friedrich Heer, Der Glaube der Adolph Hitler: Anatomie einer Politischen Religiosität /München-Esslingen 1968/, s.79.
- 3/ Adolf Hitler, Wandlung zum Antisemiten, Mein Kampf 1938, s. 59-60.
- 4/ Wilfried Daim, Der Mann, der Hitler die Ideen gab, München 1958, s. 20-200 a 29-35.
- 5/ Ibid., s. 52.
- 6/ Ibid., s. 56.
- 7/ Ibid., s. 57.
- 8/ Ibid., s. 88.
- 9/ Lanz vyjádřil podobné názory také v "Anthropozoen biblicum", Vierteljahr-schroft für Bibelkunde, Berlin 1904.
- 10/ Adolf Lanz, Theozoologie oder die Kunde von dem Sodom-Äfflungen und dem Elektron. Eine Einführung in die älteste und neueste Weltanschauung und eine Rechtfertigung des Fürstentums des Adels, Vídeň-Lipsko-Budapešť 1905, podle W. Daima, ibid. s. 91.
- 11/ "Lanz von Liebenfels, který uchopil problém rozhodně nikoli jako báboro-vý řečník, nýbrž jako vědec." Toto je Krausův původní komentář k Lanzovu článku Rasová psychologie výdělečného života. Zchudnutí plavých a bohat-ství temných, in Ostara č. 40, 1910. Přestože Krausův článek o Lanzovi končí ironickou poznámkou, Lanz nicméně, protože rozpoznal mimořádnou blahovůli vydavatele časopisu Fackel, Krause chválí v časopise Der Bren-ner, kde o něm пиše: "Má tmavosvětlé, v mládí jistě jasně světlé vlasy, pěkně utvořené výrazné čelo, a jinak, zvláště v horní části obličeje, heroickou plastiku. Oči jsou modrošedé. S Karlem Krausem jsem se osobně nestýkal. Přesnou hmotnost hlavy neznám... Touto svou podobou se Karl Kraus již vnějškově podstatně liší od převážné většiny Židů. Ano, je blí-že heroickému rasovému typu než jakémukoli jinému typu... Heroický člo-věk je také genius, nový genius, neboť jeho působení je průkopnické a tvůrčí. Již to samo vypovídá o podstatě jeho rasy." W.Daim, ibid., s.132.
- 12/ Ve dvacátých letech se objevilo nové vydání žalmů: Das Buch der Psalmen deutsch, das Gebetbuch der Ariosophen, Rassenmystiker und Antisemiten, Pforzheim 1926.
- 13/ Fotokopii dopisu vydal W. Daim, ibid., s.97. Strindberg vyjadřuje svůj obdiv k Lanzově Theozoologii v dopise svému překladateli Emiliu Scheringovi z 25. srpna 1908. Viz August Strindberg, Briefe an Emil Echering, Mnichov-Lipsko 1924. Strindberg ve své autobiografii Modrá kniha, Syntéza mého života, Mnichov-Lipsko 1908, vždy cituje Lanze pozitivně a re-produkuje zde také sochu Zajatá E. Frémieta, jedno z Lanzových nejoblíbe-nějších uměleckých děl. Bylo reprodukováno v Ostara a v Imaginariu.

Návrat do nicoty - 3. část

V sedm hodin třicet je vůz, který mi David slíbil, před hotelem. Je malý, čtyřsedadlový, a podle ručního znamení "D" na předu skle je patrné, že jde o úřední vůz. Řidič je Slovák, který se v kraji nevyszná, jakmile jsme hodinu od Prahy. Friedel mi dal jako průvodce chlapce z Chaluz^{81/} Schmuela Schwartze z Neuern v Jižních Čechách. Cesty má využít k tomu, aby mi vyprávěl podrobnosti o pobytu a práci v Terezíně, Osvětimi a jiných tábořích, v nichž byla organizace Chaluz činná. Začíná bezprostředně při odjezdu. Vypráví mi bez přerušení dvě hodiny až do příjezdu do Pardubic o Terezíně, Osvětimi a bavorském táboře Landsberg, hlavně jak byla organizována práce organizace Chaluz v Terezíně. V jeho vyprávění není pýcha ani sentimentalita, řadí jednu skutečnost k druhé. Jména, která jmenuje, mi jen zčásti připomínají vůdce mládeže Chaluz, zřejmě nastupovali stále noví vůdcové na místě těch, kdož šli do Osvětimi nebo do plynu nebo byli posláni do jiných táborů. Schwartzovi samotnému je asi 25 let, neví, co má dělat, když nemůže jít do Palestiny. Jeho vzdělání a znalost světa jsou po těch letech života v táboře a manuální práce samozřejmě omezené, ale zřejmě je to velmi vážný chlapec pro zodpovědnou práci.

Jedeme deštivou krajinou a dešť brzy sfilí, cestování se stává chladným, protože nemám deku ani teply plášť. Cesta vede po výtočné silnici-autosstrádě přes Český Brod do Kolína, městem Kolín, dál do Pardubic. Z Pardubic zahýbáme více na jih a jedeme přes Chrudim a Vysoké Mýto a odtud do Litomyšle. Tu to cestu už mohu vést sám. Vede do České Třebové. Tento úsek cesty je nejkrásnější, neboť jsou zde krásné zalesněné vrchy, rozsáhlé lesy. Z jednoho takového zalesněného vrchu dolů, do České Třebové, a zase nahoru přes Steinberg a jeho velký les do vesnic v okolí Lanškrouna. První skutečně německá vesnice je Micheldorf. Tam vidím poprvé muže, ženy a děti s bílými páskami, které musejí sudetští Němci nosit. V tomto kraji potkáváme také stále více ruských vozidel a ruské vojáky procházející vesnicemi. Nejsme nijak zdržováni nebo zastavováni, protože je patrné, že vůz je úřední. V 11.15 vjíždíme mezi dlouhým a krátkým rybníkem do Lanškrouna, přes Fiebig kolcem pivovaru, okolo kostela sv. Magdaleny mezi tkalcovskou školou a Lukovou

ulici Velkou ulicí nahoru.

Nenechávám zastavit u svého rodného domu, neláká mě prohlédnout si tuto "realitu" zevnitř. Zvenčí vypadá ještě o něco sešleji než v r. 1937, když jsem byl v Lanškrouně naposledy navštívit hrob své matky. Kolem příjezdu děšť ustává a začíná znovu teprve když zastavujeme před městským hřbitovem. Zdá se, že hřbitov je ve celku dobře zachovalý; na levé straně od vchodu pracují muži a ženy, přesazují květiny, pracují tedy jako zahradníci, a slyším je mluvit německy - první německá slova, co jsem v Čechách. Obracím se na pravo, k židovskému oddělení, a když projdu ohrazeným živým plotem, vídám, že všechny náhrobní kameny jsou odstraněny, všechny hroby vysoko zarostlé býlím a bodláčím, a odlišit nějaký náhrobek od ostatních lze jen s námahou. Jen na jednom místě je zachovaný otisk kamene, ohrazení hrobky rodiny Pamávkých. Ale v tomto kamenném rámcu leží štěrk a později slyším, že právě z této hrobky nebyly odstraněny jen náhrobní kameny, nýbrž hroby samotné byly vyhrabány a potom naplněny štěrkem. Jiné hroby jsou pouze zarostlé a ne srovnané se zemí. To nepokládali lanškrounští Němci za potřebné, říkají jim jen o to odstranit hodnotné náhrobní kameny a použít je k jiným účelům. Utilitáristické barbarství.

Jdu se Schwartzem, který sám na tomto hřbitově promluvil první německá slova - nevím, jestli proto, že stojíme na židovském hřbitově, nebo proto, že se mnou mluví poprvé bez slovenského šoféra -, a jdem dál až k domu hřbitovního hlídače. Jeden z pracovníků ke mně přistoupil a česky se mne ptá, co si přeji. Odpovídám mu německy, aby věděl, že jsem ho slyšel německy mluvit, a ptám se ho: "Jste snad z Lanškrouna?" "Ano," říká, "jsom odsud a jménujím se Pachel." "Jak dlouho pracujete tady na hřbitově?" "Tři měsíce, byl jsem tu už 1937, ale pak jsem nastoupil vojenskou službu v české armádě a teprve teď jsem se vrátil." Teď říkám, kdo jsem, a že jsem se přišel podívat na židovské oddělení hřbitova. "Vždyť víte, jak vypadá. Víte, kdy od tamud byly odstraněny kameny?" "Ne," odpovídá. "Tak už to bylo, když jsem sem přišel. Hřbitovním hlídačem přímo je pan Pospíšil, ale ten dnes odcestoval." Ptám se ho: "Víte, kam byly kameny odvezeny?" "Ne. Když jsem se vrátil, už tu žádný kámen nebyl. Je ale možné, že kameny někde jsou. Odstranili i české kameny. Ukážu vám, kde ještě pár kamenů leží." A zvedl mne k hromadě náhrobních kamenů, mezi nimiž ale zřejmě žádný židovský není. Ptám se ho, jestli je tu někdo, kdo zde byl celý čas. Ano, zavolán Ilse Jungheimovou, to je švagrová dřívějšího hřbitovního hlídače Janische, který se očesil, když při-

šli Rusové. Máme teď hodně co dělat, říká Pachel, mnozí zemřeli. Před nějakým časem jsme například pohřbívali 50 lidí v hromadném hrobě. Pak volá Ilse Jungheimovou. Ta přinese hřbitovní knihu. Vracíme se na židovský hřbitov a podle čísel zjišťujeme hroby, kde leží má matka, má babička, teta a strýc. Nejdříve jdu zpět se svými průvodci a pak se vracím na hřbitov sám.

Po krátké době jdu zase pro Ilse Jungheimovou a ptám se jí, zda neví, kde by kamenný možná být. Ano, míní, musel byste se zeptat u kamenického mistra Filara, on dřív pracoval u Appla a pak převzal kamenictví. Zavede mě k Filarovi. Ten není doma, ale mluvím s jeho českou paní. Za války se skrývala u své matky v Hermanicích, zatímco muž byl v Německu na nucených pracích. Pak se zachránil a skrýval a vrátil se, když byl Lanškroun osvobozen Rusy. Snad bude několik kamenů možné najít v nyní zavřené dílně. Mám si jít pro povolení k jejich restituci na národní výbor, jehož předsedou je Heyle, který bydlí ve Dvoře /Meierhof/. Jdu k Heylovi, ten není doma, ale jeho paní a syn pracují jako čeledín a děvčka ve chlévě. Paní mě posílá k zástupci národního výboru Bruhovi. Je správceem hotelu na náměstí. Mám za to, že tento hotel Slavia je někdejší hotel "Zum Weissen Rossel", a jedeme Panskou ulicí na náměstí okolo radnice - vídám ještě vybledlý fialový nápis "Moritz Mikesch" nad obchodem starého knihkupectví - kolem gymnázia k hotelu Slavia. Ani tam ještě není poslední fialový nápis dobré přemaloovaný a zní: "Hotel Astoria". Procházíme pivnicí, která je přepažena v někdejší vstupní hale, do pokoje pro hosty, který je vytopený a přijemně teplý. Je naplněn českými hosty, zřejmě úředníky nebo zaměstnanci nového českého režimu. Němci zřejmě do této restaurace nesmějí. Kdesi jsem četl, že vůbec nesmějí navštěvovat restaurace ani kavárny - jako dříve Židé. Dostáváme výtečný lanškrounský oběd: polévku, telecí pečení s knedlíky, koláč a k tomu staré dobré lanškrounské pivo. Po obědě mluvím s Bruhou a brzy přichází i Heyle, který je oblečen téměř elegantně, přestože rodina koná obyčejnou práci ve chlévě. On sám je v Lanškrouně 16 let, už mne tedy nezná, patřil k ilegální české organizaci.

Oba Češi vyslechnou mou zprávu a můj požadavek s porozuměním a říkají, že národní výbor samozřejmě bude srozuměn s tím, aby kamenný byly restituovány, bude-li možné je najít. Náklady bych však musel uhradit, neboť město nemá žádné prostředky a je prý ve velkých finančních obtížích. Říkám, že budu na národní výbor psát z židovské náboženské obce, a oni jsou srozuměni s tím, že zařídí všechno ostatní. Potom se chvíli bavíme o stavu města a vi-

dím, že nová česká správa má svoje potíže. Brula je z Pardubic, zná rodinu Hochových, mého kolegu Trauba, rodinu Wertheimerových. Ptám se ho, kolik Němců zde bylo, když přišli Rusové, a kolik jich je ještě teď. Našli jsme 9 000 /podle mého názoru nemohlo být v Lanškrouně do začátku války více než 6 000 obyvatel/ a nyní máme ještě 2 400. "Ty 2 400 zde mají zůstat?" ptám se ho. Jeho odpověď je: Prozatím, protože evakuace byla zastavena, rozumím však, že má na mysli jenom provizorní přerušení evakuace. Co se s Němci stalo? Odvedli je odsud do pracovního tábora u Theresienbadu. Přečítal se na hřbitově zmínil, že mnozí uprchli a někde se skrývali, pravděpodobně uprchli do Říše nebo do Rakouska/.

Přirozeně není zájem ani možnost zjistit, zda lidé, kteří se podíleli na odstranění náhrobních kamenů, jsou v Theresienbadu nebo uprchli nebo už nejsou naživu. Ztratil jsem chuť do dalších otázek. Jen se ještě ptám, jestli v tom kraji jsou ještě nějací židé. Minul, že ví jen o dvou starých paních, sestrách Popperových v Panské ulici. Chápu, že jsou to nástupkyně paní Schenkove. Jedu autem nahoru do Panské ulice a vcházím otevřenými domovními dveřmi. Velký obytný prostor vpravo je zapojen národní správou. Stoupaje po dřevěných schodech najdu paní Popperovou, která mě jixoná a velmi dobře ví, že přicházím z Palestiny, že maminky, má sestry a máj bratr jsou v Palestině, a vyptává se na ně na všechny i na strýce Aloise a na Mamou Fischerovou. Ona sama se svou sestrou - která později přichází do pokoje - byla v Terezíně, ale mého strýce Aloise tam nikdy neviděly. Se slzami mi ukazuje jejich obrázky. Je ostatně více potěšená, že vidí starého známého, než smutná. Děkuji jí za přijetí a ona mne prosí, aby jí pozdravoval všechny své příbuzné. Jak chytří byli Herrmannovi, říká, že šli do Palestiny. Proč tam nedovedli i svého strýce a jeho sestru? Po této návštěvě se pomalu vracíme louž cestou také kolem domu mé tety Pauly. Vidím, že na bráně mého rodného domu stojí nápis: "Garáže Národní správy silnic" - a pak jedeme, abychom se vyhnuli stoupání na Steinberg a ušetřili benzín, přes Rudoltice, Třebívlice - v dálce vidím Theresienbad, ale nemám chuť navštívit tábor. Míjíme cestu z Třebovic do České Třebové a jsem zcela spokojen s tím, že se vracíme přes Opatovice a Svitavy do Litomyšle. Odtud jedeme přes Chrást do Chrudimi a z Chrudimi nikoli přes Pardubice, nýbrž přes Heršmanův Městec do Kolína a do Prahy. Na cestě kolem Litomyšle jedeme okolo velkého množství - asi 80 - zničených letadel, později i okolo zničeného autoparku. Všechna tato letadla a vozidla nesou svastiku a jsou důkazem překvapení z ruských bombardérů. Přestalo

pršet, ale předtím jsme tři hodiny jeli deštěm a celá zpáteční cesta trvala čtyři hodiny 15 minut. Obě cesty dohromady měly přes 300 kilometrů, což je prý na malou Tatu dobrý výkon.

Vystupuji se studenýma nohama, brzy se ale opět zahřeji.

V hotelu najdu dopis neteře Herberta Fuchse-Robetina. Pak volám dr. Wehleovi, který mi vypráví, že ranní noviny, které jsem nočetl, přinášejí mimořádně ostrou rezoluci včerejší ministerské rady proti pogromu ve Vellejích Topolčanech.

Stanovisko ministerské rady mnohé noviny provázely komentářem, např. Právo lidu, noviny sociálně demokratické strany. Je to první jednotné vystoupení celého česko-slovenského kabinetu a první zaujetí stanoviska českého tisku proti českému antisemitismu, který je ovšem charakterizován jako výbuch fašistického smýšlení.

Dr. Wehle myslí, že to, že kabinet zaujal stanovisko, je v podstatě důsledek mých rozhovorů s ministry Masarykem a Davidem. Masaryk, říká, prý vystoupil se vší veličencí, jak už ví celá Praha. Snad bude mít toto

vládní stanoviska jistý vliv na utváření situace židů vůbec. Nevěřím, že by má intervence sama o sobě byla bývala nutná, aby Čechy upozornila na nebezpečí, které je vytváráno šířením antisemitských nálad a činů. Co se týče zahraniční politiky, je Čechům toto působení každopádně jasné, ale Masaryk sám nejedná z utilitaristických důvodů, nýbrž proto, že nechce mít nic do činění s antisemitským státem. Pravděpodobně dobré vš, jak slabé vlny může v Anglii a v Americe ještě dnes vzedmut vůči antisemitismu.

Dr. Wehle také vypráví, že jeho dnešní zákon na ministerstvu sociální péče měl i pozitivní následky, pravděpodobně pod dojmem včerejšího kabinetního stanoviska, a že se snad v administrativní praxi projeví nějaké zlepšení, zvláště podaří-li se učinit nějaká trvalejší administrativní opatření k zajištění židovského vlivu.

Po tomto rozhovoru přijímám pozvání dr. Wehlea na večeři v Sokolské č. 29, nahoře nad Muzeem. Bydlí v bytě, který byl dříve obsazen nacistickým Obersturmführerem. Je velmi šťastný, že našel byt. Je to výjimka a přirozeně svůj byt sdílí s množstvím příbuzných. Žena a děti se nevrátily. Sdílí byt se svou švagrovou a s neteří. Všichni ostatní hosté se vrátili z Terezína nebo Osvětimi: pianistka Edith Steiner-Kurzová^{83/}, žákyně Arthura Schnabela^{84/}, dr. Karl Stein, nyní úředník Židovské obce, dr. Beneš, nyní vedoucí Jointu, spolupracovník Franty Friedmanna, paní Roubíčková, která napsala o svých zážitcích v Terezíně a Osvětimi, Gdańsku a jiných táborech s dvěma ko-

legyněmi manuskript o deseti kapitolách chce mít ho dát k využití v Londýně. Paní zřejmě připravovaly večeři všechny společně a musím přiznat, že přestože jsem obědval v Lanškrouně, jsem dost hladový, abych večeři ocenil. Brzy potom začíná pianistka hrát na křídlo Blüthner: Bacha, Chopina, Debussyho, Smetanu. Hraje výborně a dr. Wehle mi vypráví, že díky své hře zůstala v Terezíně a nebyla poslána do Osvětimi - Němečtí ji pokládali za dost důležitou pro svůj volný čas. Dr. Wehle sám šel z Terezína do Osvětimi, kde viděl jít ženu a dítě do plynu a sám po šest měsíců každý den očekával stejný osud. Po šest měsíců musel přihlížet vykonávání masových vražd, musel kopat hroby a vykonávat všechny tyto strašlivé služby, jimž se nikdo nemohl vyhnout. Podrobnosti, které sděluje na požádání, jsou příliš strašlivé, než aby mohly, byť i jen stručně, být předávány dál. Mluví klidně, s věcností, na niž si zřejmě navykly všechny oběti těchto let - o takovém osudu jinak člověk mluvit nemůže.

Část rozhovoru tvoří vyprávění o počínání všeňského rabína Mummelsteina^{85/} - v tábore zvaného Mummelschwein. Rabín Mummelstein je teď spolu s ne-náviděným Židem Friedbergerem^{86/} vyšetřován a bude postaven před soud. Židovská obec by měla zájem na tom, aby rabín Mummelstein byl osvobozen od veřejného soudního řízení, protože skutečně nedělal i mnoho dobrého, ale komunisté zabránili každému pokusu o osvobození a nyní je obava, že se z tohoto procesu stane antižidovský monstrproces, aby bylo vysvětleno zdání, že Židé byli vlastně i velcí zločinci a kolaboranti. Minochadem se zde poprvé dozvídám, že z mých přátel byli zplynováni jen Franz Kahn a Olga, zatímco Edelstein^{87/} a Zucker^{88/} byli jakožto vedoucí osobnosti zastřeleni. Nacisté jim prokázali tuto čest. O smrti Edelsteina dostávám od očitých svědků přesnou zprávu. Byl zastřelen po svém synovi a své paní, ale všichni trčeli na stejném místě a v tutéž hodinu. Viděl před sebou smrt dítěte a ženy. O Edelsteinovi je známo, že přestože byl přinucen, aby rozděloval transporty do Osvětimi, stal se v táboře oblíbeným. Vědělo se, že nedělal nic, aby zlepšil své postavení. O principu výběru transportů se často vyjádřoval. Jeho principem bylo zachovat mládež, zbytek národa. Přitom stále znova říkal, jak zatožko musí každému být, vyhledávat starce, aby byli jako první posláni na smrt. Přesně ví, jak je každému u srdce, když má jít do transportu jeho vlastní matka. A přesto je správné pokusit se zachránit mladé, dokud je to možné. Každý průtah poskytuje jistou možnost záchrany. Jeho nástupci však, a speciálně Mummelstein, se připojili k německému heslu ponechávat staré, kteří i beztěho, jak mínili

Němci, brzy zemřou sami od sebe, a tomuto heslu a této praxi lze vědět za to, že se vrátily ženy, jako mě staré známé a příbuzné, které jsem navštívil - malá sbírka starých vdov.

Ve 12 hodin jdu domů. Blízko Muzea mě osloví nějaký muž, zda mu mohu ukázat hotel. O žádném hotelu tady v okolí nevím a beru ho s sebou dohlédnout na Václavské náměstí, abych ho odkázal na hotel Paříž, hotel Steiner, hotel Central a hotel Bristol, jestli snad nenajde nějaký pokoj. Je v Československu už od časného rána, cestuje ze Žiliny, a nemůže najít přistřešení ani dostat nic k jídlu, protože nemá lístky. Marně se pokouší vnitřit mu své lístky, na něž si mohl u stánku koupit vuřty. Nic nepřijímá. Než mu ukážu cestu do hotelu - velmi nejisté, zda skutečně najde nějaký pokoj - představuje se: Sonnenfeld. Ptám se ho, má-li příbuzné v Palestině, a on jmenuje svého strýce v Tel Avivu, kterého pravděpodobně zná.

Zatímco mizí v dešti, říkám si, že bych byl zůstat právě tak bez přistřeší, kdybych nebyl v pátek večer nalezl v Ambasadou dr. Gerka. Vůbec není jednoduché se dnes pohybovat po Evropě a opatřit si pokoj v hotelu a cestovní možnosti, zvláště když místní obyvatelé ještě nemají zkušenosti, jak se dá očekávanému hostu při příjezdu doručit zpráva.

4. října, čtvrtek:

Ráno v půl osmé ke mně přijde Otto Fahn se svým synem Leo. Protože je spřízněný s áriji, byl v Terezíně jen poslední tři měsíce a paní a syn žijí. Ale všichni jeho sourozenci a jejich děti jsou mrtví s výjimkou dcery Rudolfa Fahna Františky, která žije v Americe. Přirozeně se vyptává na naši rodinu a pak mě zpravuje o svých neshodách s Rudolfem Fischerem, v jehož obchodě je činný jako národní správce. Podle jeho názoru náš společný strýc Alois zemřel později než jeho dcera Hanna a v důsledku toho by bylo třeba celou pozůstalost rozdělit mezi strýcovy pozůstalé. Vypravují mu, co mi řekl Rudolf Fischer a každopádně slibuji, že advokátovi v Praze nechám svou plnou moc. Potom přichází návštěva: Alice Hertz-Sommerová^{89/}, sestra Emmy Welt-schové a Marianne Adlerové. Byla samozřejmě také v Terezíně a vrátila se jen se svou malou dcerou. Byla zachráněna, protože byla činná jako pianistka a potřebovali ji. Osmiletá dcera, s níž žije v malém bytě, chodí do školy a i jí samotné se daří dobře, i když klavírních hodin, jimiž se živí, není příliš mnoho, protože české obyvatelstvo je přece jen antisemitské a ráději volí nežidovské učitelky. Dopravázejí mne do hotelu Esplanade, kde na-

cházím dopis od svého synovce, v dobré angličtině. Byl zde jako řofér jednoho vozu židovské brigáry a jel přímo z Haagu až do Plzně bez přerušení, čemuž říká dobrý výkon. Bylo pro něj snadné přijet do Československa, protože byl všeobecně pokládán za člena česko-židovské brigády, kterou ovšem přijela také z Anglie. Přijel spolu s dvaceti kamarády z židovské brigády. Dva z nich byli, jak už bylo řečeno dříve, zbiti a poraněni při slovenském pogromu.

Potom navštěvují ředitele Spitzera ve společnosti Continental ohledně našeho nákupu Mannesmannových rour. Má velký zájem prodat výrobky železárnny, ale Československo ještě nemá žádné možnosti transportu do Palestiny. Důrazně mu připomínám, aby tlačil na vládu, ať ona možnosti transportu hledá a zařídí. Bude psát svému zástupci do Tel Avivu Forelovi.

Cestou do kanceláře se pokouším koupit pro paní dr. Ticho^{90/} známé Mar tmuthovy tužky – v Praze není jediná Bar tmuthova tužka, Není se zásobili. V kanceláři židovské obce mám si dr. Karlem Steinem rozmluvu o sbírce židovského muzea, knihovně, a jejich ceně. Je přesvědčen, že za dvacet let v Praze nějaká, i když malá, židovská obec bude, a ta si bude všízit židovských hodnot, a právě pro ni bude toto muzeum koloni starého židovského hřbitova živým centrem, ostatně centrem, které bude zajímat a významné pro celý židovský svět. Co se týče knihovny, to známou 100 000 svazků, přivezených z Terezína do Prahy z rabínských seminářů z Vroclavi, Berlina a Frankfurtu, ujišťuje, že obec tento soubor spravuje jako svěřený majetek. Je to velmi vážný, židovským problémem zaujatý muž; byl advokátem, ale pracoval jako učitel v židovské škole a dopomohl dr. Landeovi^{91/} k praxi v opravě plnicích per. Jak slyším, je kandidát na převzetí vedoucí Sionistické organizace. Pochází z "Theodor Herzl" a má za sebou velmi vážné školení. Bere mě do svého bytu k jídlu, bydlí s ním jeho sestra, synovec a neteř – opět jedna rodinná mozaika. Žena a dítě šly do plynů, se smutkem mi ukazuje jejich obrázky. K jídlu přišli také poručík z české západní brigády, dr. Kruliq, který se hlásil v Palestině a má v Palestině ženu a dítě. Byl právě v Palestině a vzpomínám si, že mi Enni, aniž ho nazvala jménem, psala o jeho návštěvě. Říká, že jeho hlavní misí tam bylo, vodle návštěvy jeho paní a zajištění víza pro zpáteční cestu, pohnout někam k návštěvě Prahy. Nyní, protože jsem tady, bude se přece něco v sionistických a židovských záležitostech hýbat a lepšít. Půjčuje mi nějaké české peníze, které mám jeho ženě zaplatit v librách, a také mi dává deku, kterou mohu použít během cesty a s níž mohu udělat, co chci.

V hotelu nalézám rukopis Hanny Roubíčkové o Terezíně a Osvětimi. Právě se obírám jídlem, když přichází Olga Mautnerová. Stala se z ní malá stará paní a nevím, zda v Terezíně nebo už dřív. Dcera, zeť a vnuk "se nevrátili", právě tak její bratr. Jen její syn Rudolf žije s rodinou v Anglii High Street 67, Bidford, Devon. Dává mi pro něho vzkazy. Ona sama nyní byla v Uherském Ostrohu na Moravě, aby zachránila majetek své dcery Tilde Adlerové. Národní výbor jí v jejich domě prováděl byt, ale ona nevydržela v takové osamělosti a uprostřed vzpomínek, a vrátila se do Prahy. Na onom místě bylo 88 židů, z toho se vrátili tři. Zbytek...

Ptá se, jestli by nemohla od Joint dostat podporu, bylo by velmi těžké, kdyby musela vydat poslední haléř. Žije nyní ve starobinci, ráda by byla v židovském starobinci, ale žádný takový není.^{92/}

Mezitím přichází advokát dr. Viktor Kollek, kterého jsem pozval. Zná Olgu Mautnerovou ještě z doby, kdy byl její muž jedním z aktivních pražských sionistů. Mluvím s ním, abych zjistil, jestli může převzít právní zastupování Hitachduth Olei Czechoslovakia^{93/} a eventuálně takových osob, které chtějí zůstat v Palestině, ale potřebují zástupce v Praze. Pokud všim, je to jediný praktikující sionistický advokát. Zpravuje mne, že ho Angelo Goldstein^{94/} jmenoval svým substitutem. Protože vědím, že ze své strany nový a Goldsteinem žádné zvláštní styky, ptám se ho, zda je ochoten zůstat ve spojení s Hitachduth Olei Czechoslovakia. Slibuje to, a já mu říkám, že o Hitachduth uslyší. Mimořádě mi vypráví o obtížnostech práce s Františkem Friedmannem, který ale každopádně dokázal nesmírně mnoho. Nakonec mu vysvětlují i záležitost s dědictvím naší rodiny a domlouvám se s ním, že obdrží plné moc přeslušníků naší rodiny.

Než se rozloučí, objevuje se žurnalistka Szilaghi. Je to zástupce IPA a od něj pochází mimo jiné nepravdivá zpráva, že při pogromu v Prešově bylo pět lidí zabito. Říkám mu, že Beneš zjistil, že tento údaj je nesprávný. Tvrdí, že je správný. Dělá se mnou krátké interview, protože však nemám zájem o publikování, poskytuji mu jen tak krátká sdělení, abych si byl jist, že interview nebude zveřejněno.

Tyto návštěvy byly vystřídány synem a snachou Herberta Fuchse-Robetina. On je vysloveně ošklivý, ona vysloveně hezká a dobré rostlá. Obá pracuje na ministerstvu propagandy. Ona už umí několik slov česky, a protože vypadá jako divoká Slovenka, bude mít jako zástupkyně anglické kultury pravděpodobně úspěch. Chtějí mi přinést pro Herberta Fuchse-Robetina zprávu advokáta, kte-

rému jsem přivezl dopisy. Zatímco jsou ještě tady, přichází Elsa Fischelová, aby mě odvezla do svého bytu. Jsme ale zdrženi návštěvou paní Olgy Bobaschové^{96/}, se kterou musíme čtvrt hodiny mluvit. Přestože je ji pravděpodobně také 73 nebo 74 let, vypadá dost dobře a nezměněně, ne jako by se teprve před několika měsíci vrátila z Terezína. Její dcera je naštěstí v Jeruzáleme, paní dr. Sternová.

Jedu pak s Elsou Fischelovou do bytu, který dosud sdílí se svou sestrou Manabergovou a její dcerou. Dcera je lékařka, asi třicetiletá. Právě dnes do-stala paní Elsa Fischelová ^{ve stejném domě} přidělený byt, a je proto velmi šťastná. I v tomto bytě je teplo, poněvadž dálkové topení funguje. Protože jsem ještě nejdíl, dostávám sardinky zřejmě posланé z Anylie a uzeninu s kávou a koláč. Na to, jak o mne pečovali v pražských soukromých domácnostech, si nemohu naříkat. Nakonec přichází ještě Eva Havlíčková. Rozhovor, který se jako vždy odvíjí od Terezína, ústí přes antisemitismus do hovoru o židovské otázce a sionismu. Eva Havlíčková, provdaná za římskokatolického Čecha, je silně sionistická, zatímco její bratr, pracující jako primář v Ústí n. L., doc. dr. Paul Katzlsohn, který byl dlouhou dobu členem Bar Kochba, je přívrženec ^{ra-} díkalní asimilace. Podle názoru Elsy Fischelové je budoucnost velmi beznadějná a ona nevidí žádnou cestu ani východisko. Osobně je velmi svěží a číla /v Londýně slyším, že se její děti, žijící zde v Anglii, mezi sebou nechaly pokřtít/. Přicházím domů pozdě a čtu ještě memorandum grafika Neugröschele. Oba bávám se, že má trochu vynálezecký vrtoch, ještě ho ale uvidím, neboť jestliže to, co tvrdí, je zpoloviny pravda, byla by to pro Palestinu důležitá technická výmožnost.

5. října, pátek:

Ráno návštěva Otto Fahna. Vyprávím mu o svém rozhovoru s právním zástupcem Kollkem a on mne zpravuje, že se Rudolf Fischer chová ke svému pordílníkovi Aloisovi velmi špatně a hrubě. Zajímavé, jak se sentimentalita snáší s tvrdostí. Jdu nejprve k dr. Cerkovi, mám s ním krátký rozhovor. Pak jdu s Otto Fahnem k notářce Kozákové, kde podepisuji plnou moc. Cestou mám ještě rozhovor s grafikem Neugröschelem, jemuž často říkám, že nevím, jestli se nežene za svými vynálezeckými idejemi příliš silně, a on mne uklidňuje tím, že mi vypráví, na čem skutečně prakticky pracoval a ještě pracovat může, zůstane-li v Československu. Potom jdu s dr. Cerkem na Židovskou obec, kde se nechávám od dr. Wehlea a dr. Bergmanna informovat přímo o ži-

dovské otázce. V 11 hodin mne doprovází dr. Wehle k primátoru dr. Petru Zenklovi^{97/} na Novou radnici. Řekl jsem Wehleovi, že tomuto rozhovoru se Zenklem přikládám věhu, protože mi 1938 nejen jako primátor, nýbrž i ministr sociálních věcí velmi pomohl s provedením transferu.^{98/} Nyní, po jeho dlouholetém pobytu v Dachau, ho velmi potěší a sbliží s námi, když mu vyřídím díky židům vycestovalých z Čech a Moravy do Eree Izrael. Musíme na Zenkla dlouho čekat, protože předseda zasedání městské rady. Vzkazují mu, že nemohu déle čekat, poněvadž pro mne přijede náměstek předsedy vlády David. Prosí mě, abych Davidovi zatelefonoval, že mě Zenkl zdrží, a z předsednictva vlády slyším, že David sám je na zasedání a vůz pro mne pošle až v půl jedné. Čekám tedy na Zenkla, a když přijde, je velmi vděčný za návštěvu, velmi se zajímá o mé zprávy, a nakonec se nechává od dr. Wehlea informovat o postavení židů. Dr. Wehle mu říká, jak je důležité, aby čeští vůdcové veřejně vystupovali proti každé antisemitské tendenci, a Zenkl slibuje, že to ve své straně /strana dr. Beneše/ a ve svých novlnách bude činit, když bude dostávat materiály. Nakonec mě prosí, abych vyřídil v Palestině židům pocházejícím z Československa jeho pozdravy a přání všeho nejlepšího.

Spěchám zpět do hotelu, abych tam byl ve 12.30. Jsem v hotelu přesně.

Před hotelem stojí nějaký vůz s úředním označením "D". Žádný jiný takový vůz nevidím. Ptám se šoféra: "To je vůz...?" Přeruší mě: "Ano, ten vůz poslal pan ministr." Jdu do hotelu a u vrátného najdu lístek: Ministr David Váz zve na oběd o půl jedné, vůz už stojí venku.

Vracím se okamžitě k vozu, řidič zřejmě čeká na můj pokyn, kam má jet, a říká mi: "Jsem vám k dispozici." Říkám mu: "Když vám ministr neřekl nic o tom, že ho mám vyzvednout, tak pojedeme přímo k němu do bytu, protože jsem tam pozván na oběd." Šofér vyjíždí.

Přejíždím před krásnou vilu ve Střešovicích nebo za Střešovicemi. Když vyjdu po schodišti, přejíždí druhý úřední vůz, z něhož vystupuje krásná mladá dívka. Řidič mi odnímá plášť, ptám se ho, kdo je ta dívka, odpovídá: To je dcera. Kromě toho je zde ještě mladší dcera a syn, který ale odcestoval. Jsem trochu zmatený, protože se mnou David mluvil jen o synovi. Ale mezitím jsem odveden do salonu, který je výtečně zařízen, vyzdoben krásnými obraby a koberci. Dívka vchází. Protože předpokládám, že se ví, kdo jsem, už se nepředstavuju. Nabízí mi koňak a hovíme se, samozřejmě česky, o Anglii a o Palestině. Nějakým způsobem je informovaná, že je tam neklidno, a že se

Židé nemohou shodnout s Araby. Mezitím ji volají k telefonu a během toho přijíždí další úřední vůz a já už teď očekávám Davidův příchod. Místo toho přichází nějaký pán v generálské uniformě a představuje se jako generál Hasal.^{99/} Bavíme se jen pár vteřin a ukazuje se, že nejsem v bytě ministra Davida, nýbrž v bytě generála Hasala. Nedorozumění se vysvětluje. Generál Hasal je ministrem dopravy a poslal svůj vůz k hotelu, aby odvezl dr. Gerkea, a Davidův vůz zřejmě přijel příliš pozdě. Generál Hasal se telefonicky dorozumívá s Davidem a já se velice přátelsky loučím s třetím ministrem, kterého jsem v Praze poznal, a prosím ho, aby vyřídil moje poručení své dcerě, s níž jsem se seznámil díky tomuto nedorozumění nebo onyli.

Řidič generála Hasala mě přiveze na předsednictvo ministerské rady a Josef David hned vychází se svým tajemníkem Fischerem a Františkem Gottliebem, kterého pozval, aby společně se mnou u něho poobédval. Jedeme k Davidovi do bytu a představuje mi svého syna, hezkého dvacetiletého chlapce, který se zájmem sleduje náš rozhovor. David chce vědět všechno možné o Palestině, o mé rodině, o našich společných známých, o kibucech atd. František Gottlieb se stále pokouší zasáhnout do rozhovoru a umlatnit své literární zájmy. Vím ale, že musím rozhovor soustředit na body, které zajímají mne, a nakonec se mi to podaří. Zpravuji Davida o postavení Židů, o nutnosti prosadit v administrativní praxi za všeobecného chaosu principy zjevně sledované kabinetem proti praxi národních výborů. Mimořádně tím trpí 7 000 Židů v Čechách a na Moravě; i když dosud došlo k pogromu jen na Slovensku, není to žádný důkaz, že by se Židé v historických zemích cítili o mnoho lépe. David je tímto líčením velmi rozčilen a říká, že se zavzajeji o mnoho učinit a bude učiněno všechno, aby se tomu odpomohlo. Vždyť kabinetní starostisko před třemi

dny ukazuje dobrou vůli vlády. Říkám mu, že tato dobrá vůle vlády se velice rychle vypaří, pokud nebude vytvořen nějaký nástroj k ochraně bezprávných Židů. Souhlasí. "Co by se mělo dělat?" Říkám mu, že jedinou cestou je vytvoření koordináčního odboru při předsednictvu vlády, který má podněcovat a kontrolovat všechny zákony a ustanovení^{ní} týkající se Židů, aby se zabránilo dalšímu zneprávnování už tak bezprávných Židů. Prosím ho, aby převzal vedení tohoto odboru a jmenoval sionistického referenta, za kterého můžeme navrhnout polního rabína Rebenwurzela. David mě prosí, abych tuto záležitost projednal s Masarykem. On sám je připraven vyplnit mě přání.

Tento rozhovor probíhá během vynikajícího oběda, jehož hlavní chodem je vepřová se zelím a s knedlíky, dále velkolepý roučsk. Děkuji Davidovi

za jeho dobrou vůli a kuchařce Anence za dobré jídlo. Pochází ze Slezska a je velmi přístupná němu obdivu.

David mi má velmi za zlé, že už chci odjet. Musím prý bezprostředně zůstat do pondělka a pondělí strávit s ním. Mezitím se snad vrátí z Brna. Říkám mu, že nemohu zůstat déle, protože bych eventuálně zmeškal své místo v letadle v Londýně, kdybych tam nebyl v pondělí ráno. Nakonec ho prosím o zprávu k 25letému jubileu Keren Hajessod, a on slibuje, že ji s Františkem Gottliebem napíše.

Potom spolu jedeme na předsednictvo vlády, kde David vystupuje a vůz doveze mne a Gottlieba do hotelu. Gottlieb se mezičtu velice rozzlobí, protože jsem mu tlumočil poznámku Otto Krause: proč se nehlásí Gottlieb u nás? Gottlieb si myslí, že udělal dost, když se jednou na úřadě přihlásil, a když by chtěl mluvit také se sekretáři. Mnohem spíš je povinností pražských sionistů vyhledat jeho, básničku a spisovatele, místo co by se on exponoval a běhal za nimi.

U letecké společnosti konečně zjistuju, že mám místo v letadle za jítře na příští ráno.

Beru nyní Gottlieba na schůzi Hechaluz^{100/}, která se koná v kanceláři Palestinského úřadu v Josefovské 7 /dnešní číslo roká - pozn. překl./, kde se sešlo asi 25 - 30 Chaluzim. Předseda Jacob Wurzel^{101/} nejprve v češtině, potom prosí jeden z Chaluz, který česky nerozumí, aby se pokračovalo německy. Já sám začínám hebrejsky a říkám, že nemohu mluvit i česky, ale oni prosí i mne, abych pokračoval německy. Mluvím přibližně tříčtvrtě hodiny o bozech, které tyto mladé lidí zajímají, vyhýbám se politickým popisům, mluvím o zkušenosti, kterou sami mají, totiž o tom, jak hraniče mezi jednotlivými sionistickými stranami ve vážné chvíli zmizí a západnou. Jaký význam mělo v Terezíně, patřili-li někdo ke kibucu Artzi nebo ke kibucu Mojchad? Nebyly společné zájmy silnější než rozdíly? Věřím, že zde vladne v této otázce naprostá jednota, ale přece zdůrazňuji, že jsem tady našel šlichim kibucu Mojchad a kibucu Artzi, kteří - jak jsem si všiml - přece dávají na jeho zvláštní Iojalitu svým mateřským skupinám. Příštorně velmi rádouti, že nemohu zůstat déle a že si pro ně nemohu rezervovat večer, já však odložit musím, neboť jsem spolu s Ernstem Frischerem objednán na šestou hodinu k Masarykově. Nechávám jim ještě pět otázek a zodpovídám těchto pěti otázek stručně, ale tak podrobně, jak to jde.

Jedeme s Frischerem do Černínského paláce. Poprvé se setkáváme s Masa-

rykem nikoli v jeho bytě, nýbrž v úřadě. Venku čeká řada lidí a během našeho rozhovoru jsou stále ohlašováni další. Masaryk je nechává čekat. Jsme u něj déle než hodinu. Uvádím rozhovor tentokrát obecně a vypravuji mu o svém rozhovoru s Davidem o Koordinačním odboru. Současně ho i upozorňuji, že Frischer myslí, že David je příliš slabý a že druhý náměstek Široký^{103/} je snad lepší. Masaryk slibuje, že se zasadí o zřízení Koordinačního odboru, a ještě dnes záležitost projedná s předsedou vlády Fierlingerem.^{104/} Pak nadhodím, že Frischer by snad jaksi přece mohl být jmenován do provizorního parlamentu. Frischer vysvětluje důvody a Masaryk se chce rozmyslet, zda lze něčeho dosáhnout. Myslím, že to je negativní rozhodnutí. Nakonec prosí Frischera, aby Masarykovi podal důkladnou zprávu o postavení Židů a Frischer tuto úlohu zcela uspokojivě splní. Masaryk se zajímá o všechny podrobnosti, nechá si od Frischera předat písemný materiál a chce jej studovat. Tím je tato část rozmluvy a mě pražské mise u konce. Prosím Masaryka ještě o zprávu k 25letému jubileu Keren Hajessod. Ned si sedí za prací stůl a psí mi ji, přičemž poznámenává, že si není úplně jistý ve spellingu. Jsem přesvědčený, že Jaffe^{105/} bude toho názoru, že má cesta do Prahy se kvůli této zprávě vyplatit. Konečně odevzdávám Masarykovi ještě dopis od dr. Heinricha Baeka a dr. Svolody v záležitosti Common Health, který Masaryk začal.

Masaryk říká, že bude tento přípis číst, zná už obsah. Nakonec se Frischer ještě vrací k problému podkarpatských optantů, který jsme v rozhovoru opomněli. Masaryk říká, že velmi dobře chápe, jak důležitý problém to je. On smlouvou s Ruskem neprojednával a nepodpisoval, a tak ne stalo, že Židé byli zapomenuti. Masaryk se se mnou loučí velmi srdečně a doufá, že mě brzy "somewhere" zase uvidí. Říkám mu, že ho snad potkám v Americe, ale že by mi nebylo nejlépe, kdyby nás navštívil v Eretz Izrael.

Frischer je s rozmluvou velmi spokojen, a když mu dám přečíst zprávu, je jí nadšen, tak silně působí vlastenecké spojení.

V hotelu potkávám dr. Ottou Krause, ale nikoli Rudu Frischera, který se měl večer pro mě staví na večeři. Po půlhodinovém čekání je osm hodin a já jdu s Ottou Krausem na večeři do hotelové restaurace. Pdyž přijdem zase do haly, obdržím od vrátného lístek, z něhož výčtu, že Rudu Frischer na mne čekal do půl osmé - nepříliš příjemné, musím mu nechat omluvný dopis.

Sedím do devíti hodin večer s dr. Krausem a vyzývám ho, aby převzal vedení referátu Keren Hajessod pro Československo neto aspoň pro Čechy a Moravu. Slibuje to a slibuje také, že se postará o formální základy sionistických

organizací. Po jeho odchodu mě vyhledává ještě jedna ze dvou spolupracovnic Hanny Roubičkové, paní Wallersteinová, která říká, že mi nerada předává rukopis o Terezíně a Osvětimi ke zveřejnění v Anglii. Vysvětluji jí, že ho příští ráno pošlu zpět paní Roubičkové. Nakonec je však už hodně pozdě, musím napsat ještě několik dopisů a ukončit svůj deník. Balení přesouvám na příští ráno.

6. října, sobota:

Jedu s Gerkem do Vodičkovy do letecké společnosti a v jeho voze - je to vůz ministra dopravy Hasala - na Ruzyně, kde v deset hodin odletíme. Pětadvacetkrát mám deku od poručíka Kruliga a neurzu. Do Anglie se mohu letět dvacet členů české obchodní delegace vedené Löhlem^{106/} z ministerstva zahraničního obchodu. Při příletu do Croydonu čekává obchodní delegace dr. Otto Eisler^{107/}, který vede londýnské zastupitelství. Pozdravíme se co nejpřátelstvij a ve čtyři hodiny jsem ve svém bytě - netrpělivý, že musím čekat až do neděle do rana, než si půjdu pro poštu do kanceláře.

POZNÁMKY

81/ Sionistická pionýrská organizace, též: Hechaluz.

82/ To znamená: k odbojové organizaci.

83/ Pocházela z Karlových Varů, později emigrovala do Palestiny, kde žila v Tel Avivu jako koncertní klavíristka.

84/ Klavírista, skladatel a hudební pedagog, pocházel z Lipníka /Morava/, do r. 1933 činný v Berlíně.

85/ Dr. Benjamin Murrelstein byl po připojení Rakouska nejprve členem Židovské rady ve Vídni, od prosince 1943 židovský starší v Terezíně; v červnu 1945 byl zatčen, v prosinci 1946 byl propuštěn polé, co soudu vyšetřování prokázalo, že obvinění proti němu vzniklo /koalaborace s nacionálními socialisty/ byla neudržitelná. Murrelstein později emigroval do Itálie. Hodnocení jeho osobnosti a jeho činnosti je - to platí pro většinu funkcionářů Židovské rady - dochovala kontroverzní.

86/ Člen rady starších v Terezíně.

- 87/ Jakob Edelstein pocházel z Haliče, od počátku třicátých let vedoucí reprezentant sionistického dělnického hnutí /Poala Sion/ v Československu, do r. 1939 vedoucí Palestinského úřadu Jewish Agency v Praze, první židovský starší terezínského ghettta 1941-1943; v červnu 1944 zastřelen v Osvětimi.
- 88/Otto Zucker, židovský starší v Terezíně, blízký spolupracovník Edelsteina; v září 1944 zastřelen v Osvětimi.
- 89/ Emigrovala později do Palestiny a byla zde činná na konzervatoři v Jeruzalémě.
- 90/ Žena sionistického politika dr. Otto Ticho pocházejícího z Brna, který patřil k radě dvanácté /a poslední/ sionistické teritoriální konference, jejíž grénda byla volena v březnu 1938 v Moravské Ostravě.
- 91/ Dr. Zdeněk Landes, právní zástupce v Praze, 1925-1939 vydavatel židovských zpráv, přišel ze skupiny Theodor Herzl.
- 92/ Židovský starobinec v Praze byl 1944 konfiskován německým úřady, 1946 znova vrácen židovské obci, 1947 opět konfiskován a využit jako domov pro zdravotní sestry.
- 93/ Pod tímto jménem od r. 1938 existující Unie československých /židovských/ imigrantů v Palestině.
- 94/ Sionistický politik, který za první republiky vykonával mnoho funkcí v sionistickém hnutí, 1931-1938 člen parlamentu pro židovskou stranu; emigroval 1939 do Palestiny.
- 95/ Federace československých /židovských/ imigrantů v Palestině; založena 1921, předchůdce organizace jmenované v poznámce 93/.
- 96/ Poslední předsedkyně ženské sionistické organizace za první republiky; strávila čtyři roky v Terezíně, později emigrovala do Palestiny.
- 97/ Starosta /primátor/ Prahy 1945-1946, předseda Československé národně socialistické strany 1945-1948; po převzetí mocí komunisty emigroval do USA.
- 98/ Myšlen je v úvodu zmíněný tzv. Pražský transfer.
- 99/ Antonín Hasal patřil jako bezpartijní k prvnímu a druhému kabínetu poválečné Československé republiky.
- 100/ Sionistická pionýrská organizace. Členové byli označováni jako "Chaluz" /v jednotném čísle/, event. "Chaluzim" /v množném čísle/.
- 101/ Vedoucí člen socialistické sionistické organizace mládeže Tchelet Lavan /Modrý bílý/, za války v Terezíně, zemřel o něco později v Praze.
- 102/ Hebrejsky: množné číslo od šaliach /vyslanec/.
- 103/ Vilim Široký, slovenský komunistický funkcionář, 1945-1953 zástupce předsedy vlády, 1945 předseda slovenské komunistické strany.
- 104/ Zdeněk Fierlinger, 1945-1947 předseda Československé sociální demokracie, 1945-1946 předseda vlády, reprezentant prokomunistického křídla sociálně demokratické strany.

- 105/ Ruská sionistický vůdce, spisovatel a židovský přívrženec z Gruzíny; 1926 se stal spoluzřizovatelem Keren Hajesser.
- 106/ Evžen Löbl, slovenský komunista, zástupce ministra zahraničního obchodu.
- 107/ Otto Eisler, zástupce československého ministerstva zahraničního obchodu.

Timothy Garton Ash

Heimat, film Edgara Reitze

Shoah, film Claude Lanzmann

Claude Lanzmann: Shoah: předmluva Simone de Beauvoir, Fayard, 1985, 249s./

Nechama Teková: When Light Pierced the Darkness: Righteous Christians and the Polish Jews /Oxford University Press, 1986, 262 s./

Dva pozoruhodné filmy, jejichž náměty mají prohlášený význam pro dějiny naší epochy. Dlouhý Lanzmannův film o holokaustu - devět a půl hodiny promítání - byl právě uveden v New Yorku, když si byl předem získal francouzskou kritiku a vyvolal kontroverzní ohlasy v Polsku. Ještě delší snímek, v němž Edgar Reitz podává německou zkušenosť 20. století, byl v Evropě přijat s nadšením jako jeden z nejzávažnějších filmů natočených v Německu po 2. světové válce, ve Spojených státech však zatím svého distributora nenašel.

"Heimat"

Heimat je film o paměti. Paměť je šálivá. Stejně jako Heimat. Jeden z nejběžnějších triků spočívá v neustálém a zdánlivě arbitrárním střídání černobílého a barevného záznamu, jednobarevného filmu a sépie, a to po celou dobu patnácti a půl hodiny promítání. Zpočátku se tento prostředek zdá dost laciný /vždyť je to tak nasnadě: vybledlá sépie fotografii starého rodinného alba/, časem nás dokonce začíná dráždit. Když se dostáváme k roku 1945, chápeme už lépe jeho význam. Když se totiž líší 30. léta jako zlatý věk německého venkova, když se nám Němci představují jako oběti války, musíme se nakonec nevyhnutelně ptát: a co ti druzí? Co Osvětim? Kde je mravní soud režiséra? Načež barevné filtry neúnavně odpovídají: "Vzpomínky, vzpomínky, tohle je film o vzpomínkách Němců. Některé věci si pro ně zachovaly svou barevnost, jiné už vyvstávají jen v odstínu sépie. A další už ráději zapomínají. Paměť je selektivní. Paměť je zaujatá. Paměť je amorální."

Tímto velice jednoduchým způsobem se Reitzovi podařilo oprostit se od zábran, které svazovaly většinu německých děl týkajících se německé historie 20. století. "Snažíme se vyhnout vynášení soudů." Žádné mučivé úsilí o ne-

strannost režiséra, nic takového jako těžkomyslné přiznávání viny, odpovědnosti nebo studu. Žádné úsilí o "smíření" s minulostí ani o její "překonání". Žádná Vergangenheitsbewältigung. Nic než paměť a zapomnění.

Zde je podstatný klíč k uměleckému úspěchu Heimat. Ostatní faktory jsou zřejmější, klasičtější. Několik dobře vykreslených charakterů umožňuje divákovi zoto žnit se s utrpením jednotlivců tam, kde statistiky a dokumenty by ho nechaly chladným. Reitz se vyjádřil, že koncipoval Heimat částečně jako reakci na americký melodram Holocauste, který zapůsobil na Západní Německo tak očistným dojmem před osmi lety. Úspěch, jehož dosáhla Heimat, promítaná jako seriál v západoněmecké televizi, pramení nicméně z téhož melodramatického charakteru, který založil úspěch Holokaustu. Jenomže Heimat je melodramem mnohem lepší kvality.

Je to nádherně zahrané. Marita Preuerová pxlkává neobyčejný výkon v ústřední roli Marie, Reitzovy Matky Kuráže, a to ve věkovém rozpětí od 19 let /v roce 1919, kdy film začíná/ až do osmdesáti dvou /v roce 1982, kdy film její smrtí končí/. Reitz si dává nesmírnou práci s tím, aby do nejmenšího detailu znovuustvořil život na předválečné vesnici v kopcovém Hunsrücku /Porýní-Palatinsko/. Plyne-li tento vesnický život v netečné otupělosti, Reitz má odvahu zvolnit tempo filmu až do zdlouhavosti. Většina jeho postav mluví těžkým místním nářečím /do některých závažných rolí ostatně povolal rodáky z tamějšího kraje, a ne profesionální herce/. Kouzlo a humor filmu jsou do značné míry zprostředkovány právě tímto dialektem. Neboť Heimat je tak trochu legrační.

V zapadlé vesnici Schachbachu přichází kdosi jednoho dne roku 1919 se zprávou, že "v Mnichově vyvraceli spartakovci tramvaje"... - "Zaplať pámbu, že tady žádné tramvaje nemáme." Žádné tramvaje, ani automobily, ani elektřinu, ani telefon... Paul Simon, syn kováře, sestrojí v Schachbachu po návratu z války první rádio a získá ruku Marie, dcery starostovy. Mají dva syny, Antona a Ernsta. Zdají se šťastní. Pak ale jednoho rána roku 1928 si Paul nasadí čepici a odchází. Nikdo neví, kam šel. Nikdo neví, proč. Maria dál vychovává děti - osamělá Matka Kuráž. O několik žní později prochází najednou ulicemi vesnice pochodňový průvod. Hitler se dostal k moci. Zdá se, že v Hunsrücku nikdo kloudně neví, jak a proč. Zase ruka Boží? Hitler přichází k moci - a do vesnice přichází telefon a automobil. Nacismus, který se ve městě prezentuje jako strážce starobylého života na německém venkově, ochránce všeho, co se nazývá Heimat, jeví se na venkově jako revoluce přinášející moderní techniku. Je to velká doba. Eduard, starší bratr Paulův, povaha ma-

lého formátu, se stává nacistou a starostou a jeho hlučná manželka Lucie, která začínala svou kariéru jako berlínská bordelmama, dává si postavit pře-pychovou vilu.

Roku 1938 se v okolí utáboří několik tisíc členů Todtovy organizace; má se tu stavět jedna z Hitlerových dálnic. Jeden z hlavních inženýrů, Otto Wohlleben, se ubytuje u Marie. Mají spolu milostný poměr. Pro statkáře a obchodníky jsou to zlaté časy. Mariin švagr, klenotník, udělá jméní na dodávkách pečetních prstenů s unikátní lebkou pro mužstvo Todtovy organizace /Todt - smrt/. V Hunsrücku nešly obchody nikdy tak dobře jako teď. Jen jednoho vesnického mrzáka napadne sledovat telegrafní dráty až k jejich východisku. Dovedou ho ke koncentračnímu táboru: ten se tu však objeví jen v letmém záběru zvenku.

Štěstí Marie i Heimat trvá ještě rok a pak se hroutí. Maria dostává dopis od Paula, který je teď majitelem Kovárny v Detroitu, propadá zmatku a končí svůj poměr k Ottovi. Heimat nastupuje do války. Mariin mladší bratr Wilfried, důstojník SS, vládne vesnici, kde zůstaly jen ženy, děti a cizinci nasazení na polní práce. Ernst je stíhačím pilotem; Anton bojuje na východní frontě. Mariin milenec Otto se přihlásil jako dobrovolník na odstraňování min. V roce 1944, když se konečně dozvídá, že měl s Marií syna - malého Hermanna -, zařídí si to tak, aby se mohl vrátit do Schachbachu. Maria se s ním usmíří, ale on druhého dne zahyne při výbuchu miny. Heimat i Maria jsou zdrzeny. Přicházejí Američané.

Tato dlouhá první polovina filmu, sahající až do roku 1945, je vynikající: legrační, smutná, uhračnivá. Evokujíc složitě vztahy mezi modernizací a nacismem, svědčí o skutečném porozumění historii. Velice dojímnavě líčí německou zkušenosť války, všechno utrpení, jež bylo z této strany vytrpěno - a je to pohled zcela jistě legitimní. Neshledávám vůbec žádné oprávnění pro obžalobu vzesesenou Markem Halterem, podle níž Reitz idealizuje válku a banalizuje nacismus. Naopak, dovedně zde exponuje kinematografickou idealizaci války, jak ji prováděli nacisté: Anton je povolán do jednotky válečných fotografií, a tam se nám předvádějí všechny oblíbené triky, jimiž se Goebbels snažil dodat násilí estetickou formu. /Později Anton připomíná, že ve všech filmových týdenících se německé jednotky pohybují na plátně vždy jen zleva doprava, takže "postupují" i tehdy, když jsou právě na ústupu./

Krom toho Reitz nijak nenaznačuje, že by "průměrní Němci" nebyli měli žádnou vědomost o nacistických zločinech. Antonova jednotka je pověřena filmováním masové popravy partyzánů na východní frontě. Wilfried, důstojník SS,

při jednom večírku v Luciině vile hrdě přednáší skupině armádních důstojníků o tom, co znamená "konečné řešení". Ještě předtím vidíme Wilfrieda, jak chladnokrevně dobíjí zraněného britského pilota, jehož letoun byl sestřelen v lesích nedaleko Schachbachu. Viděli obyvatelé Schachbachu - ve všé historické pravdě - víc než tyto ukázky nacistického barbárství? Myslím, že ne. Zajisté, mohli toho vidět víc - oni se však, jako většina Němců, radostí nedívali /jak o tom hovořil president von Weizsäcker ve své skvělé řeči před Bundestagem 8. května 1985/. Ve skutečnosti jde Reitz tak daleko, že téměř porušuje své vlastní umělecké pojetí. Neboť z toho, co tito vesničané skutečně viděli, nám ukazuje víc, než na kolik se pravděpodobně vůbec někdy pamatují. V tomto smyslu je nestrannější nežli sama paměť.

Němci a Američané

Zato jeho první poválečnou epizodu, nazvanou "Američané", nelze rozhodně označit jako přespříliš nestrannou. Lucie, bývalá majitelka nověstince, která se stala nacistkou, se opět prostíruje - tentokrát ve prospěch amerických vítězů. Její syn Horst /pojmenovaný bezpochyby na počest nacistického hrdiny Horsta Wessela/ jako první přijímá žvýkači gumu od černých GLS. O několik měsíců později přichází do Schachbachu Impozantní, dobré oděný individuum a za ním popojízdí impozantní černá limuzína řízená impozantním černým šoférem. Je to Paul Simon, Mariin manžel, který se vrací do země jako bohatý Američan, stěží se upomínající na svůj rodný jazyk. Je tlustý, domýšlivý a nepředstavitelně bezakttní. Povolává americkou vojenskou kapelu, aby oslavil svůj návrat na radnici /kde před několika lety - v letech třicátých - tak šťastně tančili Maria s Ottou/; obtěžkává stoly proviantem z amerických vojenských skladů a pro případ, že bychom stále ještě nezaznamenali, jakého postavení se domohl, pronáší nekonečnou řeč, v níž opěvuje svůj vlastní úspěch a slávu Ameriky. Lucie je u vytržení a strká malého Horsta do první řady, aby recitoval názvy padesáti amerických států. V pokročilé nocivchází Paul do Mariiny ložnice pod zámkou, že je mu zima, se zjevnou nadějí na znovuzískání tak dlouho zapomínané chotí. Marie mu dává příkrývku. "Nechci, abyste mrzl," říká mu, "ale nechci také, abyste si dělal nejménší iluze." Amerika dostává košem. Germánie zůstává nedotčena.

V této klíčové epizodě je zaujatá a nespravedlivá paměť beze všé pochyby pamětí Reitzovou. Z celého filmu působí nejdrtivěji nikoli to, co odhaluje o vnitřním postoji současného Němce vůči nacistické minulosti, nýbrž to, co odhaluje o jeho postoji vůči Spojeným státům. Od první zmínky

o Americe - v rozhlasovém vysílání z roku 1920 se na ni naráží jako na "země elektrického křesla" - jsou Spojené státy neustále předváděny v tom nejhorším světle. Amerika je antitezí Heimat. Paul ztělesňuje Německo prodané Američanům; Maria ztělesňuje Germánii, která si zachovává svou integritu. Navíc se domnívám, i když by to režisér patrně popřel, že není tak docela absurdní vidět zde implicitní spojitost nacismus-modernita-amerikanismus. Ve všech třech případech máme zajisté co činit s prvky, jež stojí v nejpříškřejším protikladu k autentičnosti spopoltého života venkovského. Když se Paul vrací do vesnice, kráčí pomalu silnicí, kterou lemuje telegrafní dráty - tytéž, co vedly ke koncentračnímu táboru. Vyšlo to tak při natáčení pouhou náhodou?

V následující epizodě, situované do r. 1955-6, není nepřístelem ani tak Amerika, jako mateřská žárlivost a neúprosné mravy panující v Německu za Adenauera. Velká láска Marie a Ottý byla zničena Paulem a válkou; teď zase Marie boří idylu, kterou prožívá její syn Hermann s krásnou Klärchen. Když rodina zjistí, že si Klärchen dala udělat potrat /r. 1956 illegální čin/, přinutí ji pod pohružkou udání na policii, aby přerušila veškeré styky s Hermannem. Avšak spolu s tímto vztahem nléř María zároveň veškerá pouta mezi sebou a svým vlastním synem. Záhy zůstává sama, opět Mutterseelenallein.

Roku 1967 se zlo ztělesňuje v mezinárodním kapitalismu. Jakkoli nadnárodní společnost projeví přání odkoupit Antonovu továrničku na řepičkovou optiku. Anton se chce poradit se svým otcem. Shledává se s Paulem, z něhož se stala vskutku odpuzující karikatura tlustého Američana, halasícího, kamkoliv přijde, - a zjišťuje, že už se sám prodal do služeb IBM. Což zjevně přiměje Antona, aby sám sebe neprodával.

Ale to už film ztrácí na síle a poslední epizoda, počínající smrtí Marie, se žalostně rozplizává v trapné, napůl fantastické poučové scéně, aby vyústila, ne zrovna nápaditě, do závěrečné sekvence, v níž se všichni zemřeli shromažďují, aby mezi sebou přivítali přízrak Matky Kuráže.

Méně bylo by bývalo více. Reitz si měl uvědomit, že posledních dvacet let nemůže pojednat na základě umělecké etiky a historického schématu /či mytu/, které přijal za své. Paměť ho zrazuje ne proto, že by události byly příliš vzdálené, ale proto, že jsou ještě příliš blízké. Se svou hluboce romantickou interpretací Heimat před r. 1945 a se svým nitemným antiamerikanismem není schopen podat současné Západní Německo s týmž sympatickým naturalismem jako léta dvacátá a třicátá, neboť by byl nuten ukázat alespoň některé rysy, jež činí toto nové Německo - amerikanizované, vykořeněné, mechanizované - opravdě lepším, než byla někdejší Germania intacta. I kdyby

šlo jen o tu demokracii - malý detail, jenž není, pokud si vzpomnám, v celé druhé polovině zmíněn ani jednou, leda v nesnesitelné řeči Paulově. Vůči Paulovým dětem Reitz ovšem nemůže být nestranný: sám je jedním z nich.

"Shoah"

Shoah je také film o paměti. Paměť je šalebná. Stejně tak Shoah. Avšak šalby, jichž užívá Shoah, nemají mnoho společného s šalbami Heimat. Reitz přiznává Němcům právo na ztrátu paměti. Lanzmann každého nutí, aby se rozpočlenul. Jeden francouzský kritik charakterizoval Shoah jako "památku postavenou proti zapomnění"; vedle něho byla by Heimat památkou na paměť zapomnění. Reitzův postoj je záměrně anorální /"Snažíme se vyhnout pronásledování soudů"/. Lanzmann je nedůtklivě morální. "Jsem hluboce přesvědčen," vyslovuje se v jednom interview pro Express, "že umění a mravnost jsou jedno a totéž." Šalby, jichž užívá Shoah, jsou šalby umění: avšak umění ve službách mravnosti.

Co činí z Lanzmannova díla umělecký výkon, jenž nemá sobě rovna, toč skutečnost, že zde znovu stvořil život tábora smrti. Život smrti. Znovu stvořil jej z ničeho - ne, ještě méně než ničeho, vyvolał jej z nicoty, jak říká sám Lanzmann. Nedochoval se dokonce ani popel. Jde vskutku o znovu stvoření, ne o pouhou rekonstrukci. Shoah není dokumentární film. Nenajdeme zde žádný z těch dobře známých černobílých záběrů: hysterický dav křičící Sleg Bell! - stříh - hromady mrtvol v Bergen-Belsenu. Žádný Hitler, žádné mrtvoly. Místo toho tu máme devět a půl hodiny rozhovorů: přeživší židovské občtí, němečtí kati, polští svědkové /díváci? pomocníci? každé slovo předjímá nějaký soud/, dlouhá, bolestná, překvapující interview vrství se jedno přes druhé, přerušovaná pomalými, palčivými záběry vyhlazovacích tábprů, jak vypadají dnes, železničních kolejí, které k nim vedly, okolní krajiny, a znova záběr kolejí, města, v nichž dnes bydlí ti, co přežili, a zase kolej. Němci, Židé, Poláci: Lanzmann je neústupný, nemluvavý, ba i surový, když je potřeba, jen aby všechny přinutil rozpomenout se na nejmenší konkrétní, fyzické podrobnosti toho, co poznali v táborech smrti: "Musíte to udělat," napláhá, když se jeden z přeživších Židů hroutí. "Prosím vás. Musíte pokračovat." "Můžete přesně popsat ten 'šlauch'?" doráží na důstojnáka SS z Treblinky. "Čemu se podobal? Jeho šířka? Jak bylo těm, kdo byli uvnitř?" Na konci Lanzmannova filmu jsem měl pocit, že začínám konečně chápout, co se zdá par définition nepochopitelné: "jaké to bylo" pro ty, kdo byli uvnitř "šlaucha" vedoucího do plynové komory v Treblince.

Z filmů na toto téma, které jsem měl možnost zhlednout, mě žádny nepronásledoval tak jako Shoah: obrazy a hlasy se mi znovu vracejí, nevolány, ba dokonce - smím-li to tak říci - nevítány, když se probudím uprostřed noci nebo když si hraju v parku se svým malým chlapcem. Podobného účinku ve mně dosáhla jen některá psaná svědectví, některá literární díla - mám na mysli knihu André Schwarz-Barta Poslední spravedlivý nebo povídky Tadeusze Borowského^{+/}. Avšak tady má člověk co dělat se zvláštní naléhavostí, vyplývající právě z toho, že Shoah není kniha, nýbrž film. "Nemůžeš knihu odložit, dokud nedočteš poslední stranu," řekla by literární kritika. Nuže, "odložit Shoah" je skutečně nemožné, a to doslova. Nemůžeš se zastavit na straně 43 poté, cos přečetl líčení matky, jež se před plynovou komorou získá vlastního dítěte, a vyjít do zahrady, aby ses uklidnil. Ledaže bys prostě odešel z promítací síně a promeškal takříkajíc dalších padesát stránek; jinak ti nezbývá než zůstat sedět až do konce. Posléze dostaneš život. Budeš vyčerpán. Možná i podrážděn, když se znova, snad už postá, kamera pomalu - bože, jak pomalu - projíždí po kolejích až k "rampě". Avšak právě to smrtící opakování, to vyčerpání, tvoje vynucená přítomnost představuje povášťatelný prvek Lanzmannova znovustvoření. Lanzmann záměrně využívá diktátorské moći režiséra, aby tě zavřel do dobytčáku a poslal tě na devět a půl hodiny až do Osvětimi.

Lanzmann je umělec sám se sebou na výsost spokojený. Během diskuse, kterou uspořádal pro polsko-židovská studia v Oxfordu po prvním promítnutí filmu v Anglii, Lanzmann své vlastní dílo rozebral, vysvětlil a zahrnul chválou s tak obsedantním uměleckým egocentrismem, že to téměř připomínalo Wagnera nebo Joycea. ("Je to netvor," komentoval potom jeho projev jeden můj přítel, "zlatý netvor"). Lanzmann mluvil o svém filmu jako o symfonii, o velkém architektonickém díle, jako o hře Shakespearově. Když se ho ptali, proč neinterviewoval toho či onoho ze slavných mužů, kteří vyvázli, odpověděl, že jsou to "slaboši" neschopní opravdu znovuprožít svou zkušenosť před kamerou, že nejsou na úrovni jeho díla. V tomto filmu, pokračoval, se každý protagonist stává hercem, je to "fikce skutečnosti". Na otázku po kritériích výběru odvětil: "Tento film je postaven na mých osobních obsesích, jinak by vůbec nemohl vzniknout."

"Film může být i něčím jiným než dokumentem," říká Lanzmann, "může to

^{+/} T. Borowski: This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen, /Tuď prosím do plynu, dámy a pánové/, Viking 1967, Penguin 1976.

V češtině vyšel výbor z Borowského povídek pod názvem titulní povídky sbírky Rozloučení s Marií, Odeon 1987.

být umělecké dílo – a přitom může být stejně pravdivý." Druhým charakteristickým rysem jeho díla je vskutku neobyčejná faktografická přesnost. Těch devět a půl hodiny projekce je podloženo asi třemi sty padesáti hodinami filmu a jedenáctiletým průzkumem, prováděným po celém světě. V Oxfordu, postaven před některé z největších světových odborníků na židovskou a polskou problematiku, odpovídal Lanzmann na všechny kritiky týkající se konkrétních podrobností se znalostí věci a s přesvědčením, jež mi připadaly ohromující, a ještě něco víc: s oprávněným pocitem, že udělal něco, co žádný z těch historiků neudělal. – Proč není uveden žádný příslušník Einsatzgruppen /speciálních útvarů pověřených hromadnými popravami/? Jen málokdo z nich je dosud naživu, přesto se Lanzmann skutečně pokoušel získat zde nějaký rozhovor. Bylo to velmi obtížné; v jednom případě objevili kameru, skrytou v tašce přehozené přes rameno /způsob užívaný při filmování věštiny interview s nacisty/. "Strávil jsem měsíc v nemocnici. Dostal jsem pořádný výprask. Veškeré moje vybavení ukradeno."

V průběhu debaty postupně vyšlo na jeho, že kritériem výběru pro něho nebyla pouze pravdivost umělce /"mě obseče"/, ale také pravdivost historika. Počínal si jako historik, když před ostatními historiky obhajoval svou interpretaci strukturálních faktorů holokaustu a povahy vyhlazovacího procesu. Překlánil se do značné míry k výkladu profesora Raula Hilberga, který vystupuje v Shoah jako hlavní expert. Byla tu jistá "logická progrese", říká Hilberg. Křesťanští misionáři Židům v podstatě říkali: "Nemáte právo žít mezi námi jako Židé." Orgány světské moci, které je vystřídaly na konci středověku, rozhodly: "Nemáte právo žít mezi námi." A konečně nacisté vyhlásili: "Nemáte právo žít." Přitom však nikdy nebyl vydán jasně formulovaný rozkaz "od nynějška se budou zabíjet všichni Židé". Konečné řešení bylo spíše "řadou malých kroků, které po sobě následovaly v určitém logickém pořádku", až se nakonec "byrokraté stali vynálezci" – tak vypadá "proces byrokratické destrukce", rekonstituovaný do nejmenších podrobností profesorem Hilbergem.^{+/} Některé body této interpretace je možno zpochybnit, jak to v oxfordské diskusi učinil velmi důrazně profesor Izrael Gutman, avšak je nepochybně, že vzhledem k tomuto centrálnímu námětu představuje Shoah jasný a solidní historický argument.

Živě dotazován na svůj výklad polských reakcí, Lanzmann odpověděl: "Mám pocit, že jsem ukázal to pravé... hlubinné Polsko," a což je zvláště důležití-

+/ Paul Hilberg: The Destruction of the European Jews /revidované a definitivní vydání, Holmes and Meier, 1985; první vydání 1961/.

té, že neopomněl, pokud jde o Poláky, "nic podstatného". Touto poslední poznámkou prezentuje své dílo znovu, a to explicitně, jako historik, a vystavuje se tak soudu historika. Neboť měřítko nestrannosti, věrnosti, úplnosti podání, požadavek, aby nebylo opomenuto "nic podstatného", to vše hraje prvořadou roli, posuzujeme-li dílo historika, kdežto pro umělecký soud to má význam celkem okrajový. Říci, že romanopisec, dramatik nebo malíř "zapomněl na něco podstatného", to zpravidla celkem nic neznamená. Avšak říci, že historik "zapomněl na něco podstatného", to je vždycky vážná věc. Očekáváme přinejmenším, že vysvětlí, proč tomu či onomu nevěnoval pozornost.

Lanzmann a Polsko

Lanzmann tak pro posouzení svého díla předkládá dvě měřítka. Jestliže chci zpochybnit historickou věrnost polské části Shoah, poukázat na to, že trpí některými "podstatnými opomenutími", vystavují se okamžitě dvojí kritice: zaprvé, umělecká integrita filmu je mnohem důležitější než jeho historická věrnost, či nedostatečnost; zadruhé, část týkající se Polska má v každém případě z historického hlediska pouze druhorádý význam, neboť hlavním námetem filmu je vyhlazovací proces. A to je pravda. Umělecká integrita je důležitější. Jedinečný a nepopiratelný úspěch Shoah spočívá v tom, že nám dává pocítit, co dosud nedokázal žádný dokumentární film: umožňuje nám představit si nepřestavitelné, znovu vytváří život smrti.

Lanzmannovi se podařilo zrušit vzdálenost mezi minulostí a přítomností. "Chtěl tím pomoci svědomí lidstva, aby nikdy nezapomnělo na zvrácenosť rasismu a na jeho nestvůrnou schopnost destrukce." Toto mravní ponaučení, vyvozené z Lanzmannova díla je pozoruhodné zvláště tím, že je pronáší Jan Pavel II., který takto oceňuje Shoah při audienci poskytnuté bývalým odbojářům z Francie a Belgie. Zda by sám Lanzmann souhlasil, že právě toto bylo jeho hlavním cílem, to ovšem nevíme. Nicméně jedním z důležitých momentů úspěšnosti filmu je bezesporu jeho pozoruhodný mravní dopad.

Uznávám také, že polská část filmu je historicky podružná. Poláci nebyli ve vyhlazovacích táborech /centrálním nářetu Lanzmannově/ ani katy, ani hlavními oběťmi. Byli jenom - "jenom"? - výhybkáři a železničáři, sedláky pracujícími na polích v okolí táborů, místním obyvatelstvem, které Židy ukryvalo, ignorovalo nebo udávalo. Jeden izraelský účastník oxfordské diskuze přirovnal v soukromí polskou kritiku způsobu, jakým byli vyličeni Poláci v Shoah, ke kritice, kterou vedli Židé proti způsobu, jakým byli vyličeni

Židé v Zemi zaslíbené Andrzeje Wajdy: podle něho se kritika v obou příspádech míjí s tím, co je pro režiséra podstatné a vůči čemuž má vylíčení Poláků resp. Židů význam celkem druhoradý – pouhé pozadí.

A přece sám Lanzmann je tímto polským pozadím zjevně fascinován: přikládá mu ve filmu skutečně větší důležitost, než jakou by vyžadoval jeho striktně historický vztah k centrálnímu tématu. /Je mimořádem zardějící, že na fotografii, kterou americký editor vybral pro obálku knižního vydání scénáře, figuruje polský železničář, vypravující vlaky do Treblinky./ Navíc Lanzmann sám požaduje, aby bylo polské pozadí posuzováno se stejnou historickou přísností jako jeho hlavní námět. Politická kontroverze, jež vznikla kolem Shoah, se do značné míry týká právě polské části filmu. Historie židovsko-polských vztahů možná dnes není podstatná pro židovský národ, jsem však přesvědčen, že má stále životní důležitost pro národ polský: má podstatný význam pro sebepochopení Poláků samotných. Ze všech těchto důvodů se domnívám, že stojí za to věnovat zbytek této recenze tomu, co – opakují – není nejdůležitější částí filmu.

Současné polské postoje k otázce židovsko-polských vztahů jsou klubkem rozporů. Nedá se říci, že tu jde o problém, který by zřetelně rozděloval režim, opozici a církev. První reakcí polské vlády po premiéře Shoah v Paříži byl oficiální protest na Quai d'Orsay. Poté však zakoupila film pro /častočné/ vysílání v polské televizi a pro /úplné/ provedení v několika klnech. V oficiálním tisku tehdy bylo možno číst hloupé a ponlouvačné články, často psané prodejními žurnalisty, kteří film ani neviděli. Později se však objevily inteligentní analýzy kritiků, kteří film skutečně zhledali.^{+/} S oběma typy článků bylo možno se setkat v katolickém tisku i v tisku podzemním.

Celou debatu vážně zkresluje ta okolnost, že v poválečném Polsku představuje antisemitismus v mimořádné míře stále ještě problém a nástroj politické manipulace. Je obecně známo, jak se to projevilo v případě "antisionistického" pogromu v roce 1968, vedeného některými stranickými frakcemi a bezpečnostními službami, ale i v průběhu krize let 1980-1982, kdy se antisemitské hlasy znova ozvaly ve všech táborech – ve straně, v církvi, v Solidaritě –, i když tentokrát byly skutečně jen okrajové. Každý zodpovědný Polák, který dnes o tomto tématu píše, se musí nevyhnutelně ptát: "Jak bude politicky využito toho, co napišu? Jak asi Zolnierz Wolności /armádní deník, který hrál vůdčí roli v kampani z r. 1968/ naloží s mým textem? Kamu to poslouží?"

---

^{+/} Např. Artur Sandauer: "Shoah" a sprawa polska /Polityka, 3. 8. 1985/

Takové obavy vždy a všude dusí svobodnou diskusi. V Polsku jsou pak posilovány ještě dalším komplexem. Každý Polák je vychován ve víře, že jeho vlast je obětí dějin: celkem vzato nevinnou a podestní obětí loupeživého nacionálního mocnějších sousedů. A tu je postaven před otevřenou, ostrou, radikální obžalobou, vznesenou americkým, anglickým či francouzským, nebo samozřejmě i polským Židem – obvinění /kdopak je nikdy neslyšel?/, jež Poláky posílá na lavici obžalovaných mezi Barbieho a Mengeleho. Byl vychován v představě, že byl povždy jen obětí, a teď se mu najednou říká: tám katem jste byl vy.

Ukazuje se na nacionálismus vítězů. Existuje však také nacionálismus obětí. Nacionálismus oběti je jednou z mnoha věcí, jež Poláci i Židé mají /či aspoň měli/ společné. Nacionálismus oběti se vyznačuje neochotou uznat ve spravedlivé míře utrpení těch druhých a neschopnost připustit, že i ten, kdo trpí, může sám rozsévat utrpení. Ve svých proslulých Poznámkách o nacionálismu Orwell píše: "Chová-li člověk kdeši ve své myslí nacionálistic-kou oddanost anebo nenávist, některá fakta, třebaž v jistém smyslu známá jakožto skutečnost, se mu stávají nepřístupná." Uklívá pak příklady faktů, která jsou "nesnesitelná" pro rozličné typy "nacionálismu": toryovský, komunistický, pacifistický atd. Cituji níže jeden takový "nesnesitelný fakt" pro polského nacionálisty a jiný pro nacionálisty židovského, užívaje přitom – to bych chtěl zdůraznit – termínu "nacionálista" ve specifickém a pejorativním významu, jež mu dává Orwell.

Pro polského nacionálisty: "Za druhé světové války existoval v Polsku virulentní a značně rozšířený antisemitismus."

Pro židovského nacionálisty: "Podmínky německé okupace byly pro Poláky horší než pro jakoukoliv jinou národnost vyjma Židy."

Pro každého rozumně nezaujatého, byť i jen částečně informovaného pozorovatele jsou to dvě zřejmé pravdy. "Prosím vás, abyste to přijali jako fakt," psal velitel Zemské armády /AK/ polské vlády v Londýně v září 1941:

"Drtivá většina naší země cítí antisemitsky. /.../ Dokonce i podzemní organizace, které jsou pod vlivem předválečných aktivistů z Demokratického klubu nebo socialistické strany, přijímají teze o emigraci jakožto řešení židovského problému. Stalo se to stejně evidentně jako nutnost eliminovat Němce."/

Je ale také pravda, jak to široce dohozili Ian Cross, Martin Broszat a

---

+/ Citát z vynikající práce Iana Grosze Polish Society Under German Occupation :Princeton University Press, 1979, s. 184-185/.

mnozí jiní, že nacistická okupace Polska se vyznačovala zvláštní, krajní krutostí. Nebyla to pouhá nadsázka, když Churchill prohlašoval: "V pondělí /Hitler/ popravuje Holanďany, v úterý Nory, ve středu jdou na šibenici Francouzi či Belgičané, ve čtvrtek trpí zase Češi /.../ ale pořád, denodenně /.../ jsou na řadě Poláci." Takže, jak poznamenává střízlivě Nechama Teková ve svém pozoruhodném díle o křesťanech, kteří zachraňovali polské Židy, "zachraňovat Židy v Polsku bylo nepředstavitelně obtížné".

Uvádíme-li vedle sebe tato dvě "nesnesitelná fakta", neznamená to, že by mezi nimi byla nějaká symetrie nebo rovnocennost morálního řádu. Chceme totiž naznačit, že pokud nejsme schopni připustit tato základní fakta - a většina z těch, kdo se tématem zabývali, se věru zdá neschopna uznat jedno z nich -, nemůžeme dát platnou odpověď na skutečné historické problémy, jako například: jaký je vztah - je-li tu jaký - mezi skutečností antisemitismu v Polsku za války a faktem, že vyhlazovací tábory byly umístěny v Polsku?

Lanzmannova odpověď na tuto důležitou otázku, ať už v časopiseckých rozhovorech nebo při diskusi v Oxfordu, zůstává nejasná. "Jste si vědom toho, že film představuje obžalobu vzesesenou proti Polsku?" ptal se ho v Expressu.^{+/} "Ano," odpověděl, "ale Poláci tu obviňují sami sebe. Zvykli si na vyhlazovací proces jako na běžnou věc, nikoho to neznoklidňovalo." V Oxfordu však také říká: "Nejde o to obviňovat Poláky, věřím, že tu mohli mnoho udělat." Nicméně, o chvíli později, mluvě o vesnici Grabow, která hráje ve filmu podstatnou roli, Lanzmann zvolá: "Taková malá vesnice, a nechala odejít polovinu svých obyvatel... přitom všichni dobře věděli, že deportovaní půjdou do plynu, to bylo všeobecně známo." Když se řekne, že Židy "nechali odejít", vyplývá z toho nutně, že by bývali mohli něčemu zabránit. Později Lanzmann sděluje, že celou jeho rodinu za války zachránili francouzští sedláci, a kategoricky prohlašuje: "Ve Francii byla existence vyhlazovacích táborů nemožná."

Židé a Poláci

Nevěřte však nikdy tomu, co umělec prohlašuje, věřte tomu, co ve svém díle vypráví. Co vlastně film ve skutečnosti ukazuje? Uvádí dlouhé - nezapomenutelné - pasáže z neobyčejných rozhovorů, jež Lanzmann vedl na statcích a ve vesnicích situovaných v blízkosti táborů smrti. Staří polští zemědělci popisují, co z vyhlazovacího procesu viděli, jak na to reagovali a co si o tom myslí dnes. Jeden sedlák se smíchem vypráví, jak se jako mladík procházel
+/ Interview publikované v květnu 1985.

zel podél vagónů a přejížděl si prstem po krku, aby Židům naznačil, že je zamordují. "Židé z ciziny přijížděli v lůžkových vozech," říká, "byli dobře oblečeni, v bílých košilích... hráli karty." Cizí Židé, opakuje jeho sousedé, "byli takhle tlustí... Dělali jsme na ně tenhle ten posunek... jako že je zabijou." A smějí se přímo do kamery. Ale tentýž sedlák také říká: "Když pak lidé začali chápat, co se děje, byli z toho zděšení, začali si mezi sebou říkat, že co je svět světem, nikdy se takhle nepovraždilo tolik lidí." "Poláci se báli o svou vlastní bezpečnost. Nebáli se také o Židy?" ptá se Lanzmann. "Když si uříznu prst," odpovídá sedlák, "tak vás to neboli, nebo jo?"

Později se setkáváme s vesničanem z Grabowa, žijícím v domech, které kdysi patřily Židům. Vyprávějí, jak byli Židé shromážděni v kostele – v polském katolickém kostele – před transportem do Chelmu, vzdáleného dvacet kilometrů. "Němci brali i tak malé děti, jako jsou tamhle ty. Brali je za nohy a házeli je na nákladní auto. Staré lidé taky." "Věděli Poláci, že v Chelmu čeká Židy plyn?" ptá se Lanzmann. "Věděl jste to vy?" – "Věděl."

Pak zase skupina starších žen. "Židovky byly krásné, Poláci velmi rádi spávali se Židovkami." "Poláci milovali ty Židovičky, je to k zbláznění, jak je milovali." Jak to, že byly tak krásné? "Byly krásné, poněvadž nic nedělaly. Polky, ty pracovaly. Židovky myslely jen na svou krásu, hezký se oblékaly." "Veškerý kapitál byl v rukou Židů." "Židé měli v rukou celé Polsko." A záběr na hluček mužů. Jsou rádi, že už tu žádní Židé nejsou? "Nikdy nám to nevadí. Jak víte, všechn polský průmysl byl před válkou v rukou Židů a Němců."

Následující scéna je ze všech nejhroznější. Skupina vesničanů před kostelem v Chelmu. Zaznívají sem útržky modliteb, hymnů. Co se to slaví? "Svátek Panny Marie. Má dnes narozeniny." A zatímco se za nimi ozývají mariánské hymny, popisují vesničané, jak právě v tomto kostele byli Židé shromážděni, jak tu v noci úpeli a likali, čekajíce, až přijedou nákladní auta, která je měla odvézt na smrt. Proč Židé? "Protože byli nejbohatší! Bylo povražděno i mnoho Poláků. Dokonce kněží."

Načež předstupuje jakýsi muž důležitého vzezření. Zjevně se cítí nad ostatními povýšen a zdá se, že ostatní to akceptují. "Pan Kantarowski nám poví, co mu říkal jeden jeho přítel. Stalo se to v Mindjewicích, poblíž Varšavy."

"Židé byli shromážděni na náměstí. Rabín se zeptal jednoho esesmana: 'Mohu k nim promluvit?' Ten odpověděl 'ano'. Načež rabín řekl, že zhruba

před dvěma tisíci lety Židé odsoudili Krista na smrt, ačkoliv byl nevinen. A když to učinili, zvolali: 'Jeho krev padniž na naše hlavy a na hlavy našich dětí.' A rabín pokračoval: 'Možná, že právě přišla ta chvíle. Pojďme tedy, a dělejme, co po nás chtějí.'"

A když Lanzmann pochybuje o věrohodnosti této fantastické historky, vzkříkne jedna stařera: "A pak si Pilát Pontský myje ruce a říká 'Kristus je nevinný' – a poslal místo něho Barabáše. Ale Židé křičeli: 'Ať jeho krev padne na naše hlavy!' Tak: a teď víte vše!"

Jeden z nejváženějších katolických intelektuálů v Polsku reagoval na to všechno způsobem příznačným, ale i poněkud šokujícím. Jerzy Turowicz, vydavatel velkého katolického týdeníku Tygodnik Powszechny, zasáhl velmi brzy do diskuse v Oxfordu a řekl zhruba toto: "Film je zaujatý. Ti sedláči jsou prostí, primitivní lidé, jaké byste našli v kterémkoliv zemi. Mnoho Poláků Židům pomáhalo. V Yad Vashemu je 1500 polských stromů. Polský katolicismus nemá vpravdě mnoho společného s polským antisemitismem a v každém případě polský antisemitismus nemá nic společného s vyhlašováním Židů."

Nuže, při vší úctě, kterou cítísm k panu Turowiczovi, tohle se nedá brát, vůbec ne. Tohle je reakce ryzího "nacionalismu" ve smyslu Orwellově. Způsob, jakým Lanzmann předvádí antisemitismus polských katolických sedláčků, je skrytou výzvou a výčitkou adresovanou polským katolickým intelektuálům. Říká v podstatě: "Pro lásku boží, vždyť je tu problém, strašlivý problém, živá, krvácející rána, jak to, že bylo třeba čtyřiceti let a mě provokace, abyste se o ni začali zajímat?" A všechno, co na to p. Turowicz mohl říci, bylo: "Nevidíme zde žádný problém."^{+/}

Je tedy způsob, jakým Lanzmann tento problém uvádí ve svém filmu, zaujatý? Je a není. Není potud, že všechno, co ukazuje, je nepochybě pravdivé. Ti lidé existují. Ta slova skutečně vykli. Ovšem, jeho způsob kladení otá-

+/
+/- Abychom byli spravedliví, je třeba říci, že mnoho mladších katolických intelektuálů si přeje utkat se s těmito problémy: viz například zvláštní číslo katolického měsíčníku Wiez z dubna 1983. Mluvčí polské vlády Jerzy Urban, sám žid, označil Tygodnik Powszechny jako "modlářsky filosemitský". V čísle z 10. listopadu 1985, které mi došlo v době, kdy byl tento článek již v tisku, věnuje v Tygodniku Powszechném p. Turowicz dlouhý úvodník filmu "Shoah, jak jej vidí Poláci". Znovu zde zaujmá obrannou pozici, kterou vyložil v Oxfordu, píše však také, že mezi oběma válkami existoval v Polsku značně rozšířený antisemitismus, že měl kořeny zčásti náboženské a že tu šlo o "hřích společnosti", který se v Polsku zatím nedočkal žádného "zpytování svědomí".

zek je vzrušený, útočný. "Zbohatli," říká o manželském páru z Grabowa, který se nastěhoval do židovského domu: do dřevěné chalupy v ubohé vesnici v jednom z nejodlehlejších koutů Evropy. Zbohatli! Lanzmann je zjevně šokován a ohromen, že mluví se skutečnými, živými křesťanskými antisemity, kteří jakoby vyskočili přímo ze stránek nějaké příručky o antisemitismu /příručky, která by měla existovat v polštině/. Nesnaží se však prohlédhnout složitost lidské povahy, tu bizarní směsici pověry a přízemní praktičnosti, kterou se vyznačuje mentalita sedláka. Židé smrděli, říká jeden z nich. Proč, tázal se Lanzmann, a my čekáme nějakou ideologickou odpověď. "Protože to byli koželuži, a kůže, ta smrdí." Jedna stařena řekla, že dnes se má lépe než tehdy. "Proto, že už tu nejsou židé, anebo díky socialismu?" ptá se Lanzmann. Nikoli, proto, že před válkou vykopávala brambory, a nyní prodává vejce.

Lanzmann ukazuje jejich necitelnost, ale také jejich soucit. Starý železničář se rozvzlyká při vzpomínce na popravu židovské matky s dítětem. "Stíleli přímo na srdce. Ano, na srdce matky. Pán zde žije velmi dlouho /vysvětluje tlumočník/, nemůže zapomenout." Matka a dítě, ústřední představa polského katolicismu: Maria a Ježíšek, /Židovská matka s dítětem./ Tihle "primitivní" Poláci jsou o tolik lidštější než "civilizovaní" Němci, ktoré by nenapadlo smát se před kamerou na účet vyhlašovacích táborů: "Man weiss, das tut man ja nicht."

Nakonec i sám Lanzmann projevil, takřka proti své vůli, jakousi náklonnost k "prostým" Polákům, jak byl malý strojvedoucí Dan Gawkowski, který řídil vlaky do Treblinky.

Takže polská část filmu Shoah není jen hluboká a dojemná, ale také spravedlivá a pravdivá. Nicméně, její pravda není tou integrální pravdou historika, na niž si činí nárok Lanzmann, když říká: "Pokud jde o Poláky, nic podstatného nebylo ponecháno stranou." Některé podstatné aspekty vztahu mezi Židy a Poláky byly ponechány stranou - jak můžeme konstatovat, srovnamy-li film se zprávou, již podává ve své práci Nechama Teková, svědomitě zkoumajíc všechny publikované dokumenty a osobní příběhy více než pěti set Poláků, kteří pomáhali Židům. Shoah neuvádí ani jeden příklad Poláka, poskytnuvšího útočiště Židům, i když je zde zařazen působivý rozhovor s poslem exilové vlády Janem Karským, který se marně snažil zburcovat státníky a otevřít jim oči pro to, co se dělo polským Židům.

Teková dochází k závěru, že jediná sociologická generalizace, kterou lze s jistotou učinit, pokud jde o osoby, jež pomáhaly Židům, je, že selská vrstva toho byla nejméně schopna. Nu, a v Shoah vidíme téměř výlučně samé

zemědělce. V oněch řídkých okamžicích, kdy se Poláci zmiňují o sankcích, které jim hrozily v případě, že by bývali poskytli Židům jakoukoliv pomoc, Lanzmann tento bod jakoby zpochybňuje. Pro srovnání: v práci Tekové najdeme reprodukci německého plakátu oznamujícího rozsudek smrti vynesený jednoho prosincového dne nad padesáti pěti Poláky; osm z nich bylo odsouzeno za zločin "Judenbeherbergung", ukryvání Židů.

Na samém konci filmu lící jeden účastník povstání ve varšavském ghettu, jak se mu zdařilo uprchnout podzemní chodbou z ghettka do "árijské Varšavy", kde k jeho nesmírnému úžasu "život pokračoval zcela přirozeným a normálním způsobem, jakb dřív. Kavárny, restaurace, autobusy normálně fungovaly, biografy byly otevřeny." "Ghetto - uzavírá - bylo izolovaným ostrovem uprostřed normálního života." Lanzmann to doprovází dlouhou sekvencí se záběry dnešní Varšavy. Nuže, jak zdůraznil Leszek Kolakowski v Oxfordu, Varšava 1943 mohla docela dobré připadat "normální" někomu, kdo se právě vynořil z nepopsatelného pekla ghettka, avšak polská metropole za nacistické okupace nebyla zajisté "normální" v tom smyslu, v jakém je "normální" současná Varšava. Bylo to město žijící pod terorem.

O tom však Lanzmann nic neříká. Právě tak se ale nezmíňuje ani o tom dětském kolotoči u zdi varšavského ghettka, na "árijské" straně, který se točil, zatímco ghetto bylo v plamenech, takže štěkot výstřelů, v němž ghetto svádělo svůj poslední zoufalý boj, se mísil s pouťovou muzikou a "vítr va- noucí od hořících domů / nadzvedal dívčí sukně", jak to lící Czeslaw Miłosz ve své velké poémě Campo di Fiori. Neuvádí také, co říkali někteří obyvatelé "árijské Varšavy" a co připomíná Kazimierz Brandys ve své Varšavském deníku: "Roztomilá osůbka, která vážila maso v hokynářství, říkala, že Hitler desinfikoval Polsko od Židů /varšavské ghetto ještě hořelo/." Právě tak se nezmíňuje o těch zločinných Polácích, kteří Židy vydírali, ani o úloze, kterou hrála předválečná polská policie /Granatowa Policja/ při organizaci zátažů na Židy. Nejsou to všechno také "podstatné" věci?

Režisér a historik

Ač o tom říká Lanzmann cokoli, pravda je, že o Polácích a holokaustu nenabízí Shoah žádnou historicky fundovanou tezi, tak jak to činí, pokud jde o samotný vyhlazovací proces. Jak jsme viděli, to, co sám Lanzmann prohlašuje, mimo film, ohledně případního vztahu mezi polským antisemitismem za války a provozem vyhlazovacích táborů na polské půdě, je dosti zmatené. Ve filmu samotném o tomto vztahu nic koherentního - "jako historik" - ne-

tvrdí. A k tomuto tématu se zde nevyjadřuje žádný expert, jak to činí Hilberg, pokud jde o hlavní námět filmu /částečně snad proto, že na otázku židovsko-polských vztahů za druhé světové války žádný takový Hilberg není/. Nechci Lanzmannův úspěch nikterak zpochybňovat; chci ho jen vymezit. Polskou část filmu - takovou, jaká je, drtivou, seobní, krutou a zaujatou - by měli vidět všichni Poláci. Rádi bychom věřili, že právě její zaujatost by mohla přimět polské intelektuály a zvláště polské historiky k tomu, aby zahájili vážné zkoumání celého problému; v příštím filmu bychom pak mohli diskutovat s polským Hilbergem.

Ve chvíli, kdy Jaruzelského vláda v Polsku povoluje, a dokonce, jak se zdá, povzbuzuje bádání o židovsko-polské otázce /což je politický fakt, jejž třeba přivítat, jakkoliv smíšené mohou být jeho pohnutky/, a kdy se celá záležitost - což je stejně důležité - těší podpoře papožové, zdající se vnitřní podmínky pro takové intelektuální a morální úsilí příznivější /anebo, v každém případě, méně nepříznivě/ než kdykoli předtím od roku 1945. Lze si však také, běda, představit, že to bude mít účinek přesně opačný: entou neplodnou, hořkou hádku mezi intelektuálními nacionalismy - mezi /polským/ nacionalismem obětí a ... /židovským/ nacionalismem obětí.

Shoah je natolik výrazně větší film než Heimat - složitější, nesnadnější, hlubší, závažnější -, že se nakonec klade otázka, zda vůbec stojí za to provádět jejich souběžnou analýzu. Ale když o tom tak uvažuji, myslím, že jisté poučení skýtá právě kvalitativní rozdíl mezi oběma filmy. Proč je Reitzův film o německé paměti o tolik "snadnější", lehčí, povrchovější než Lanzmannův film o paměti židovské a polské? Ne proto, že Reitz není tak dobrý režisér, nýbrž proto, že sama německá paměť, pokud jde o toto období, je "snadnější". Nemluvím arci o paměti oněch historicky citlivých a morálně úzkostlivých Němců, kteří zformovali oficiální postoj Spolkové republiky vůči nacistické minulosti a kteří mají dnes vzorného mluvčího v osobě prezidenta Richarda von Weizsäckera. Mluvím o lidové a individuální paměti průměrných západních Němců, kteří tvoří námět Reitzova filmu - o paměti, abych tak řekl, pana Kohla v domácích trepkách. A konečně, při srovnání obou filmů objevujeme onu nejzazší, nestvůrnou nespravedlnost, že vzpomínáním nejvíce trpí právě oběti, nikoliv katí. Oběti se svíjejí, zatímco katí se šťastně oddávají vzpomínkách na Heimat.

Oba dva filmy nám to společně připomínají: paměť je zrádná. Paměť je
130/

amorální. Paměť je zapomnětливá. Jsou věci, který se paměť nemůže podívat do tváře. Snaží-li se židovští, němečtí a polští pamětníci přesně rozpoznat na jednu a touž událost, je pro ně prostě nemožné - takřka fyzicky nemožné - vzpomínat na ni stejným způsobem. A oba filmy nám také říkají: mějte se na pozoru před tyraním režiséra. Neboť Shoah stejně jako Heimat jsou v posledku formovány zaujatostí pramenící v osobní historii a ve stavu myslí svého režiséra. Reitzova Amerika i Lanzmannovo Polsko jsou produkty - nevyhnutelně zkreslené produkty - paměti jednoho člověka.

Jediný závěr, k němuž mne oba filmy přivádějí, je tento: zaplať Pánbůh, že jsou tu historikové! Jedině profesionální historikové se svými badatelskými metodami, se svými explicitními principy výběru a použití svědectví jsou s to nás vyzbrojit k tomu, abychom se mohli podívat věcem do tváře. Pouze historikové mohou poskytnout kritéria dovolující posoudit a "situovat" Heimat či Shoah. Ne že by historik byl nutně nestrannější než režisér. Avšak historikové /alespoň ve svobodné společnosti/ se musejí ze své činnosti odpovídat a být k dispozici pro případ sporu: právě tak jako politici v demokratickém režimu; kdežto režisér je vždycky, samotnou povahou svého nástroje, velkým diktátorem. A tak nás historikové chrání. Chrání nás proti zapomnění - to je banalita. Avšak chrání nás také proti paměti.

Z autorizované francouzské verze článku, vydané v Commentaire na podzim 1987, přeložil Dan Bohdan. Původně vyšlo v New York Review of Books 19. prosince 1985.

názory

Roger Scruton

Výraz "nová pravice" označuje dva odlišné postoje: jednak zastánce svobodného trhu, kteří pod vlivem Hayka nebo Friedmanna /i ti dva se od sebe na vzájem pronikavě liší/ považují tržní mechanismus a "svrchovanost spotřebitele" za pravé léky na neduhy společnosti, a jednak konzervativce sociální: ti obhajují kontinuitu, tradici, instituce a pevně zakotvenou vládu zákona. Obě školy se v zavrhování socialismu shodují, ale zatímco první ho zavrhuje jménem svobody, činí tak druhá ve jménu řádu. Věřiteli svobodného podnikání hájí suverenitu individua proti ^{výšom} vnitřnímu autoritativu, konzervativci vyzdvívají autoritu proti socialistické agitaci za rovnoramenné rozdělování a stejný podíl na moci. Ty dvě pozice se do jisté míry snoubí v Haykově teorii "spontánního řádu" a v Oakshottově obrazu "občanského společenství". Za jednou jsou i ve své napřízní k socialistickým hodnotám. Olizka jejich služitelnosti se tudíž stala pro politické teoretiky problémem novým a závažným: smířit ony postoje znamená vytvořit proti socialismu jednotnou frontu, rozdělit je znamená rozeštítat nepřátelé socialismu než sebou. Ale proto ^{velmi} zajímavé prozkoumat vliv nové pravice ve východní střední Evropě a zjistit, nakolik jsou si myslitelé, kteří žijí pod reálným socialismem, vědomi nejen těchto dvou proudů pravicového myšlení, ale také naproti než nim. Jsem přesvědčen, že vnitřní jednota pozic nové pravice zřejměji vystupuje v tom, co příše východoevropská opozice, než v kritikách nebo obhajobách, jež jsou dnes na Západě módní.

1. Československo

Opozice vůči komunismu se v Československu zřídka zakládá na úplném odmítnutí socialistických teorií a snah. Československo bylo až dosud vlastně změtano akutním bahroismem^{+/}- chorobou, která spočívá v odštěpení se od socialismu ve jménu socialismu.^{1/} Během československého reformního hnutí čněla

+/ Podle významného německého komunisty Rudolfa Bahra. Za svou kritiku východoněmeckého režimu byl v druhé polovině sedmdesátých let odsouzen k osmi letech vězení a po několika letech vyhoštěn do NDR. Jeho myšlení je ve svých premisách zcela socialistické.

v popředí lidských myslí myšlenka obnoveného a reformovaného socialismu.^{2/} "Socialismus s lidskou tváří" se stal sloganem nových mocenských elit a jejich intelektuálních stoupenců – jako by obluda mohla zkrásnit, nasadí-li si tvář, která jí nepatří. Strýcem hnutí byl ekonom Ota Šik, jenž zpochybňoval účinnost, blahodárnost a pokrokovost reálného socialismu. Ale jeho "nová" ekonomická teorie se po bližším prozkoumání ukázala být právě taková jako ta stará: teorie, která je založena na plánovaném hospodářství; předpokládá, že ústřední vláda je jakýsi zdroj "rozdělování" zboží, jež – jsouc společenským produktem – je až do rozdelení vlastnictví nikoho; "cenu" považuje za pouhý výraz "hodnoty" a zdiskreditované ptydepe Kapitálu užívá k vyhotovování doporučení, která dávají smysl – pokud vůbec – jen proto, že nemají žádného základu v oné teorii, jež je na jejich podporu citována.^{3/}

České reformní hnutí – bráno jako celek – bylo stejně podivně vázáné na zastaralé tradice a revoluční pozý, jaké lze najít u Šika – i když je pravda, že postrádalo umrtvujícnost Šikovy prózy. V roce 1968 čeští a Slováci znovu sehráli opoziční maškarádu, která následovala po první světové válce. Právě tak jako za odrakoušťování se pražských divadel a kaváren zmocnila jistá kultura nezákonnosti. Surrealistické vtipy, protestní a protestní hry, happeningy a akční malba – celá ta výzbroj francouzské a americké levice lidí v Československu obklopila jako způsob života, stala se symbolem kýžné svobody a znamením jejich ryzího opovrhování autoritou a mocí. Spousta z toho byla legrace; mnohé bylo vtipné a nápadité. A ve své hudební podobě – prostřednictvím písni Plastic People a prostřednictvím sítě, kterou později vytvořila Jazzová sekce Svazu hudebníků – způsobilo toto hnutí trvalou změnu kulturního ovzduší v Československu.^{4/} Mnohé z toho však charakterizovaly stejné antiautoritářské postoje, jaké se vynořily mezi poetisty v Praze, formalisty a konstruktivisty v Leningradě a mezi expresionisty v Německu. Pramála byla snaha do konce domyslet, co pro Čechy a Slováky znamená reálný socialismus a co nezbytně musí znamenat pro lidí všude. Neexistoval ani žádný teoretik, politik nebo ideolog, který by byl ochoten hnout prstem na obranu starého pořádku, jenž byl komunismem zničen.

Do jisté míry duch těch slavných dní žije dál: divadla jsou nadále hlučně ovlivněna expresionistickými archetypy; výtvarné umění /to neoficiální – nebo někdy dokonce i to oficiální/ je abstraktní a modernistické s oním náznakem volného pádu, který byl tak charakteristický pro šedesátá léta.^{5/} Ale v těchto obrazoboreckých gestech už není tatáž sebejistota; svědomí Čechů a Slováků se zmocnila nová a – svým způsobem – značně zmrzající vážnost.

Proto je zvláště významné, že současné proudy disentu -ačkoli jako vždy plynou kanály alternativní kultury a zejména takovými oficiálními a polooficiálními institucemi jako je Jazzová sekce a brněnské Divadlo na provázku - hledaly a našly určitý politický hlas a politickou teorii.

Nejdůležitější mluvčí této politické teorie je Charta 77. Tento dokument uveřejněný v roce 1977 byl důsledkem helsinských dohod z r. 1975. Po nich československá vláda ratifikovala Mezinárodní smlouvu o občanských a politických právech, který podepsala během pražského jara 1968. To znamená, že svoboda informací a základní práva zaručená Chartou OSN, byla v Československu od r. 1976 uzákoněna. Charta 77 na tento fakt poukázala a použila ho, aby odhalila, že tajná politice svým jednáním porušuje zákony. Dokument vytvořil scénu pro následující morální a intelektuální snažení, které Václav Benda nazval "paralelní polis". Obrana lidských práv neměla být propříště abstraktním apelem na principy morálky, jež komunistická strana neuznává, ale měla se stát konkrétním dovoláváním se psaného zákona komunistického státu.

Zákonnost se tak stala důležitým pojmem ve formulaci nové politické filosofie, což, jak jsem přesvědčen, spíš než nějaký přirozený zájem na "ekonomice volného trhu", vysvětluje stoupající "konzervativní" étos chartovního hnutí. Chartu podepsalo několik set lidí, následkem čehož všechni ztratili svá privilegia /a privilegia svých dětí/ a mnozí z nich /včetně poloviny mluvčích/ byli uvězněni. Přes tuto perzekuci, která se šířila nejen na rodinu obětí, ale i na právníky, kteří je hájili, žila Charta dál a napomohla vzniku instituce, jež úřady postavila před největší problém vůbec od r. 1968: VONS /Výbor na obranu nespravedlivě stíhaných/. První členové VONS včetně logika Václava Bendy a dramatika Václava Havla byli čtyři roky ve vězení, protože vydávali zprávy /sdělení - pozn. překl./ o občanských a civilních sporech, v nichž se běžní občané, navzdory takřka všeobecnému předstírání Švejkovy nevinnosti, nedokázali vyhnout perzekuci ze strany agentů státu.

VONS se pokusil zajistit hodnotu nejvyšší důležitosti, která jinak v komunistických soudních systémech není k mání - podrobný popis aktuálních případů a kritické posouzení právních úsudků, které je rozhodly. Pokud je taková přesná zpráva nepostradatelným úhelným kamenem vlády zákona, lze tento pokus nahlížet jako hledání zákonnosti, jež by disponovala autoritou. Tuto zákonnost navíc nelze ztotožňovat s abstraktními právy západní liberální tradice. Daleko víc se blíží konkrétnímu zákonu, který brání konzervativci. Pro konzervativní teorii je historicky daný zákon odpovědí na konflikty, jež vystávají průběžně, jak se vyvíjí sociální uspořádání. Podle této teorie

nejsou práva jednotlivce definována jakýmsi "přirozeným zákonem", ale jsou nesena a fakticky realizována právní procedurou, ovšem pouze za předpokladu, že soudce je nestranný a zákon je známý.

Tento pohyb směrem od abstraktních koncepcí ke konkrétní praxi svědčí o tom, že práva nemohou být jen tak jednoduše oddělena od povinnosti. Důváhat se práva pod zákonem znamená zároveň povinnost ten zákon podporovat. Tedy zdůraznění osobní odpovědnosti jako cena zákonného. To kontrastuje nikoli jen s antinomianismem^{+/} let šedesátých, kdy byla práva nevybírávě vyžadována bez pomyslení na odpovídající závazky a autorita byla automaticky "prohlášena za neoprávněnou", ale také s levě orientovanými teoriemi práv /zvláště tak, jak je podává Ronald Dworkin/, jež mají mezi západními politickými teoretiky takový vliv.

Jednou z nejzřejmějších charakteristik signatářů Charty je tedy jejich dodržování zákonů, jejich vědomý postoj veřejně se angažujících občanů, kteří usilují o uskutečnění ideje stálého a pevného zákonného řádu. Povinnost a poslušnost se staly hlavním základem právě jejich otevřeného vzdoru vůči etablované moci a svým stoickým vystupováním obžalovívají komunistický stát účinněji, než to dělal buřičský anarchismus let šedesátých. Každý seriózní návrat k vládě zákona vyvolává otázku "jakého zákona" a hlubší otázku "čím se liší zákon od mlčenlivého poručníkování totalitního státu?" Velikým nedostatkem v myšlení východoevropské opozice je, že si naléhavosti těchto otázek silce je vědoma, avšak není schopna na ně odpovědět. Většina pisatelů si uvědomuje, že "socialistická zákonnost", kterou vymyslel Stalin a jeho poradci, je podvod, a že v nesčetných případech nesplňuje zákonnost skutečnou, protože jednotlivým občanům nenabízí žádnou spolehlivou ochranu. A někteří pisatelé nahlížejí, že největší nedostatky jsou v těchto oblastech: smluvní právo, občanské právo a administrativní právo: ty konflikty přímo hýří. Ještě jsem se však nesetkal s nějakým systematickým pojednáním o podmínkách legality nebo rovnou s koncepcí právní nezávislosti, s níž právní řád stojí a padá. Ignorování podmínek legality je ovšem velice rozšířeno i na Západě. Nedávno – jako součást nástupu "glasnosti" – jeden sovětský ministr hovořil o snaze zamezit v jeho zemi korupci soudů. Auditoriu západních žurnalistů řekl – a oni mu to věřili –, že za poslední roky byli pro zneužití úřední pravomoci propuštěni 104 soudci. Ty nejdůležitější otázky nikdo nepoložil: kde se jejich propuštění oznamuje, kde jsou obviněni proti nim, jejich obhajoba a na základě jakého právního podkladu bylo o jejich případě rozhodnuto?

+/ antinomianismus = popírání platnosti veškerých pravidel, jež si daný člověk neurčil sám

Pokud scházejí tyto náležitosti, není propuštění zkorumponovaného soudu o nic zákonnější, než kdyby v úřadě zůstal.

Jsou však náznaky, že českoslovenští autoři se začínají obracet k základním problémům zákonnéosti a uvědomovat si, že zákon je kromě právní nezávislosti zapotřebí ještě precizních záznamů o rozhodnutích, pravidla, jak zavádovat zákony a nařízení jejich případné dvojsmyslnosti a neurčitosti, práva obrany a opatření, jež umožní vznik korporativní právní osoby a korporativní právní odpovědnosti.^{6/} Vzruštá také poznání, že požadavek zákonnéosti je požadavek restaurační. Zákon potřebuje být svrchovaný a tato svrchovanost musí být nepřerušená, má-li existovat ona kontinuita, která soudněm rozhodnutím propůjčuje přesnost a nestrannost.

Tento zájem o zákon se tudíž pojí s ještě zanícenějším zájmem o dějinu a společnou svrchovanost, která kdysi spojovala české země se srdcem Evropy. V roce 1984 vydala Charta dokument "Právo na dějiny", který se tradičních dějin Čechů a Slováků, oproštěných od lží a manipulace, ujímá jako práva – práva stejně důležitého jako právo na život a vposledku stejně nezbytného. Dokument připomíná, že národní historie je nit, která národ spojuje s jeho kulturou a osudem. Říká lidem, že nejsou úplně poraženi, a že jejich společný pobyt na jednom místě není bezvýznamná náhoda, ale základ jejich věrnosti a zdroj nepotlačených nadějí. Zveřejnění tohoto dokumentu splývalo s obnoveným zájmem o konzervativní historiky meziválečných let – o Josefa Pekaře, zdatného kritika Masarykova progresivismu, a jeho žáka Zdeňka Kalistu, jehož Tvář baroka napsaná mnohem později, na sklonku autorova života, a publikovaná na konci sedmdesátých let v samizdatu, obsahuje dojemné vyplňení kulturní a umělecké identity Čech jakožto součásti duchovního silového pole střední Evropy.

Spor, který se rozhořel kolem Masarykovy České otázky začal v posledních letech opět vrátit do té míry, že jeden významný intelektuál – bývalý právník Petr Pithart – vyzval své krajané, aby "šetřili dějiny" a nečinili polem bratrovražedného střetu ono nejdůležitější dědictví, jež se komunisté snaží zničit.^{7/} Než se v samizdatu a v exilovém časopise Svědectví objevil Pithartův článek, měl už spor přede hrnu v západním tisku, u Milana Kundery. Ve statí, která napřed vyšla ve Francii a poté v anglickém překladu v New York Review of Books, Milan Kundera pojál věc tak jako Karel Čapek kdysi v zoufalství času Mnichova: českou zkušenosť jako ústřední pro evropskou kulturu a politiku.^{8/} Koncept Střední Evropy, argumentuje Kundera, je pro pochopení českého vědomí nezbytná: poukazuje ke kulturní jednotnosti a k trvalé citli-

vosti na osud našeho kontinentu, jež ospravedlňuje československý nárok na status národa a zároveň nabízí ostatnímu světu jisté světlo a příklad.

Kunderovo vyjádření této ideje vytváralo mnohé protesty. Ve své obhajobě středoevropské identity jde Kundera zcela ve šlépějích české liberální tradice vytvořené Františkem Palackým a Karlem Havlíčkem, jež odděluje Čechy a Slováky od barbarských Rusů, kteří je nakonec měli zotročit. Rusko, argumentuje Kundera, je kolébkou komunismu, a ten s sebou nese praxi a ideologii evropskému duchu cizí do stejné míry, do jaké postrádá kořeny v československé duchovní půdě. Tyto teze socialističtí příslušníci opozice vehementně popírali – nejnápadněji Milan Šimečka, který Kunderu obviňuje, že přehání rozdíl mezi Ruskem a Evropou, aby v posledku dosáhl pouhého slovního vítězství nad triumfující Rudou armádou.^{9/} Spor se rozšířil do Maďarska /viz níže/, ale žádná opozice vůči Kunderovu článku nebyla silnější než ta, která vznikla v konzervativním tábore v Československu. V jednom z nejdůležitějších nových samizdatových časopisů v Československu, který vznikl jako následek Charty '77, ve Střední Evropě, kladě pseudonym Josef Hradec standardní konzervativní argument: v popisu "kulturní jednotnosti" Střední Evropy Kundera absolutně přehlíží její pravý zdroj a její konečný smysl – křesťanství, jehož věra a instituce jsou Střední Evropě zavázány právě tak, jako Římu a Palestině. Ve své posvětštělé představě kultury a z toho vyplývajícímu rozchodu se skutečným zdrojem evropského osudu je Kunderův článek podle Hradce příkladem právě té choroby, ze které má strach: neosobního a vyhlazujícího uspořádání společnosti, jež nepoznává svého Boha.^{10/}

Hradcův článek je příkladem nového katolického triumfalismu v českém konzervativním hnutí. Částečně pod intelektuálním vlivem Václava Bendy, jehož titánská osobnost je stejně významná jako to, co psíše, se čeští konzervativci v mnoha případech přimkli ke katolické církvi, a nehledí na ni pouze jako na jediný pravdivý zdroj duchovní opozice vůči komunismu ve střední Evropě, ale také jako na symbol tradičního společenského pořádku a přiměřené autority, která byla zničena v Sarajevu. Střední Evropa, i když ve svém redakčním stanovisku je zdánlivě sekulární, nadšeně reagovala na slavnost na Velehradě, připomínající v r. 1985 jedenáctisté výročí smrti sv. Metoděje. Této události – Václavu Bendovi byla příležitostí k dlouhé úvaze o lojalitě Čechů a Slováků ke křesťanství^{11/} – se zúčastnili poutníci z celé země a vyvolala ohromení u úřadů, které nedávno dosadily nového "ministra pro církevní záležitosti" /patrně je méněn tajemník pro věci církevní – pozn. překl./ s plným pověřením zdusit, jak nejlépe bude moci, vzdouvající se víru českosloven-

ského lidu. /Mělo by se připomenout, že katolická církev v Československu byla pronásledována víc než kdekoli jinde v celém sovětském panství, a že římskokatoličtí kněží se denně - díky prokomunistické organizaci Pacem in terris - ocitají tváří v tvář volbě mezi vírou a kompromisem./

Po Velehradě se Střední Evropa /a její přispěvatelé/ nápadněji přiklonili k Římu, i když pokračují v budování základů své politické filosofie nezáboženskou představou středoevropského Lebensweltu. V téže době se v tomto časopise a ve vznosnější a pečlivěji edičně připravované kritické revuji Kritický sborník objevuje vědomé pátrání po kořenech středoevropské sociální filosofie. Autoři se obracejí k Haykovi a Voegelinovi a záznam z privátního semináře o druhém z těchto filosofů cirkulující v samizdatu, byl podnětem k řadě překladů.

ze středoevropské debaty tedy vznikla překvapivá příchylnost k teoretikům, kteří nejvíce ovlivnili americký konzervativismus. Ve svém hledání středoevropské identity nejsou Češi nikterak omezeni na provinční představy o tom, o co jde v politice. Střední Evropa dokázala navázat kontakt se západními konzervativními časopisy - zejména s britským čtvrtletníkem The Salisbury Review /v Praze vychází její samizdatové vydání/, s francouzským Commentaire a německým Criticon. V posledních letech vzrostl francouzský vliv a filosof Paul Ricoeur si dobyl v srdečích českých intelektuálů zvláště významnou pozici: dopisoval si s jejich národním hrdinou Janem Patočkou a byl jeho přítelem.

Je to právě Patočka - žák Husserla a chvíli také spolupracovník Martina Heideggera -, skrze něhož Češi našli charakteristickou vlastní cestu k sociálnímu konzervativismu. Abychom této cestě porozuměli, je zapotřebí stručně zrekapitulovat některé hlavní body Patočkova života a filosofie. Jeho první kniha Přirozený svět jako filosofický problém, publikovaná před válkou, vysvětlovala a pozměňovala důležitý Husserlův koncept - koncept Naturweltu /v konečných analýzách nelišný od Lebensweltu/ . Svět vědy a přirozený svět jsou jedním světem, jenž je pojmově uchopován dvěma radikálně protikladnými způsoby. Naše vlastní zkušenost, náš smysl hodnoty a motivu i naše štěstí a naplnění úplně závisí na našem vztahu k přirozenému světu; setkáváme se s ním prostřednictvím každodenního života, řeči a vnímání. Unáhlené přijetí vědeckých kategorií ničí naši spontánní důvěru v tento svět a jeho "smysl" a vede nás k tomu, že společnost vidíme jako základně znehodnocenou. Úlohou filosofie v moderním světě je obnovit "smysl" věcí tváří v tvář vědecké destrukci našeho přirozeného chápání. Ve svých pozdějších Dvou studiích o Masaryko

vi^{12/} spojil Patočka tuto filosofickou úlohu s Masarykovou myšlenkou, že úsilím pravé politiky je budovat polis, v níž by se individuální svéráz mohl nalézt a rozpoznávat v řádu, jež ho obklopuje a vtiskovat mu svůj vlastní smysl. Katastrofou moderní civilizace je universální tendence – vskutku universální touha – nahradit morálku "smyslu" morálkou cílů, v níž jsou všechny hodnotné toliko v míře, do jaké jich lze účelně užít jako nástrojů k dosažení všeobecných cílů. /Vzorový příklad této morálky cílů je nová revoluční morálka komunismu, která, nahlfzejíc stát jako pouhý nástroj k řízení společnosti, ničí všechny instituce, jež jsou pramenem subjektivity a její svobody./ Tento Masarykův výpad proti tomu, co se snad dá nazvat zpolitizovaným duchem – duchem Brechta a Benjamina právě tak jako Lenina a Gottwalda – znovu opakuje jedno z hlavních témat moderního konzervativního myšlení. Od Burkeho po Oakshotta je důležitým motivem konzervativismu pídit se po společnosti odpolitizované, žijící v míru se sebou samou, a nikoliv organizované a zmilitarizované sjednocujícím cílem.

Patočka byl po válce pomocným přednášejícím na univerzitě a jeho povýšení Strana blokovala až do r. 1967. Žádná jeho práce nebyla publikována mimo německá periodika a soubor tak závažných úvah, jakým jsou Kacířské eseje, nevyšel v jeho vlasti oficiálně nikdy. Během liberalizace získal Patočka docenturu a jeho žáci začali získávat pozice podobné – zvlášť jeho nejoddanější následovník Radim Palouš. V roce 1971 musel však Patočka odejít a všichni jeho žáci byli vyhozeni z university. Během následujících let vedl Patočka v Praze řadu podzemních seminářů – jeden z nich vyšel ve Francii jako Platon et l'Europe^{13/} –, ve kterých jeho přemítání o filosofii, politice a civilizaci získalo přehlédnější a dokonce ostřejší výraz. Tyto semináře byly v ovzduší represe, která tehdy vládla, tak vlivné, že byly přijímány jako kanonické vyjádření "alternativního" pohledu na svět. Tento postoj k Patočkovi ještě zesílil, když se r. 1977 stal jedním z prvních tří mluvčích Charty a veřejně artikuloval její filosofii jakožto spojení husserlovské metafyziky "subjektivity" s kantovsko-masarykovským chápáním individuálních práv. Po následujícím brutálním výslechu tajnou policií Patočka, tehdy už starý muž, zemřel na krvácení do mozku a tak se stal prvním mučedníkem a sjednocujícím momentem nejnovější české neoficiální kultury.

Patočkova teorie Naturweltu a jeho pokus začlenit touhu po legitimním řádu do teorie o vztahu člověka ke světu, který ho obklopuje, měly nesmírný vliv. Jednou z jejich nejdůležitějších odnoží je práce Václava Bělohradského, nynějšího profesora sociologie na univerzitě v Janově a v Itálii známého

mluvčího konzervativních stanovisek. Ve své knize, která se jmenuje Krise eschatologie neosobnosti, tvrdí Bělohradský, že "přirozený svět" je stále víc nahrazován formou sociálního řádu, z něhož byla vypuzena osobitost, zodpovědnost a "péče o individuální duši".^{14/} Konečnou formou této neosobnosti je tábor smrti s jeho "banalizací" zla /jak to nazývá Ilana Arendtová/.^{15/} Nesmíme se však nechat zmýlit myšlenkou, že neosobnostní jejen totalitní vláda: naopak, všude se šíří tendence vyprázdnit a odstranit aparát občanské společnosti odpovědnosti a péče.

Bělohradského volání po společnosti, založené na osobní odpovědnosti, rozehrálo bezprostředně strunu v českém vědomí a záhy bylo začleněno do systematické kritiky komunismu. Nejdůležitějšími autory této kritiky jsou Václav Havel, Pavel Bratinka a pseudonym Petr Fidelius. To, co příslí tito tři úderní kritici, umožňuje zachytit nejen sílu myšlení nové pravice v Československu, ale i míru, do jaké jsou jeho dvě složky sloučené a smířené.

Ve svém slavném eseji Moc bezmocných^{16/} kritizuje Havel, jak tomu říká, posttotalitní společnost, nahlížeje, že komunistický svět je do jisté míry novou morální realitou. Doktrínám, na kterých se komunistický stát ustavil a které stále formují podstatu jeho propagandy, už nikdo nevěří, dokonce ani Strana; potlačovací aparát je tak efektivní a vyzkoušený, že ti, proti kterým je používán, pocítují jen malé fyzické utrpení, a rozsáhlá bezmocná masa zbavená práv může být udržena ve smutné poddajnosti právě hodinami a hodinami vyštátněmi ve frontách, které vysají její energii: chuť k jídlu bude na konci dne lakotně odměněna kouskem slaniny. Havel popisuje nový typ moci, který prostupuje posttotalitní společnost: moc, v níž je každý kolaborant. Systém se postavil proti životu, ale zároveň život pro svoje trvání potřebuje. Proto byla hranice mezi systémem a životem vytyčena novým způsobem: už není jasné dělítko mezi komunisty a jejich oběťmi, mezi Stranou a lidmi. Linie mezi systémem a člověkem prochází samotným jednotlivcem. Každodenními "existenciálními tlaky" bude homo sověticus donucen ke skutečné nebo předstírané lhůstejnosti vůči zločinům a nespravedlnostem, kterými je obklopen. Lží komunistické propagandy nepřijímá jako pravdy; nicméně vyvinul způsoby, jak je přijmout přes jejich nepravdivost: přijímá je jako lež a "žije ve lži". Takhle je do samého srdce sociálního uspořádání zavedeno cosi jako negativní verze neviditelné ruky Adama Smitha: každý jednotlivec se spontánně naučil dělat to nejsnadnější, čímž napomáhá k výsledku, který vůbec neměl za cíl a který ho ještě víc uzavírá do systému, jehož tlak se snažil minimalizovat.

Havlovu výstižnou analýzu posttotalitní společnosti doplňuje Petr Fide-

lius, který v knize Jazyk a moc^{17/} podrobuje jazyk komunismu postorwellovské analýze. Podle Fidelia objasňuje charakteristickou větnou skladbu, slovník a rétoriku komunistického jazyka skutečnost, že tento jazyk opomíjí pravdu a výpověď: popis skutečnosti a cit pro lidskou zkušenosť už nejsou důležité. Jazyk se stal nástrojem moci a slova mají význam jako symboly konformity a výzvy k poslušnosti. Syntax komunistického jazyka se odvozuje z účelu, jemuž podléhá. Postupuje tak, aby rozdělila svět na "náš" a "jejich", na přátele a nepřátele, a aby všechny "nepřátelské síly" přiřadila k jednoduchému a jednotnému zlu. Zároveň varuje, že vítězná může být jen jedna strana – ta naše –, a tudíž že se každý ve vlastním zájmu musí připojit k nám a k našim cílům.

Fideliovy teze potvrdil Foucault a mnozí podobní levicoví společenští kritici: tezí, že jazyk je projevem moci a moc je jeho poslední metou. Rozdíl však tkví v tom, že Fidelius záměrně staví komunistický jazyk do kontrastu s jazykem přirozeným a tvrdí, že zatímco cílem prvního je moc, cílem druhého je pravda. Foucaultovci tvrdí, že veškerý jazyk je podřízen mocí, i když Derrida a "dekonstruktivisté" jdou dál a předkládají nám, že reference / = můněná výpověď/ není nikdy vykazatelně dosažitelná. Během obhajování těchto myšlenek používají pařížští levicoví autoři jazyka opravdu nereferenčního a je skutečně pozoruhodné vysledovat pod jejich rétorickou ekvilibristikou hlubokou syntaktickou podobnost s články Rudého práva, jak je analyzoval Fidelius.^{18/}

Analýzy posttotalitní moci dále rozvíjí Pavel Bratinka. V pozoruhodném článku vydaném v Salisbury Review, který byl první kapitolou šířící se diskuze, Bratinka tvrdí, že totalitní moc je zcela novou odpovědí na problém "já" a "ty". Totalitarismus založil "říši věčného smyslu" srovnatelnou s Egyptem, Čínou a křesťanstvím. Je to ale smysl nového typu: je dynamický a antropocentrický, sestává z věčně znova opakováного slibu, že si člověk stačí sám a že bude stále kráčet k vyšší a výšší dokonalosti. Všechny konflikty typu "já nebo ty" mají být totálně vyřešeny tím, že se společnost podřídí tomuto novému věčnému smyslu. Pokud se mocí nepodaří nějaký takový konflikt vyřešit, očitá se její legitimita automaticky v podezření. Moc se tedy musí stále bránit poukazováním na to, že ještě není dost silná, aby mohla zvládnout svůj závazek, jímž zdůvodňuje svou existenci. A tím je přímo do centra uspořádání společnosti vnesen logický mechanismus, který pohání moc k stálému růstu a prohlubování. To vysvětluje, tvrdí Bratinka, proč komunistický stát degraduje svobodu a pravdu.

Argumentace je abstraktní a složitá a já jsem vyjádřil jen nejstručněj-

ší shrnutí jedné její části. Představuje nicméně značně zajímavý pokus o diagnostiku - z hlediska zjevně křesťanského - vnitřního duchovního chaosu totalitní moci a její neschopnosti uzavřít kompromis s lidským životem. Mezi Havlem, Fideliem a Bratinkou nacházíme pozoruhodnou jednotu v argumentaci a v důrazu. Všichni vidí krizi socialismu v morálních a duchovních termínech, a i když míra jejich religiozity není v žádném případě totožná, jsou zajedno v názoru, že pokus o nastolení říše "sociální spravedlnosti" vyžaduje zničení osobní odpovědnosti a pravdy. Také nejsou ve shodě jen ve svém negativním postoji k systému. V opozici k panující neosobnosti všichni tři vyzdvihují "život v pravdě" doporučovaný Patočkou. V mistrovském eseji "Politika a svědomí"^{19/} Havel obhajuje politický řád, ve kterém je odpovědnost ústředním bodem vzáhu mezi lidmi. Havel tento smysl pro odpovědnost spojuje s osobním vlastnictvím, s vázaností k půdě, se zásadovostí v jednání lidí s mocí a s odporom vzdát se požadavků pravdy a spravedlnosti pro fyzické pohodlí. Takovým odpovědným postojem /připomíná Heideggerovu "péči", ale Havel ho popisuje v termínech vypůjčených z Patočky/ je možné obnovit "přirozený svět": realita přestane být pustou a bezvýznamnou věcí, kterou nám věda odhaluje a kterou post-totalitní řád, opíráje se o vědeckou inspiraci a racionalizaci, vytváří.

Ale jak lze takový odpovědný přístup vytvořit? Moc, vysvětluje Havel, bude stále vítězit, dokud lidé nebudou ochotni obětovat život pro smysl života - tu myšlenku zase přejímá od Patočky.^{20/} K problému se vyjadřuje Bratinka svým charakteristickým stylem:

Znamená to, že moc se může udržet navěky? Odpověď zní ne - protože má dva smrtelné nepřátele. Její neslučitelnost s jakoukoliv hodnotou způsobuje, že její esence je antiesenciální. Její podstatou je prázdnota. Totalitní moc se může udržovat jen neustálou zkázou a ničením nejen všeho, pro co stojí za to žít lidský život, ale také všeho, co ho vůbec umožňuje. Proto musí destrukce dosáhnout jistého bodu, kdy začne podvracet dokonce i fyzickou infrastrukturu moci samé. Dříve nebo později také musí lidský život tak zubožit a naplnit nudou, že lidé dožene ke slepému a pomstychtivému násilí.

Druhým nepřítelem je všechno, co je, co existuje ve smyslu, že tomu lidé věří a jsou ochotni za tím stát dokonce i za cenu vlastního přežití: jinak řečeno všechno, pro co jsou lidé ochotni zmřít bez jakéhokoli jistoty, že jejich oběť bude poznána a že bude účinná. Jinými slovy ochota zahynout "nesmyslné". Jedině takové činy mohou transcendovat totalitní moc, obsáhnout ji a odkalit, že

V této pasáži člověk cítí morální nařehavost konzervativního hnutí ve střední Evropě: není ochotno mluvit pošpiněným jazykem moci nebo se identifikovat s přímými politickými cíli, které rozbily starý evropský pořádek. Kritik by jistě mohl důvodně namítat, že české konzervativní hnutí se snaží z příliš kompaktního rozvrhu idejí vytěžit příliš mnoho myšlenek. Všichni myslitelé, které jsem stručně shrnul, spoléhají ve svých pozitivních teoriích na křehký a nedostatečně vysvětlený koncept Naturweltu, který převzali od Patočky a ten z Husserla. /Někteří z nich spolupracovali na vydání samizdatového souboru v roce 1984, který byl věnován myšlení Bělohradského a jmenoval se - patočkovská ozvěna - "Přirozený svět jako politický problém"./ Je to závislost sotva překvapující: Patočka byl hlavní postavou české filosofie a stal se symbolem oběti, kterou doporučoval; Husserl byl Žid z Moravy a významný reprezentant středoevropské kultury. Tím, že přijali právě takové mistry, osvědčili čeští konzervativci svůj patriotismus a distancovali se od bezduché "internacionální" politiky, kterou na ně uvalily bratrské armády.

Hlavní myšlenkou v psaní československých konzervativců není myšlenka individuální svobody, ale myšlenka individuální odpovědnosti. Svobodný trh se chválí spíš jako realizace odpovědného účtování než jako ztělesnění individuální volby. Jiný český myslitel - pseudonym Jan Korda - s oceněním zaznamenal skutečnost, že při tržním hospodářství mohou podniky zbankrotovat, takže už nejsou schopny obchodovat, že jednotlivci mohou být žalováni pro porušení smlouvy a přinuceni dodržovat zákony na ochranu životního prostředí, zdraví spotřebitelů a zájmy třetích stran.^{22/} Absence těchto záruk v socialistické ekonomii je podle jeho názoru zcela v duchu deviantní povahy socialistického zákona, který neexistuje proto, aby nutil jednotlivce brát vážně vlastní zodpovědnost, nýbrž aby ho moc mohla kontrolovat podle svých proměnlivých potřeb. A lidé, jež jsou naprostě nezodpovědní, jsou lidé, jež jsou totálně kontrolovatelní. Z toho a z jiných důvodů mají oběti reálného socialismu sklon sympatizovat s Carlylovými urputnými slovy:

Nebóť věcí velkolepou je Bankrot: tato velká bezedná propast, do níž se propadají všechny Podvody, jak veřejné, tak soukromé. Od samého svého počátku jsou tudíž odsouzeny. Příroda je totiž pravdivá a nikoliv lživá. Není lží, již bys mohl vyslovit či provést, a která by se nakonec po delším nebo kratším oběhu nevrátila zpět - jako šek vystavený na účet Reality Světa a jí proplácený - s oznámením: Neplatné. Škoda jen, že její oběh je často dlouhý, a že

málokdy je to původní padělatel, na něhož konečná odveta dopadne. Lží a břímě zla jimi vyvolané jsou předávány dál: z jedných ramen na druhá, z jedné třídy do druhé, až nakonec skončí na zádech těch nejnižších a němých, kteří třímajíce lopatu a krumpáč, v hrudi zraněné srdce a v kapse prázdnou peněženku, vcházejí denně ve styk s realitou a nemají, komu by onen klam předali dál.^{23/}

Patočkova výzva "historickému člověka", aby se "přiznal k dějinám"^{24/} – výzva, jež zachovává konzervativní požadavek společenské kontinuity a poslušnosti vůči zákonu – tvoří druhou stranu Havlova a Kordova požadavku po "odpovědném účtování" v lidském ekonomickém životě. Česká obrana trhu je založena na požadavku odpovědnosti. A koncepce zodpovědnosti, o níž je řeč, je přesně to, co připomínají sociální konzervativci, když lidem upozorňují, že jsou odpovědní za dějiny, a že zákon, tradice a náboženství jejich vlasti skutečně mají právo vyžadovat lidskou poslušnost, kteréžto oprávnění nebylo uděleno žádnou individuální volbou.

Takto tedy alternativní myslitelé v Československu začali vytvářet reálný příspěvek k intelektuální pravici: nic na tom nemění, že oni sami by tuto nálepku odmítli jako zavádějící myšlenkový škatulkováním, které je pravým nepřítelem evropské politiky.^{25/} Jejich zájem o teorii a praxi trhu je součástí obširnějšího myšlenkového úsilí, jehož cílem je dosadit osobní odpovědnost na místo neodpovědné moci. Opozici vůči socialistickému plánování to staví na zcela nový základ – na základ, který nezdůrazňuje zdatnost nebo epistemologickou prioritu trhu, ale jeho neporušitelnou morální podstatu a jeho svázanost s představou člověka jako tvora, který, má-li vůbec pravdivě žít, musí za svůj život zodpovídat. A navrhl bych souvislost ještě s dalšími konzervativními myšlenkami. Za prvé s myšlenkou zákona jako nezbytného zprostředkovatele mezi občanem a státem a mezi občany navzájem. Za druhé s myšlenkou tradice a návratu k hodnotám, které jsou z ní odvozeny. Za třetí s myšlenkou, že duchovní předpoklady člověka jsou závislé na jeho poznání a uposlechnutí morálního řádu, který je podle svého zdroje transcendentální a současně je v dějinách Štědré Evropy immanentně obsažen.

Na těchto myšlenkách je založena rozhodující odpověď na dříve přijímanou alternativu "socialismu s lidskou tváří". Navíc se dotýkají hlubokých a obtížných metafyzických otázek – lidské podstaty a osudu, skutečnosti smrti a podstaty lásky a přátelství. V tom jsou ony myšlenky odlišné od předcházejících diskusí, které se točily kolem snahy o "demokratizaci" Východní Evropy. Je samozřejmé, že když je vykládám jako "konzervativní" a tvrdím, že jsou

příspěvkem k nové pravici, jsem velmi dalek od všeho, co autoři myšlenek dali najevo. Havel obzvlášť úzkostlivě nahlíží své politické reflexe jako "nadpolitické" a je ostražitý vůči snahám přivlastnit si je pro politické účely. Pokud do politické debaty vstoupil, pak jen ve snaze nalézt společnou půdu s protestními hnutími na Západě, zvlášť s hnutím Zelených a mírovým hnutím. Jeho pokus, pravda, vedl k rychlému rozčarování - a k brilantnímu eseji Anatomie jedné zdrženlivosti, zaslánému Mezinárodnímu mírovému kongresu v Amsterdamu, ve kterém definitivně rozbil argumenty pro jednostranné nukleární odzbrojení.^{26/} Přesto ale Havel zůstává přesvědčen, že v této debatě nepatří k žádné straně, leda ke straně těch, kdo protestují proti moci ve jménu osobní morálky.

Havlova představa o sobě samém není autoritativní. Můj názor je, že jeho myšlení jde k podstatě konzervativní teorie, a že jeho hodnověrnost pramení z toho. Je jednou z nevýhod dnešní české filosofie, že se opírá jen o úzký a vskutku jen místní soubor koncepcí, a tak jen zřídka kdysi může vnímat, jak se blíží k západnímu způsobu myšlení. Kdyby někdo psal takové eseje jako Havel před sto lety v Německu, pro čtenářskou obec rozkládající se od Baltu k Jadranu, nebylo by tenkrát nijak ohromující, kdyby jejich obsah byl lišen v termínech převzatých z Burkeho, de Maistra nebo Hegela.

Polsko

Některé z diskusí popsaných výše se objevily v Polsku. Analýza "posttotalitní" společnosti se však polských teoretiků neléhavě netýkala: svou situaci považují jednoduše za samozřejmou a nikdo se jí obšírněji nezabývá, s výjimkou románů. Nejbližším ekvivalentem Havlových esejů o posttotalitní moci jsou romány Tadeusze Konwického, který zahájil dráhu jako socialistický realista, ale jehož práce jsou nyní většinou publikovány jen v samizdatu.^{27/} V Malé apokalypse podává Konwicki věru polský popis "negativní neviditelné ruky" komunismu, v němž lidé uvěznili sami sebe a tím "svému utlačovateli uklouzli". S pochopením pro polskou situaci a pro lakonické vtipy, jež se pro Poláky staly důležitou formou politické analýzy, přirovnala Felicity Rosslynová říši komunismu k Popeovu království Tuposti a její slova stojí za to ocitovat, poněvadž jasně ukazují, že morální trampoty Polska jsou přesně tytéž nesnáze, jaké analyzuje Havel, Benda a Bratinka. Také v Polsku je duchovní krize krizí života, z něhož byla působením neodpovědné

moci vymýcena osobní odpovědnost /nebo působením Tuposti, jak tomu říká Rosslynová/:

Existuje vtip, který sardonicky zhušťuje celý problém zodpovědnosti a její poválečné eroze.

Otázka: Proč polská dělnická třída omlúta těžce pracovat?

Odpověď: z historie víme, soudruhu, že vládnoucí třída nikdy těžce nepracovala.

Veřejné předstírání, že třídní společnost byla překonána a pracující vládnou, je ze strany Tuposti mistrovský kousek, který zamezuje pracujícím, aby buď pracovali nebo vládli - protože už dělají obojí. Stejná nezodpovědnost, více méně omlovená, kvete na samé špičce mocenské pyramidy, jak popisuje Pope, když nechává Tupost zatahovat záclony, aby "Prince zastínila před Světem a ukryla před Zákonem". Nezávislost legislativní moci na moci výkonné a nezávislost obou na soudnictví je jeden z nedocenitelných vynálezů /říká Milosz/, na němž stojí civilizace. Jak dalece bylo toto oddělení nahlodáno, je zřejmé z toho, že když bezpečnostní sily byly nedávno volány k odpovědnosti za vraždu Otce Popiełuszka, vzbudilo to skutečné překvapení. Veřejný život všeobecně je prostoupen vědomím, že ať už se černý Petr odpovědností zastaví kdekoli, nezastaví se u mne. Konečný účinek na soukromý život je nevypočitatelný - protože nezodpovědnost, obdobně jako upadání, je přepych, kterého se dožadujeme i bojíme zároveň, a čím častěji se jí podvolíme, tím pevněji nás drží.^{29/}

Odkaz k Miloszovi nám připomíná, že z Polska vzešla analýza komunistické mentality dávno před Zinověvem nebo Solženycinem a dávno před tím, než vznikl posttotalitní systém, zaplétající všechny občany do vytváření své vlastní moci. Knize Zotročený duch, která v Polsku nikdy oficiálně nevyšla, ale kterou každý vzdělaný člověk četl, lze přičíst alespoň částečný podíl na tom, že se o mnohem nemusí vůbec mluvit - v zemi, která každopádně dává před slovy přednost činům.^{30/}

Intelektuální vývoj Polska se současně hodně lišil od vývoje jiných komunistických zemí. Východoevropské státy byly mezi sebou účinně izolovány využitými "bratrskými vztahy". Mezi Československem a Polskem se nedá volně cestovat, ledaže jde o občana "imperialistické" země, a komunikace na podzemní úrovni je nyní v podstatě nulová /ačkoli teď někteří chartisté navázali kontakt s polským hnutím "Svoboda a mír"/. Zdá se, že vytváření svazků mezi

východoevropskými opozičními hnutími je ve středu zájmu pouze u jediného publikačního podniku: časopisu ABC, vydávaného Antykiem, skupinou založenou pravděpodobně v Lublinu. Tento časopis se jmenuje podle tří moří, která ohraňují státy okupované Evropy: moře Jaderské /Adria/, Baltské a Černé /Czarne/. Přesto se zabývá daleko víc záležitostmi polskými než záležitostmi okolních zemí, a když jedno číslo bylo věnováno moderním československým dějinám^{31/}, opakovalo se tam tolik polské zášti proti Čechům /kteří nebojovali ani s Risy, ani s Němce, ale pokorně na jejich rozkaz složili zbraně/, že to vzbudilo stejnou zášť u těch Čechů, kterým se uvedený exemplář podařilo získat.

Je nemožné porozumět polské situaci, neznáme-li ohromnou sílu polského nacionalismu a jeho působení, zesilované katolickou církví vedenou polským vlastencem, na celý život země. Polsko je jediná země sovětské říše, která nemá žádnou národnostní menšinu. A i když okolnosti, za kterých byla jeho poslední menšina zničena, budí stud a pohoršení, a i když menšina, o které je řeč, utvářela rozsáhlou a plodnou část polské kultury, současná situace Poláků tolik přispívá k široké národní lojalitě, že komunisté nejsou schopni zlikvidovat přirozený tlak společnosti nebo zaručit /což jinde zaručuje účinně/, že pokud nějaké shromáždění není pod jejich kontrolou, nemůže se cítit bezpečně.

Důležitým důsledkem je poměrná svoboda polských universit, jejichž knihovny mohou být vybaveny veškerou literaturou vydávanou v západních zemích /až na sovětskou a východoevropskou exilovou literaturu/. Zhoršující se ekonomická situace znemožňuje polským knihovnám udržovat zásoby západních knih a časopisů, nicméně myšlenky západních akademiků /autor má na mysli lidí s akademickým titulem - pozn. překl./ rychle zaujmají pozornost jejich polských kolegů, protože západní občané mohou polské university svobodně navštěvovat a polští akademici mohou cestovat na Západ. Myšlenky nové pravice a konzervativců se tudíž do polských diskusí dostaly spíš prostřednictvím oficiálních akademických publikací než prostřednictvím samizdatového tisku. Na polských universitách jsou významná sociologická a filosofická oddělení a - i když se to západním pozorovatelům může zdát divné - žádný z obou oborů není v posledních letech příliš ovlivněn marxismem. Naopak, sociologové mají sklon Marxe ignorovat - nejen z hlediska jeho vlivu, nýbrž také vzhledem k jeho irelevantnosti vůči polské otázce. Místo toho četli práce západních ekonomů. V důsledku toho se v Polsku objevila "sociologie volného trhu", sociologická teorie, která pojímá trh jako vzor občanského společenství a která se pokouší

vyložit socialistickou společnost jako úchylku od přirozeného řádu smlouvy a směny.

Samozřejmě to tak nebylo vždycky: polské university padesátých a šedesátných let reprezentuje tržní socialismus Oskara Langea a neomarxismus Włodzimierze Brusa. A působení těchto dvou autorů /u druhého z jmenovaných prostřednictvím New Left Review a možnostmi, které mu zajistil pobyt na Oxfordu/ by nemělo upadnout v zapomnění. I když odvrat Leszka Kolakowského a jeho generace od marxismu a následující vznik antikomunistické inteligence na polských universitách připravil půdu kritické sociologii, která nyní v polském politickém myšlení dominuje.

Nejdůležitější rys této sociologie – a jeho největší potenciální vklad pro novou pravici – by se snad dal nazvat "fenomenologie socialistického selhání". Díky Solidaritě a její síti a také díky částečné svobodě bádání na polských universitách se v Polsku dá dělat to, co jinde v okupované Evropě tak snadno nejde, zejména lze shromažďovat skutečné statistiky o stavu ekonomiky, fyzického a morálního stavu obyvatelstva a společenské situaci. Takto shromážděné statistiky – např. v práci Jadwigi Staniskiszové a Antonína Kamiňského^{32/} – značně přispěly k vypracování myšlenek svobodného trhu; a kniha polského ekonoma právě publikovaná na Západě představuje jednu z nejsilnějších kritik společenského plánování, jaké kdy z "reálného socialismu" vzešly: Economic Prospects East and West od Jana Winieckého.^{33/}

Vliv myšlenek svobodného trhu se rozšířil do samizdatového tisku, který díky relativní měrnosti vlády a také díky rozmnožovacím strojům – dědictvím po Solidaritě – může dokázat vytisknout a rozšířit až 10 000 kopií /ve srovnání s dvanácti průkleyemi Kritického sborníku a Střední Evropy/. Na uvedení myšlenek nové pravice do polské diskuse se specializovalo několik nakladatelských domů, jedním z nejzainteresovanějších je WERS, malý varšavský a vroclavský podnik, který zatím netěžil z finanční podpory sítě Solidarity /vysvětlení této skutečnosti se dotýkám níže/. WERS vydává podstatné texty Hayka a Friedmana, jakož i konzervativní texty zabývající se problémem historie jako je History of the Modern World – Dějiny moderního světa – od Paula Johnsona /překládá se/ a studie o podstatě zákona a společnosti od Hanse Kelsena a Czesława Znamierowského.^{34/} Je zřejmé, že se vskutku pokouší provést tutéž syntézu, která inspirovala české konzervativní hnutí: začlenit ekonomiku svobodného trhu do konzervativní teorie kultury a institucí. Podobné orientace si lze všimnout v publikačním podniku, který se jmenuje Kurs a byl založen v Lod-

ží; ten tiskne překlady naprosto rozmanitých konzervativních a liberálních textů.

Většinou však sociální konzervativismus v Polsku zůstal majetkem církve a jí podřízených institucí, které zahrnují katolickou universitu v Lublinu /jedinou autonomní universitu ve východním bloku/ a nezávislé a oficiálně uznávané vydavatelství Znak sídlící v Krakově. Znak má právo publikovat týdeník - Tygodnik Powszechny - v omezeném nákladu 80 000 výtisků. Přestože podléhají cenzuře, jsou tyto noviny zřetelně kritické nejen ke komunismu, ale také k socialismu a všem podobným sekularizovaným filosofím člověka. K němu je přidružen intelektuální měsíčník Znak, jeden z několika katolických časopisů vydávaný v omezeném nákladu, ale stále více se venující široce pojatému teoretickému myšlení o společnosti. Jeden takový časopis - Wieź, měsíčník vycházející ve Varšavě - začal otevřeně diskutovat o některých problémech, kterými se zabývají západní konzervativci: např. o teologii osvobození a o roli církve jakožto strážce společenského pořádku.^{35/}

Je nemožné důkladně vystihnout rozpětí katolického myšlení v Polsku, přičemž to ani vždy nepředstavuje věc bezprostředního politického zájmu. Stojí nicméně za to, abychom konstatovali důležitý fakt, že komunismus tam, kde instituce není, účinně je brzdí, dovoluje jim reprodukovat se na předtím dosaženém stupni vývoje, přičemž kategoricky brání každému pohybu, který by mohl zvýšit jejich pružnost a moc. Katolická universita v Lublinu a katolické semináře proto mají nezvyklé středověké ovzduší - jejich filosofie vychází z jakéhosi mystického tonismu a jejich pojetí vlastní role a poslání je vyjadřováno v dogmatických, ba zpátečnických pojmech.^{36/}

Pokud existuje nějaký moderní filosofický vklad do polského katolicismu, pak pochází z téhož zdroje, který tolik inspiroval české konzervativní hnutí: totiž z fenomenologie. Jenže na polské katolické nezapůsobila ani tak čistá Husserlova fenomenologie, jako spíš aplikovaná fenomenologie sociologů - zejména Max Scheller a jeho polský následovník Karol Wojtyla. Wojtylovo vyzdvižení na stolec sv. Petra samozřejmě propůjčilo jeho spisům vliv mimo všechny proporce jejich skutečné hodnoty. Nicméně dokonce i bez jeho zvolení vykazuje myšlení, předvedené v jeho hlavních dílech - zejména v Osoba i Czyn z roku 1969^{37/} -, stejnou vnímavost k lidskému světu, stejnou touhu zlepšit morální úroveň prožitku moderního člověka, jaká inspirovala české myšlení od Masaryka k Bratinkovi. Wojtylový spisy tím bezprostředně zapůsobily na polské čtenáře; je to srovnatelné s působením Patočkových seminářů s Československem. Výsledkem je, že se polští sociologové dělí na teoretiky sekularizo-

vané /jejichž většina se připojila k některému modelu tržních vztahů jako k ideálu společenského řádu/ a duchovní, kteří převzali z fenomenologie koncepce nezbytné pro popis Lebensweltu moderního člověka, a kteří doporučují tradiční identitu jako pravou alternativu k totalitárnímu socialismu. Není nikterak pozoruhodné setkat se s polskými sociology, kteří brání křesťanskou morálku, rodinu, osobní lásku a náboženské zvyky pomocí pojmu, jež v co největší míře respektuje společenskou přirozenost člověka, přičemž zároveň neobsahuje ani sebejemnější náznak toho, že by mohlo být moudré nebo snad dokonče možné "osvobodit" lidstvo z pout zvyku.^{38/}

V Polsku se tak objevil jistý typ oficiálního konzervativního postoje, jenž vychází z katolických hledisek, ale svou intelektuální autoritu čerpá velkou měrou ze závěrů fenomenologických sociologických studií. V pokusech dát dohromady jakous takous vlastní legitimitu se režimu vskutku hodilo, aby tomuto oficiálnímu konzervativismu udělil jakési důležitě uznání, povoluje přitom nejen činnost znaku, nýbrž také, aby se podzemní časopis Res Publica, vedený Marcinem Królem, vynořil na veřejnost. Časopis zatím /v době, kdy toto píšu/ v Polsku připravuje své první legální číslo. Vydavatel je známý: publikoval v oficiálním tisku studii o konzervativním myšlení 19. století^{39/} a po léta udržoval neoficiální styky se západními konzervativními hnutími. Jeho čin, totiž že vydává konzervativní časopis "nad zemí", čímž postoupil na "oficiálního disidenta", přijali Poláci se smíšenými pocity; někteří si myslí, že Król tímto znemožnil jím vedenému konzervativnímu hnutí, aby odmítlo komunistický systém a vše, za čím stojí.

V neoficiálním tisku, jehož provozování je stále riskantnější, jsou takovéto výhrady přirozeně běžné. Samizdatový vydavatelé jsou teď vystaveni těžkým pokutám; je to důsledek dosti pokročilých normalizačních snah izolujících buňky "kontrarevolucionářů".^{40/} Přesto se v posledních letech objevilo několik značně konzervativních časopisů, a některé z nich si zaslouží, aby byly speciálně uvedeny - ne-li pro svůj vliv, pak alespoň pro svůj neobyčejný obsah. První z nich je Niepodległość, měsíčník, který původně vycházel v Lublinu a krátký čas se mohl pyšnit zahraniční edicí: byl tištěn ve Švédsku v Lundu. Niepodległość byla hlasem "liberálně demokratické" strany téhož jména, která volala po nezávislosti Polska, obnovení polských institucí, soukromém vlastnictví a svobodném hospodářství. Co se týče ekonomiky, odrážel její postoj ^{postoj} liberálních ekonomů, sociálně a politicky však byla výrazně nacionalistická a byla schopna chovat i ty nejreakčnější názory, jen když v jejich formulaci nebyla ani stopa socialismu. Po řadě zatčení před dvěma

lety byla Niepodległość zastavena, čímž se v roli nejvýmluvnějšího konzervativního časopisu ocitl nepravidelně vycházející Stańczyk. Jmenuje se podle moudrého šaška krále Stanislava Velikého /jeho jméno užívalo také nejdůležitější nacionálně konzervativní hnutí 19. století/ a je věnován "podpoře konzervativního a liberálního myšlení". V roce 1986 vyšla dvě čísla, ve kterých byly články velebící svobodné tržní hospodářství a zároveň polemika proti sociálnímu /welfare/ státu, diskrétní chvála jihoafrického režimu, ocenění Stefana Kisielewského /vlivný konzervativní publicista, jenž příše do Týgodnika Powszechnego/ a obrana myšlenky monarchie jako správné alternativy pro východní Evropu. Jelikož vydavatel - skvělý a neústupný Janusz Korvin-Mikke - je teď v Americe, není jisté, zda bude Stańczyk vycházet dál.

Daleko střízlivější a snad nejvýznamnější z podzemních časopisů je čtvrtletník Arka vydávaný v Krakově, který přináší články akademiků, spisovatelů a rozhovory se zahraničními návštěvníky Polska. Tento časopis se rovněž zastává liberálně konzervativní aliance. Na jeho stránkách stojí teorie svobodného tržního hospodářství vedle dosti povýšeného společenského konzervativismu, založeného na dvojím základě: polském nacionalismu s nepřátelstvím k postojům, kterým se v Americe říká liberální. To poslední téma není pro Arku nijaké koncepčně; je nicméně mírou náročnosti časopisu, že se neobrací jenom k interním polským diskusím, ale účastní se této veledůležité mezinárodní debaty, která se týká politické role západní inteligence a její neschopnosti poskytnout dostatečná varování týkající se sovětských záměrů a strategie. Podobně jako Arka je orientován gdaňský Przegłód Polityczny a eponymní časopis vydávaný Kursem v Lodži. Čas od času vychází v Paříži /nepřeložený/ výbor z Arky. Měl bych se také zmínit o rádikálním konzervativním katolickém časopise Spotkania publikovaném skupinou Antyk, který se kloní k pravici více než kterýkoli oficiální katolický časopis a který má mezi mladými lidmi značný počet přívrženců.

Všechny tyto časopisy jsou na síti Solidarity nezávislé a jsou jí brány s jistou rezervou. A tady je potřeba uvést jeden důležitý postřeh. Ačkoli jsou Češi mezi sebou navzájem osobně daleko podeziravější /a důvodné/ a úroveň alternativní literární aktivity je v Československu daleko nižší než v Polsku, zůstávají nicméně rozmanité větve českého neoficiálního myšlení otevřené vůči vzájemnému vlivu a v časopisech a edicích se navzájem publikují. I když je konzervativní hnutí v Československu na vzestupu, existuje tam také pochopitelná nechuť k nálepkám a skutečná snaha o nezaujatost. V Polsku díky Solidaritě dosáhla zvláštní skupina intelektuálů jisté proslulosti

ve východním bloku neobvyklé, a v činnosti získala vliv nejen na samizdatový tisk a alternativní vzdělávací sítě, ale také na fondy, které plynou na jejich podporu ze Západu. Postoj této skupiny, soustředěné kolem Adama Michnika a KORu, ze začátku mnohem více inklinoval k "socialismu s lidskou tváří" než k radikální obraně soukromého vlastnictví, tradičního řádu a vlády zákona.

Drobná vydavatelství konzervativního a liberálního směru se nemohla těšit vydatným /podle polských měřítek/ podporám, které plynuly k takovým vydavatelstvím, jako je Nowa /jež je se Solidaritou nejtěsněji spjato/, Kraj a Glós. Obecně se dá říci, že navzdory tomu, že na akademické půdě se konzervativní myšlenky šíří, podzemní publikační provoz měl sklon podporovat méně prosocialistickou linii KORu. Pravé křídlo publicistů a editorů si proto často stěžuje na diskriminaci a dokonce na přehližení ze strany Solidarity.

Ted se to mění. Třebaže rané články Adama Michnika z let 1973-1983 jsou úplně v posledních tradicích evropského sociálně demokratického myšlení^{41/}, pustil se teď tento sekularizovaný židovský intelektuál do životopisu kardinála Wyszyńskiego, na varšavské universitě pořádá neoficiální semináře, na kterých se otevřeně hájí myšlenky svobodného trhu, zastává se opozičního hnutí spojeného s církví a je otevřený nesocialistickým vlivům. V této změně postoji je myslím možno vidět konec bahroismu v Polsku a zrození nového, chrnějšího, ale realističtějšího hodnocení stavu socialistické Evropy.

Obrat Solidarity ke konzervativnímu způsobu myšlení je ovšem teprve v začátcích a možná nepůjde daleko. Stojí však za povšimnutí, že ve dnech svého rozkvětu používala Solidarita ve značném rozsahu hegelovské rozlišování občanské společnosti a státu /spoleczeństwo a władza/. Solidarita formulovala své společenské cíle právě v duchu tohoto rozlišování. Přes veškerou svou komunistickou rétoriku obsahovalo hnutí radikální výzvu k depolitizaci společenského uspořádání - výzvu, která odpovídá jedné z hlavních myšlenek Burkeova konzervativismu. Kouzlo Hegelova rozlišení je pro Poláka v tom, že obráží zvláštní historii jeho země za komunismu. Církev slouží jako ohnisko institutivních sil mimo zorný úhel bdělého oka Strany a tajné policie a samotný pojem občanské společnosti nese pečeť hluboce tradičního a nacionálního pojetí společenského pořádku.

Nicméně je třeba uznat, že Hegelův radikální konzervativismus příliš mnoho Poláků neuchvátil. Pro Hegela jsou občanská společnost a stát oddělitelné pouze na myšlenkové rovině, přičemž jinak představují dva vzájemně se protstupující "aspekty" totality. Občanská společnost je materií politické spo-

lečnosti a je také potenciálním zdrojem konfliktu a opozice. Teprve tehdy, když transcenduje ve stát, je společnost opravdově vyrovnaná sama se sebou. Toto autoritativní pojetí kořenů sociálního řádu se s příznivým přijetím nesdílí polskými intelektuály ještě nesetkala. Jejich konzervativismus totiž – oproti konzervativismu Hegelovu – má předpolitické těžiště. Vyjadřuje "ideu národa", z níž vyrůstá, a ponechává z velké části neprozkanané takové instituce, jako je zákon, vlastnictví a svrchovanost, jejichž prostřednictvím se tato idea národa vtěluje v reálně existující vládní systém. Z tohoto důvodu nevykrystalizovala v žádnou filosofii státu. Polský konzervativismus se pokouší osvobodit od státu co možná nejvíce oblastí společenského života a vrátit polskému lidu jeho předpolitickou jednotu katolického národa.

3. Maďarsko

Tento přehled by nemohl být úplný bez leteckého pohledu na Maďarsko, i když by to bylo jen proto, že zakořeněný skepticismus a sekulární způsoby maďarského intelektuála společně vytvořily pevnou hráz mystickým sklonům tradičních konzervativců a politickým všeckým libertariánské pravice. Myšlenky Voegeli na – jehož obrana "symbolického řádu" je prostě a jednoduše voláním po novém oživení křesťanství – neměly, pokud to mohu posoudit, v Maďarsku žádnou odezvu; a dokonce i ještě váhavější a skeptičtější formy sociálního konzervativismu tam měly malý ohlas. Zase jednou se široce rozmohl bahroismus, a to i mezi maďarskými exulanty. Jak mi to podal jeden sociolog /zaměstnanec Maďarské akademie věd/: "desítky let jsme pracovali s Lukáscem sedícím nám na ramenou jako strašlivý pták a stále ještě ho nemůžeme setřást". Faktem totiž je, že Lukács – na Západě nejčtenější ze všech maďarských autorů – zanechal na intelektuálním životě své země takové následky, že pro Maďara je fakticky nemožné zabývat se společenskou kritikou, aniž by používal poskvírcená marxistická pojetí kulturního komisaře. Jeho proslavení žáci v exilu – Agnes Hellerová, György Markus a Ferenc Fehér – nepřestávají chránit vodopád textů, které, jakkoli obsahem antitotalitární, jsou psány řečí evropského socialismu a vědomě určeny těm, u nichž je nejmenší pravděpodobnost, že je vezmou vážně: zejména evropské a americké levici.^{42/} A nejskvělejší ze zakázaných maďarských literátů – György Konrád – ve svých politických spisech pouze přemítlá pro domácí spotřebu opotřebovaná klišé o "morální rovnocennosti", kterými se vyživuje naše lumpeninteligence.^{43/}

Co se týče teoretiků trhu, situace je trochu podobná jako v Polsku. Relativní svoboda na universitách kombinovaná s oficiálně schvalovanými experimenty vedla k důležitým úvahám, které se týkají svobodné ekonomiky, i když jsou to úvahy většinou formulované značně marxistickými nebo aspoň značně habermasovskými pojmy. Důležitý je také maďarský vklad do rakouské teorie společenského řádu v osobě díle Michaela Polanyiho, jehož koncepce "skrytého vědění" poskytla Haykově teorii spontánního řádu rozhodující složku. Vliv Polanyiho lze do jisté míry ještě vysledovat. Aspoň jeden maďarský akademik hájil sociální konzervativismus na Polanyiho a Haykových principech a vyjádřoval úctu nejen k tržní ekonomice, ale také k hodnotám tradičního křesťanství. Jenže dotyčný článek se objevil v The Salisbury Review a v Maďarsku nijak nevyšel.^{44/}

V souladu s rodnými tradicemi vykazují halasnější z pravicek značný antinomismus, něco na způsob francouzské Nouvelle Droite. Zvláště stojí za zmínku G. M. Tamás, jehož ranější práce přeložené do francouzštiny užívají myšlenek volného trhu k určitému anarchistickému protestu proti statu quo.^{45/} Tamás, transylvánský Žid, aktivně upozorňoval na problém menšin ve Východní Evropě a v Budapešti je dobře znám jako oficiálně uznávaný, ale zároveň stále napadaný disident. I když se v nejnovějších textech přesunul ke konzervativnějšímu směru, jeho krajané k němu vzhledem spíš jako k výmluvnému kritikovi současnosti, než jako k představiteli nějakého nového ideálu.

Do jisté míry se tedy příchod myšlenek nové pravice do Maďarska dá vidět jako součást protestního hnutí, které usiluje zachovat duch roku 1956 a nastalo ho umístit do maďarské kultury. Nejjejímavější současný projev tohoto hnutí je podzemní skupina umělců, kteří se nazývají Inconnu a kteří organizují alternativní výstavy v soukromých bytech. Inconnu dělá, co může, aby Maďarům poskytl imaginativní složku nespokojenosti a myšlenku autonomní kultury. Navzdory západnímu mýnění se však s upřímnými gesty protestu zachází v Maďarsku právě tak drsně jako jinde v okupované Evropě, a Inconnu se těž nijak neprojevuje, což je důsledek jejich pokusu o výstavu připomínající povstání v roce 1956./

Samizdat se v Maďarsku nevyskytuje tak hojně jako v Polsku, i když se těší též svobodě činnosti a přístupu k rozmožovacím strojům. Dva základní časopisy - Beszelő a Hírmondo - se názorně podobají polskému vydavatelství Nowa a sociálně demokratické opozici šedesátých let. Korouhev politiky nové pravice doposud vztyčil jen jeden časopis, drsně výmluvný měsíčník Demokrata, který, jak napovídá titul, se více zabývá tím, jak navrátit lidem moc, než

úvahami o institucích a hodnotách, které by je přiměly znovu si zvyknout na poslušnost.

Maďarský myšlenkový život nicméně nezůstal nedotčen myšlenkovým hnutím v sousedních zemích. V maďarském hlavním městě se rozšířila zvláště diskuse na téma "Střední Evropa". Chopil se jí jeden z nejhlasitějších opozičních pisatelů filosof Mihájly Vajda, jehož názory opublikoval jeden západní časopis^{46/}. Tyto názory je zajímavé srovnat s těmi, jež se vyskytují v československu. Vajda zastává názor, že mezi ruskou a evropskou civilizací je základní strukturální rozdíl, a že násilné včlenění střední Evropy do ruské /nebo sovětské/ říše mělo za následek nesmiřitelnou srážku civilizací. Jedním ze základních rozdílů bylo náboženství. Čírkev římská a protestantské církve se světskými koncepcemi autority státu, se sprádlivou vládou zákona, s vědomou podporou institucí jako jsou školy a university, které však plně nekontroluje, jsou v kontrastu, argumentuje Vajda, s ortodoxní církvi, která aspiruje na všeobecnou kontrolu společenských dějů. Velkým výdobytkem římského křesťanství je podle Vajdy "rozdělení státu a společnosti", které se podle něj ve východních částech Evropy /tj. v Rusku a v územích na něm závislých/ nikdy nevyskytlo. O staré ruské říši by se tedy mohlo říci:

Hlubinné vrstvy společnosti obsahovaly nehybná tradiční společenství, organizovaná shora nikým nekontrolovanou centrální mocí. Žádná z těchto společenských skupin neměla jakoukoli autonomii. Stát a církev tvořily organickou jednotu...^{47/}

Vajda hlásá závěry, které už předložil Kundera; je zde ale jistý rozdíl. Přes veškerý svůj maďarský skepticismus považuje Vajda křesťanské náboženství v institucionální podobě za utvářející činitel evropské kultury. Jakkoliv je ho líčení křivdí ortodoxní církvi /jejíž režim v Řecku nemá nic společného s moderním totalitarismem/, Vajdova argumentace začíná důrazem, který je sympatický konzervativcům všech ražení. Vajda sám vědomě brání Kunderu proti Šimečkovi - českému opozičnímu spisovateli socialistické provenience, který na Kunderův původní esej odpověděl upozorněním, že není správné nadsazovat rozdíl mezi Ruskem a Evropou, a tím škodit vyhlídkám na kulturní a politickou změnu v celém sovětském bloku. Vajda uznává, že se západ teď střední Evropy vzdal: věří, že teprve až Středoevropé znovu nabudou své evropské identity a oddělí se od sovětské superstruktury, otevřou se vyhlídky na trvalou jednotu s mateřskou civilizací a bude znovu zavedena svoboda pod zákonem.

Aniž bych se v této debatě stavěl na některou stranu, považuji za cenné připomenout, že pro autora, jakým je Josef Hradec^{48/}, se diskuse vede v ne-

možně abstraktních a sekulárních pojmech, jakkoli se přenesla do sféry náboženských institucí. Zdá se také, že Vajda vidí komunismus jako "čistě ruský fenomén, jako pokračování carského absolutismu, o kterém tak špatně mluví postkomunistická historiografie. Nebezpečí plynoucí z takového pohledu popsal r. 1962 polský konzervativní spisovatel Józef Mackiewicz v knize Victory of Provocation - Vítězství provokace. Myšlenka, že sovětský komunismus je carismus pod jiným jménem, píše Mackiewicz, je nevlastnější předstinou, proč Západ není schopen komunismu čelit nebo zastavit jeho pokrok. Komunismus, miní, naprosto není imperialismus: v zemích, jež okupoval, neusiluje o zavedení ani zákona, ani obchodu, ani náboženství, ale všechno trojí ničí v zájmu nadvlády.^{49/}

Určitě je pravda, že jen málo západním konzervativcům by Vajdovy teze udelaly radost. Jako na mnohých opozičních textech z okupované Evropy je na Vajdových argumentech vidět chatrná znalost zákona a malé historické znalosti. Carské Rusko časem dospělo k soudnemu řízení v římsko-slovanském právu, jež mělo dostatečnou autoritu k tomu, aby způsobilo v průběhu 19. století částečné oddělení různých druhů moci a tak zaručilo důležitá občanská práva proti státu.

Všichni maďarští spisovatelé však nepostrádají legální myšlení natolik jako Vajda. Zvláště jeden – János Kis, možná nejoriginálnější a nejinteligentnější z disidentů, jež jsou nyní zbaveni akademických míst – věnoval svou poslední práci otázkám teorie práv a zákona, a vydal na toto téma důležitou stručnou knihu v samizdatu. Kis je dalek toho, aby se ztotožňoval s konzervativci a raději přijímá za východisko levicově liberální teorie vyložené Ronaldem Dworkinem.^{50/} Jeho pozice nejrespektovanějšího příslušníka mladší generace opozičních intelektuálů možná dovoluje udělat závěr, že aspoň v Maďarsku musí konzervativní hnutí ujít ještě dlouhou cestu, než si bude moci získat zájem a podporu myslících lidí.^{51/}

4. Závěry

Mé pojednání je zběžné a selektivní. Doufám nicméně, že poskytuje určitý základ pro následující předběžné závěry:

- I. Existuje možnost charakteristického východoevropského vkladu do pravico-vého myšlení. Východoevropská zkušenost oživuje zejména následující témata:
  - a/ fenomenologie socialistického selhání: co znamená trpět pod reálným

- socialismem nejen materiálně, ale také duchovně?
- b/ podmínky pravé zákonnosti: co přesně je chybné na socialistické zákonosti, kterou do vazalských státních území zavedl Sovětský svaz, a proč nezajišťuje řádnou ochranu před státem?
- c/ symbolický řád západní civilizace: existuje nějaké západní pojetí člověka a jeho společenského světa, jež by charakterizovalo evropskou civilizaci, bylo vyjádřeno jejím uměním a kulturou a mohlo být z této kultury a umění znovu vykresáno?
- d/ návrat křesťanství: je konzervativní iniciativa skutečně možná za situace sekulárního skepticismu a jak dalece to závisí na ozvěně víry, která v Evropě žila a prosperovala?
- e/ nahrazení závislosti odpovědností: jsou tržní ekonomie a vláda zákonu nezbytnými podmínkami pro plně odpovědnou existenci?
- f/ nacionalismus a kolektivní hrdost: do jaké míry je první osoba plurální politiky - prepolitické "my" - závislá na pocitech národní identity a na kolektivní hrdosti, kterou plodí?
- g/ svobodné sdružování a instituce: co je důležitější, individuální svoboda nebo společenství a instituce, které z ní pocházejí a které omezují její moc?
- h/ kulturní kontinuita: jak dalece je pro politiku nezbytná a v jaké míře ji lze dosáhnout v kontextu moderní Evropy?

II. Až dosud ani východoevropští konzervativci ani jejich západní komentátoři nevyužili všech těchto cest k jasné sociální filosofii. Ale konzervativní myšlení je stále více ovlivňováno třemi z nich: fenomenologií socialistického selhání, snahou o návrat /možná že v bezvěreckém státě/ ke křesťanským základům a k "symbolickému řádu", který z nich vystoupil a myšlenkou trhu jakožto výrazu odpovědnosti.

III. Přesto i tak má východoevropský konzervativní vklad velkou důležitost; za prvé propojuje dva proudy myšlení nové pravice, a za druhé ukazuje, že selhání socialismu probíhá prvotněji na úrovni sociální než na úrovni politické. Socialismus není základem pravé společnosti, jak tvrdí jeho obhájci, ale rozkládá společenský pořádek, je nepřítelem společenské a instituční struktury a žárlivě tyranizuje duši jednotlivce.

Tyto myšlenky nasměrovávají konzervativismus přesně tam, kam by se měl obrátit. Konzervativismus se totiž týká především politické identity národa – spíš než politického procesu, který z ní vyplývá. Konzervativismus je založen na touze zajistit ono "my", jež je podmětem každého politického rozho-

dování: bez tohoto "my" je demokracie nutně nesmyslem - veřejnost pak totiž postrádá jakékoliv pocity společného zájmu.

Částečně v důsledku sekularizace a částečně díky pilnému moralizování socialistů začaly společnosti být pře-politizované, chorobně soustředěné na politicky podnícené změny. Vzrůstá víra, že vše je produkt nebo výraz politické volby, že tedy vše může být zpochybňeno a změněno. Konzervativismus naší doby udělal chybu, že se definoval právě v těchto temných, a že vstoupil do boje jako další uchazeč o politický "volant". Jeho pravým zájmem přece zůstává uspořádání společnosti - její sdružení a instituce, jež uchovávají a chrání sebereflexi i aspirace dané kultury, a jež plodí návyk poslušnosti: bez něho zákon není účinný a trh je podkopáván. A středoevropská zkušenost nás, jak věřím, navrací ke studiu takových sdružení a institucí.

Poznámky:

- 1/ Viz zejména Rudolf Bahro, The Alternative in Eastern Europe, London, New Left Books, 1978, a Roger Scruton, Thinkers of the New Left, London, Longman, 1985, kap. 7.
- 2/ Viz Galia Golan, The Czechoslovak Reform Movement, Cambridge, CUP, 1971.
- 3/ Ota Šik, Ekonomika a zájmy, Praha 1968; a The Third Way: Marxist-Leninist Theory and Modern Industrial Society, přel. Marian Šling, Londýn, Wildwood House, 1976.
- 4/ Viz publikaci Rogera Scrutona "Jazz in Central Europe", The World and I, 1987.
- 5/ Je příznačné, že něštínská galerie v Praze a Dům umění v Brně loni /1986/ spolupracovaly na výstavě úmyslně zachycující pravého /tj. politicky přijatelného/ ducha českého modernismu a věnovaného činnosti Devětsílu, skupiny z 20. let. Devětsil bylo sdružení surrealistů, poetistů a radikálně socialistických spisovatelů a výtvarných umělců se silnými komunistickými sklony, jejichž dílo je neodlišitelné od mnohých děl, jež jsou dnes tajně vystavována po bytech pro diváky, kteří považují socialismus za nepřítele umění.
- 6/ Práce, o niž jde, nebyla publikována dokonce ani v samizdatu. Její vliv však lze najít v článku Jana Kordy /pseudonym/"Prostitution in Czechoslovakia" v The Salisbury Review, roč. 3, č. 4, červenec 1985.
- 7/ Petr Pithart "Šetřme své dějiny", Svědectví 75, 1986, anglická verze v Kosmas roč. 4, č. 2, 1984. Viz také od téhož autora Mrtvá a živá voda, Svědectví 1985.
- 8/ Milan Kundera /přel. Edmund White/, The Tragedy of Central Europe, v The New York Revue of Books, 6. dubna 1984.
- 9/ Odpověď Milana Šimečky Kunderovi je přeložena v East European Reporter, roč. 1, č. 2, 1985 jako Another Civilization? An Other Civilization?

- 10/ Hradcův článek je přeložen a jeho část publikována v The Salisbury Review, roč. 4, č. 2, 1986. Originál vyšel jako Tragédie střední Evropy od Josefa Hradce v exilovém časopise Rozmluvy /Londýn/, č. 5, 1985. Viz také David J. Lévy The Rediscovery of Central Europe, v The World and I, 1987.
- 11/ Václav Benda, Jak dál po Velehradě? Rozmluvy č. 6, 1986.
- 12/ Jan Patočka, Dvě studie o Masarykovi, Toronto, 68 Publishers, 1980.
- 13/ Jan Patočka, Platon et l'Europe, přel. Erika Abrams, Paříž Verdier, 1983.
- 14/ Václav Bělohradský, Krise eschatologie neosobnosti, Londýn, Rozmluvy 1982.
- 15/ Hana Arendtová, Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil, Londýn 1971.
- 16/ Václav Havel, Moc bezmocných, samizdat. Anglicky v edici Johna Keane, The Power of the Powerless, Londýn, Verso 1985.
- 17/ Petr Fidelius, Jazyk a moc, Mnichov, Arkýř 1983. Knihu přeložila Erika Abrams jako L'Esprit post-totalitaire, Paříž, Grasset, 1986.
- 18/ Dále viz Françoise Thom, La Langue de bois, Paříž, Julliard, 1987.
- 19/ Václav Havel, Politics and Conscience, v The Salisbury Review, roč. 3, č. 2; přetištěno Janem Vladislavem v Living in Truth, Londýn, Faber 1987.
- 20/ Viz Jan Patočka, Kacířské eseje o filosofii dějin, Mnichov, Arkýř, 1980, kap. 6. Knihu přeložila Erika Abrams jako Essais héretiques, Paříž, Verdier, 1984.
- 21/ Survival as a Way of Human Life, The Salisbury Review, roč. 5, č. 3, 1987, ss. 21-2.
- 22/ Jan Korda, viz pozn. 6.
- 23/ Thomas Carlyle, The French Revolution, kniha 3., kap. 1.
- 24/ Jan Patočka, Kacířské eseje, s. 116.
- 25/ Viz Petr Fidelius, Right versus Left: the Limits of Intransigence, The Salisbury Review, roč. 3, č. 1, 1984.
- 26/ Václav Havel, The Anatomy of a Reticence, Charter 77 Foundation, Stockholm, 1986.
- 27/ A Dreambook for our Time /Sennik współczesny/ – přel. David Welsh, MIT Press, Cambridge Mass., 1971 – vyšel nyní v Polsku oficiálně, Iskry, Varšava 1985. :Originál se v samizdatu objevil v r. 1963./
- 28/ Viz Tadeusz Konwicki, Malá apokalypsa, Index, 1981, přel. do angličtiny Richard Lourie, London and Boston, Faber and Faber, 1983, s. 118 – A Minor Apocalypse.
- 29/ Felicity Rosslyn, Dulness and General Jaruzelski, Cambridge Quarterly, roč. 16, č. 2, 1987, s. 102.
- 30/ Czeslaw Miłosz, The Captive Mind, Londýn, Secker + Warburg, 1953.
- 31/ Zbigniew Markowski, Od realizmu do zwątpienia, pět skic o současné české historii, ABC: datum a místo publikace neuvedeno. Od autora jsem obdržel v r. 1987.

- 32/ Jadwiga Staniszkis :vyd. J. T. Gross/, Poland's Self-Limiting Revolution, Princeton, Princeton University Press, 1984; Antonin Kamiński, Monopolia i konkurencja /sociologická analýza politické ekonomie/, Varšava, PWN, 1984.
- 33/ Jan Winiecki, Economic Prospects – East and West, Londýn, The Centre for Research into Communist Economies, 1987.
- 34/ Czesław Znamierowski, Wiadomości elementarne o państwie, Varšava a Vroclav. WRM, 1985; Hans Kelsen, O istocie i wartości demokracji, WERS, místo a datum vydání neuváděno.
- 35/ V důsledku vraždy Otce Popieluszka dochází k jistým pochopitelným zmatkám kolem teologie osvobození i politické role duchovenstva. Viz článek P. Michala Czajkowského v Więz roč. 24, č. 5–6, 1986, Czy Jezus mleszał się do polityki?
- 36/ Viz zejména tomistický existentialismus P. M. A. Krąpięce, Ja–człowiek: Zapis antropologii filozoficznej, Lublin, KUL, 1974.
- 37/ Person and Act, 1969, přel. A. Potocki a vydala Anna Teresa Tytleniecka jako The Acting Person, Dordrecht, Reiden, 1979.
- 38/ Viz např. Zdzisław Krasnodębski, Rozumienie ludzkiego zachowania, Varšava, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986.
- 39/ Marcin Król: Konserwatycy i Niepodległość: Studia nad Polską myślą konserwatywną XIX wieku, Varšava, PAX 1985.
- 40/ Dokonce ani pokuty nedostačují. Vzniká skutečně také samizdatových publikací, že – při absenci skutečných tržních tlaků – kvalita výrazně klesá. Článek v podzemním týdeníku Solidarity Tygodnik Mazowsze si stěžuje, že období přemýšlivého mlčení by mohlo být lepší než nekontrolované výlevy, které – úplně postrádajíce zpětnou vazbu a jakoukoliv veřejnou kritiku – mají stoupající tendenci k potrhlosti a pologramotnosti. Stříznost je do určité míry oprávněná, i když časopisy jako je Arka a gdaňský Przegląd Polityczny vsouvají články Poláků mezi překlady zahraničních diskusí, čímž nabízejí možnost srovnání.
- 41/ Články jsou sebrány v Adam Michnik, Szanse polskiej demokracji, Londýn. ANEKS, 1984.
- 42/ Viz Agnes Heller, György Markus a Ference Féher, Dictatorship Over Needs, Oxford 1983.
- 43/ György Konrád, Anti-Politics, přel. R. E. Allen, Londýn, Quartet Books, 1984.
- 44/ J. C. Nyiri, Tradition as a Collective Talent, The Salisbury Review, roč. 4, č. 3, 1986.
- 45/ Gaspár Tamás, L'œil et la main, Ženeva, éditions Noir, 1985.
- 46/ Viz Mihájly Vajda, Hungary, Central Eastern European Perspectives, East European Reporter, roč. 1., č. 1, 1985; a Who Excluded Russia from Europe?, East European Reporter, roč. 1, č. 4, 1986. Vajdovy současné sklony /jaké v těchto článcích/ intelektuálně vycházejí nikoli z fenomenologie nebo z tržní ekonomiky, ale z myšlenek exilového politického teoretika Istvána Bibó, jehož práce se dosud v angličtině neobjevily.

- 47/ Ibid., s. 6.
- 48/ Viz pozn. 10.
- 49/ Jozef Mackiewicz, Zwycięstwo Provokacji, Londýn, Kontra, 1962.
- 50/ Ve svých dřívějších pracech /publikovaných pod pseudonymem Marc Rakowski/ Kis skutečně otevřeně inklinoval k socialismu - viz Marc Rakowski a György Bencze, Towards East European Marxism, New York, St. Martin Press, 1978.
- 51/ Kis nedávno sestavil krátkou samizdatovou publikaci, která obsahuje článek Leszka Kolakowského How to be a Liberal-Socialist-Conservatice a nůj vlastní How to be a Non-Liberal Anti-Socialist Consevratice, a jež vyšla v polském exilovém časopise Libertas, 1985. Kis mi v rozhovoru objasnil, že konzervativismus nové pravice není tím, co by si přál zastávat.

Roger Scruton je známý anglický konzervativní filosof, vedoucí redaktor čtvrtletníku *The Salisbury Review*, autor celé řady knih, mj. *The Meaning of Conservativism /Smysl konzervativismu – přeloženo do češtiny/, A Dictionary of Political Thought /Slovník politického myšlení/*.

ARKA: Náš rozhovor bychom mohli začít tím, že bychom si připomněli jeden incident. Před několika týdny se vám dostalo pozvání přednášet na universitě v Leedsu. Když se tato zpráva objevila, protestovala proti tomu velká skupina studentů a profesorů a vaše přednáška musela být odvolána, protože představitelé university nemohli zaručit vaši bezpečnost. Do jaké míry je tato událost symptomatická pro intelektuální situaci v Anglii? Nakolik je to projev nepřátelství vůči vám osobně a nakolik vůči vám zastávané filosofii, tj. konzervativismu?

Roger Scruton: Nejde tu o universitu v Leedsu, ale o orgány místní správy. Je pravda, že přednáška byla odvolaná. Nevím, kdo konkrétně má toto rozhodnutí na svědomí. Nejspíš asi levicová frakce v městské radě. Celá událost je mimořádně symptomatická. Široká opozice existuje nejen vůči konzervativnímu čtvrtletníku *Salisbury Review*, který redigují, ale také vůči mně osobně. Před několika lety jsme otiskli článek ředitele jedné střední školy z Bradfordu, v němž hovořil o tom, jak zavádějící je kampaň, kterou podniká anglická levice v souvislosti se situací etnických menšin v oblasti kultury a školství. Levice prostě a jednoduše používá etnických menšin k tomu, aby mohla vyvolávat ve městech konflikty. Ředitel školy z Bradfordu se ve svém článku v podstatě dožadoval toho, aby se etnické menšiny učily ve škole angličtinu a seznamovaly se s anglickou kulturou. Přestože obsah článku odpovídal požadavkům zdravého rozumu, vyvolalo to skandál. Od té doby se *S. Review* stala pro levici vděčným objektem nenávisti. K tomu je třeba přičíst nenávist vůči mé osobě, především díky tvrdě reakčním článkům, které pravidelně píšu do *Timesů*. Výsledkem této dezinformační kampaně, v níž jsme prezentováni jako fašisté a rasisté, je, že jsme pro lidi s neúplným či vůbec žádným vzděláním se stali terčem nenávisti.

ARKA: Mohl byste nám bližě vysvětlit svoji filosofickou a politickou orien-

taci? Pojem "konzervativismus", jehož při své autoidentifikaci používáte, má přinejmenším dva významy. V prvním smyslu zahrnuje ty, kdo hájí kapitalistickou civilizaci a tudíž volný trh a měšťanské hodnoty; v druhém smyslu tento pojem označuje myslitele, kteří – řečeno velice přibližně – vyvazují svůj rodokmen z feudálně-aristokraticko-platonské tradice. Který z obou konzervativismů byste přijal za vlastní?

RS: V prvé řadě nemohu přijmout vaše rozlišení. Myslím si, že i vzato samo o sobě je marxistické. Názor, že existuje nějaký zásadní civilizační přechod z epochy feudalismu do epochy kapitalismu, považují výlučně za dílo Marxovy obraznosti. Za tímto účelem vymyslel i celou ekonomickou, sociální, politickou a právní konstrukci, která měla dokázat, že nejdřív byl feudalismus a po něm kapitalismus. Kdybychom přijali marxistické stanovisko, potom by se dalo říci, že se moje filosofie vyslovuje pro feudalismus a proti kapitalismu. Doufám ale, že marxisty nejsme. Podle mého názoru bylo feudální hospodářství založeno na volné výměně ve stejném stupni jako hospodářství kapitalistické, třebaže se systémem vlastnictví i jinými věcmi od sebe lišily. Kapitalistický systém staví stejně jako feudalismus na tradici, pořádku, loajálnosti a na právu. Přechod, k němuž došlo, měl mnohem subtilnější charakter, než si představoval Marx. Proto bych byl nerad, kdybych byl uváděn do souvislosti s kterýmkoli z uvedených směrů. Moje pojetí konzervativismu se velice liší od koncepce Miltona Friedmana či dokonce Hayeka. Nemyslím si, že by volný trh byl jediným zdrojem politického a společenského pořádku. Hlavní poslání konzervativismu spatřuji v obraně onoho mnohem hlubšího a prvotnějšího řádu tradice práva a institucí.

ARKA: Těžko lze s vámi souhlasit v tom, že vyhrocené odlišování feudalismu a kapitalismu je výmysl marxitů i v tom, že dělení konzervativismu na dva směry je svou podstatou marxistické. Význační konzervativci 20. století Ortega y Gasset a T. S. Eliot kapitalismus kritizovali a význační teoretikové volného trhu dávali nepokrytě najevo svou nechuť vůči feudálním institucím, což vlastně znamená důkaz, že jedni i druzí viděli mezi oběma epochami podstatný předěl. Používání koncepcí vyhrocených krizí a civilizačních přeměn je konec konců v konzervativním myšlení běžné. A nevykládají konzervativci právě tímto způsobem francouzskou revoluci?

RS Ano, já také tvrdím, že francouzská revoluce znamenala katastrofu, ale nevidím v ní nevyhnutelný civilizační předěl. Znamená pouze dějinny fakt a je jako taková neodčinitelná. Její destruktivní vliv spočívá

opět v tom, že se poprvé v dějinách lidé zbavili tradičních loajalit a lokálních vazeb, jež nahradili abstraktní koncepcí práv jednotlivce. Jsem přesvědčen, že to byl počátek politické cesty, jež ve 20. století vedla ke vzniku koncentračních táborů. Tam i zde máme co dělat s touž fascinací abstraktními politickými ideály, které násilně přerušují přirozené vazby člověka s vkladem minulosti a podkopávají přesvědčení, že existencie člověka je možná pouze tehdy, jestliže se může o toto dědictví opřít.

ARKA: Poněkud asi přeháníte, pakliže přičítáte na vrub teorie práv jednotlivce tak strašlivá provinění. Vždyť se s nimi setkáváme rovněž u Johna Locka i v americkém Prohlášení nezávislosti a v Chartě práv. Chcete snad tvrdit, že za koncentrační tábory 20. století nesou odpovědnost Locke a Jefferson?

RS: Pokud jde o Jeffersona, nesmíme zapomínat, že Charta práv je dodatkem k ústavě, aniž by tvořila její jádro. Cílem Charty je omezit moc státu tak, aby byla chráněna práva jednotlivce. Locke chápal otázku práv jednotlivce podobně, což na druhé straně nemění nic na skutečnosti, že měl v určitých aspektech na evropskou tradici rozkladný vliv. Práva jednotlivce jsou užitečná v mře, v jaké fungují jako mez pravomoci státu. Jsou-li ale chápána výlučně jako cíl, jemuž je stát podřízen, a jestliže stát na sebe převádí závazek být garantem práv každého jednotlivce, potom vyvstává veliké nebezpečí. Stát se tehdy stává nástrojem, jenž má sloužit uskutečnění spravedlivého egalitářského společenského systému. Takový je vlastně vznik a vývoj komunistické ideologie, jež je přece bezprostředním následkem francouzské revoluce a její doktriny práv jednotlivce. Je v tom zahrnuto přesvědčení, že ideálu práv je možné dosáhnout pouze tehdy, jestliže si budeme všichni rovni, pakliže nebude mít nikdo moc nad druhými a pakliže budeme všichni svobodní. Tímto způsobem je nám zabranováno vstupovat do majetkových, politických, mocenských, hierarchických a institucionálních svazků, protože všechny tyto svazky ohrožují práva jednotlivce. Naším cílem je proto příští tisíciletí, v němž už nebudu existovat zotročující instituce. Doktríny práv jednotlivce se užívá jako zbraně k likvidaci institucí a všech výdobytků minulosti jménem jalové a bezobsažné abstrakce. Proto ji odmítám.

ARKA: Vašemu konzervativismu je možné vytknout, že postrádá pozitivní politickou a ekonomickou koncepci a tudíž určitou nepraktičnost svého druhu. Pohybujete se v obecné rovině principů a hodnot, aniž byste věnoval pozornost konkrétním otázkám a konkrétním institucionálním řešením. Není existuje přece něco na způsob konzervativního politického či ekonomického uspořádání. Nanejvýš existuje konzervativní kritérium pro hodnocení pořádku již vzniklého. V tomto smyslu přenecháváte praktickou iniciativu neokonzervativcům; sám se přitom spokojujete s obecným teoretickým konstatováním. Přijímáte tuto výhradu?

RS: Praxe mne nezajímá. Zabývám se pouze teorií a mým cílem je dospět k pravdě. Chci konstatovat pravdu o tom, jaká je společenská povaha člověka, jaké pro něho existují možnosti dosáhnout štěstí, jaký je člověka jakožto politický tvor. Praxe začíná mít smysl teprve tehdy, když se nám podaří získat odpověď na tyto otázky. Tím nechci tvrdit, že by bylo možné moji konzervativní filosofii převést na směrnice činnosti. Mám dokonce za to, že jedním z velkých omylů současnosti je názor, že politické myšlení je třeba "přenášet" do praxe. Za politicky ideální považuji takovou situaci, ve které není pro činnost vůbec místo. V okamžiku nebezpečí je samozřejmě třeba jednat. Když jsou ale věci jakž takž v pořádku a existuje určitá únosná rovnováha, při které mají přirozené lidské instinkty možnost tvořivé interiorizace, potom je nějaká změna k ničemu. Je snad jasné, že si stejně jako ostatní přeji, aby politická oblast podléhala vymezené regulaci a přizpůsobovala se. Avšak dokonce ani ony drobné přípravné procesy nemají smysl, pakliže nedisponejeme nějakou širokou vizí politického uspořádání, jež nemusí nezbytně být reálná či dokonce možná, jež ale může sloužit jako ukazatel cesty.

ARKA: Máme tomu snad rozumět v tom smyslu, že konzervativci vědomě rezignují z praktické činnosti?

RS: Samozřejmě nikoli. Návody pro praktickou činnost se objevují postupně a zlomkovitě, prostřednictvím srovnání obecné vize, jíž člověk disponuje, se skutečností. Tykají se menších záležitostí. Kladu si tudíž otázku, mám-li to či ono přijmout, zda mám to či ono změnit atd. Katastrofou 20. století, kterou tak bolestně pocítili na vlastní kůži Poláci, je, jak jsem již řekl, víra intelektuálů, že politická teorie musí nutně obsahovat praktickou aplikaci. Nejpádnějším důkazem toho je leninismus - spojení kompletní vize skutečnosti s kompletním souborem praktických direktiv vydedukovaných z této vize. Zastávám názor, že mnohem lepším a bezpečnějším východiskem je opustit politiku a zabývat se filosofickou reflexí nad přirozeností člověka, nad podstatou společnosti - to vše proto, aby bylo později možné uskutečnit drobné kroky, které by skutečnost uvedly do souladu se získanými závěry.

ARKA: Toto má být odpověď konzervativismu na komunismus?

RS: Je to spíš odpověď na intelektuální impuls, jaký v lidech vyvolává komunismus. Komunistická ideologie je přitažlivá podobně jako náboženství, protože slibuje, že se všechna slova stanou tělem. Konzervativismus naproti tomu tvrdí, že se jedna slova mohou stát jinými slovy, čímž vyjde najevo, že postrádají smysl.

ARKA: Konzervativci se většinou honosí svou umírněností a zdravým rozumem, což je chrání, jak sami tvrdí, před ideologickým šílenstvím a fanatismem, jemuž propadají jiné směry. Avšak ani konzervativci nejsou prosti schematického a stereotypního myšlení, jež může svými stereotypy a schematismy odpuzovat stejně jako všechny ostatní myšlenkové směry. Typickými stereotypy konzervativismu jsou například tvrzení "stroj jakožto lidská HYBRIS a zdroj všeho zla", "minulost je nedotknutelná", "současnost je zmítána hlbokou krizí". Kdybychom měli tato tvrzení brát doslova, potom by lidé do posud setrvávali na úrovni technologického barbarství, nepodstupovali by žádná rizika jménem budoucnosti a byli by zcela ochromeni vědomím permanentní krize hodnot. Jakým způsobem se podle vašeho názoru může konzervativní myšlení uvarovat podobných stereotypů a vulgarizace?

RS: Stereotypy tvoří stabilní součást veřejného politického života. Používá se jich vzhledem k lidem, kteří nechápoú smysl slov. Ve stereotypech proto například hovoří politici, ale nezdá se mi, že by konzervativní politici podléhali sklonu ke stereotypům ve větší míře než socialisté nebo liberálové. Jde-li o stereotypy v konzervativní filosofii, nezdá se mi, že

by uvedené příklady výstižně ilustrovaly její smýšlení. Je pravda, že v počátcích 19. století existovali konzervativci, kteří jako například Ruskin považovali stroj za zlo. V současnosti je podobný názor naprostým anachronismem. Myslím si, že jediným lékem na stereotypy je stejně jako doposavad zaujmout reflexivní postoj a položit si otázku, co je pravda. Pravda nemůže nikdy přijmout podobu stereotypu.

ARKA: Takže vy nesouhlasíte s názorem, že v konzervativismu existuje přehnaný odpor k současnosti a k technické civilizaci, který se projevuje poselostí krizemi a ustavičným odvracením se od přítomnosti k minulosti?

RS: Pravdivé je pouze poslední tvrzení. V souladu s etymologickým smyslem slova se konzervativismus opírá o fundamentální předpoklad, že minulost je poznatelná, že je možné jí porozumět a že nám ukládá určité závazky. Na druhé straně si nemyslím, že by budoucnost měla pro reflexivní myšlení nějaký podstatný význam. Je neurčitá, mlhavá, neznámá, abstraktní. Každá politická teorie, která staví minulost výše než budoucnost, je proto rozumnější, neboť nahrazuje objekt, který nemůže být poznáván, poznatelným objektem. Z toho důvodu považujeme obviňování konzervativismu z toho, že tuto minulost činí objektem zkoumání, za absurdní. Já navíc tvrdím, že konzervativní názor, že všichni máme vůči minulosti závazky a že porozumění těmto závazkům poskytuje ukazatele přítomné činnosti, je oprávněný. Konzervativismus, v mé pojetí, znamená úsilí lidí zaujmout stanovisko přesahující bezprostřední zájmy a zisky a vidět sebe sama v souvislostech s rozvojem celého lidského druhu nebo - pakliže vám slovo "druh" nesedí - spatřit se ve spojení s něčím, co je větší a obecnější než oni, co je tu před jejich narozením a co trvá i po jejich smrti. Skutečným cílem politiky je proto vytvoření institucí, zákonů a loajalit, které by byly vybaveny onou transcendentální kvalitou zahrnující celou posloupnost generací. Protože neznáme budoucnost, musíme hledět do minulosti, abychom zjistili, jakým způsobem tyto transcendentní lojality budovat.

ARKA: Přestože jste už několikrát dal najevo svoji averzi vůči budoucnosti, dovolím si vám nakonec položit otázku: jaká je budoucnost konzervativismu a co především - jakou budoucnost očekáváte vy?

RS: Díky nepředvídanému procesu, jenž téměř hraničí se zázrakem, se konzervativismus neočekávaně stal něčím možným. Mám tím v prvé řadě na mysli skutečnost, že se stalo možné vyjadřovat konzervativní názory, a do konce názory evidentně reakční jako můj. A třebaže tato skutečnost, jak o

tom svědčí událost, jíž jsme zahajovali náš rozhovor, naráží občas na nenávist a snahu umlčet. Už samotný fakt, že lze podobné názory vyjadřovat, znamená něco nového a důležitého. Máme vlivu ovlivněnou tímto myšlenkovým směrem; máme tu množství obyčejných lidí, kteří odmítají socialismus; máme na své straně dokonce velké skupiny inteligence, tradičně nejslabší společenské vrstvy, jež odmítá socialismus a dosud nenalezla novou víru a nová dogmata. Budoucnost konzervativismu se proto rýsuje slibně, třebaže on sám není schopen stvořit novou společenskou harmonii, a to ze dvou důvodů. Za prvé: vytvoření nějaké nové společenské harmonie není v podstatě vůbec možné. Za druhé: konzervativismus podobné ambice postrádá, což ho odlišuje od jiných politických doktrín. Zatímco tyto doktríny chápou politiku jako nástroj tvoření společenského uspořádání, vidí v ní konzervativismus pouze korigující mechanismus.

ARKA, Wybór 14-16, Kraków 1986,
Aktis, Paříž 1987, s. 94-100

LIDSKÁ PRÁVA NESTAČÍ

Rozhovor časopisu Uncaptive Minds s Gáspárem Miklósem Tamášem

Gáspár Miklós Tamás je spisovatel a intelektuál, který před deseti lety emigroval z Rumunska do Maďarska. Přispívá mimo jiné do nezávislých časopisů Beszelő, Hírmondo a Demokrata a do mnoha odborných časopisů na Západě. Pan Tamás se zastával a zastává práv maďarské menšiny ve své rodné Transylvánii a byl jedním z význačných mluvčích na třetím setkání Demokratického fóra v Budapešti 6. března 1988, které bylo tomuto problému věnováno. Svými kritickými náhledy na program Beszelő /Společenská smlouva Beszelő/, jejichž politická orientace je zároveň konzervativnější i radikálnější, získal široké uznání. Zástupci Uncaptive Minds s ním rozmlouvali u něj doma v Budapešti a diskutovali o maďarské politické tradici, o odlišnostech jeho postoje od "Společenské smlouv" a o jeho stanovisku, že lidská práva nevytvářejí pro opozici dostatečný program.

Uncaptive Mind: Vaše postoje v maďarské opozici nejsou na Západě nikterak dobré známé a zdá se, že nejsou právě široce následovány. Vybral jste si svou izolaci vědomě?

Gáspár Miklós Tamás: Jsem i nejsem sám, což je zvláštní. Lidé, kteří se mnou sdílejí mé hlavní politické názory, mé sympatie k Západu a konzervativismus některých mých postojů, obvykle nejsou příliš politicky aktivní a vyskytuje se všude možně, takže je obtížné je nějak označit. Ti lidé, kteří jsou ochotni proti režimu politicky vystupovat, jsou obvykle ode mne nalevo. To není nic zvláštního a vzhledem k tomu, že já sám jsem z levice vyšel, nijak mě to nepohoršuje.

UM: V jakém smyslu jste vyšel z levice?

GMT: Z levice skutečně naprostě neobvyklé. Byl jsem liberální levičák, a tak jsem dnes víceméně liberální konzervativec. Jsem to, čemu Orwell říká "toryovský anarchist". Ale v politické činnosti zdejší inteligence je moje neústupnost úplně výjimečná.

UM: A jaké rozdíly to jsou? Jde o otevřený nesouhlas s vaším odůvodněním antikomunismu, jak jste je formuloval v nedávné diskusi s Georgem Schöpflinem v East European Reporteru? Jde o definici vašeho konzervativismu?

GMT: I jiní by se v soukromí samozřejmě označili za antikomunisty, ale ten termín zkompromitovali stoupenci studené války a podobně. Nemyslím

GMT: Ale ne zde. Byla zcela moderní, západního typu. A to je pro mne také velmi přitažlivé. V Maďarsku se totiž tradičně za konzervativní po-važovaly hodnoty a politika, které reprezentovali odjakživa statkáři, šo-viniští a křupanští politici z řad venkovské šlechty. Ve třicátých le-tech je vystřídali radikálové podobní falangistům, kteří se blížili fašis-mu. Staromodní nacionálismus tradičního konzervativismu už nebyl zajímavý a dovolával se leda poštav 19. století, které byly teď ve srovnání s mo-derními představiteli nacionálismu hodnoceny jako značně nevinné.

V tomto politickém spektru nesmíme zapomenout na to, že křesťanští socialisté, které uvnitř církve vyvolalo hnutí Iva XIII., byli věrnými zastánci plánovaného hospodářství. V katolickém politickém životě se toto hnutí po první světové válce rozštěpilo, když biskup Prohászka skupinu vedl k extrémní pravici a vůdce křesťanských socialistů se prakticky spo-jil s komunisty.

Skupina, o níž mluvím, kterou bychom mohli nazvat křesťanství demokra-té, byl klasický liberální proud. Nedržela se sociální doktríny církve, která byla feudálně socialistická a antikapitalistická, nebo jak to chcete charakterizovat. Ta skupina se blížila, řekněme, názorům lorda Actona. U duchovenstva tedy moc oblíbení nebyli, protože byli moderní, západně orien-tovaní a samozřejmě tvrdě proti antisemitismu. "Židovská otázka" se vždycky vyskytovala v celé východní Evropě a duchovenstvo před válkou - tohle vše-chno válka samozřejmě změnila - bylo většinou antisemitské. Ale nejedno zá-važné hledisko tohoto hnutí přežívá dodnes.

Kdežto já - protestant - jsem shledal, že nejsem jediný, kdo s touto tradicí maďarské politiky sympatizuje: její jiní příznivci, například z lu-teránské tradice, nejsou v disidentské politice moc aktivní.

UM: Po tomto vylíčení křesťanských demokratů třicátých a čtyřicátých let a jejich role v maďarské politice - jako principu opozice proti komu-nistům - snad mohu začít od začátku. Jaké politické ideje této tradice v dnešní situaci nabízíte, že se váš program liší v maďarské opozici od jiných?

GMT: No, jak můžete vyvodit z toho, o čem jsem mluvil, od zdejších lidí mě dnes odlišuje můj západní typ konzervativismu. Nejsem nacionálista a a nejsem ani populista. Jsem ten nejzanícenější západník, nikoli národník.^{+/}

+/ Tamás vykládá o diskusi mezi ruskými intelektuály v 19. století, kteří byli rozděleni na ty, jež dávali přednost západní kultuře, "západníky", a ty, kteří věřili v přednosti Ruska nebo národní kultury, "národníky".

GMT: Ale ne zde. Byla zcela moderní, západního typu. A to je pro mne také velmi přitažlivé. V Maďarsku se totiž tradičně za konzervativní po-važovaly hodnoty a politika, které reprezentovali odjakživa statkáři, šo-vinističtí a křupanští politici z řad venkovské šlechty. Ve třicátých letech je vystřídali radikálové podobní falangistům, kteří se blížili fašis-mu. Staromódní nacionálismus tradičního konzervativismu už nebyl zajímavý a dovolával se leda poštav 19. století, které byly teď ve srovnání s mo-derními představiteli nacionálismu hodnoceny jako značně nevinné.

V tomto politickém spektru nesmíme zapomenout na to, že křesťanští socialisté, které uvnitř církve vyvolalo hnutí Iva XIII., byli věrnými zastánci plánovaného hospodářství. V katolickém politickém životě se toto hnutí po první světové válce rozštěpilo, když biskup Prohászka skupinu vedl k extrémní pravici a vůdce křesťanských socialistů se prakticky spo-jil s komunisty.

Skupina, o níž mluvím, kterou bychom mohli nazvat křesťanští demokra-té, byl klasický liberální proud. Nedržela se sociální doktríny církve, která byla feudálně socialistická a antikapitalistická, nebo jak to chcete charakterizovat. Ta skupina se blížila, řekněme, názorům lorda Actona. U duchovenstva tedy moc oblíbení nebyli, protože byli moderní, západně orien-tovaní a samozřejmě tvrdě proti antisemitismu. "Židovská otázka" se vždycky vyskytovala v celé východní Evropě a duchovenstvo před válkou - tohle vše-chno válka samozřejmě změnila - bylo většinou antisemitské. Ale nejedno zá-važné hledisko tohoto hnutí přežívá dodnes.

Kdežto já - protestant - jsem shledal, že nejsem jediný, kdo s touto tradicí maďarské politiky sympatizuje: její jiní příznivci, například z lu-teránské tradice, nejsou v disidentské politice moc aktivní.

UM: Po tomto vyličení křesťanských demokratů třicátých a čtyřicátých let a jejich role v maďarské politice - jako principu opozice proti komu-nistům - snad mohu začít od začátku. Jaké politické ideje této tradice v dnešní situaci nabízíte, že se váš program liší v maďarské opozici od jiných?

GMT: No, jak můžete vyvodit z toho, o čem jsem mluvil, od zdejších lidí mě dnes odlišuje můj západní typ konzervativismu. Nejsem nacionálista a a nejsem ani populista. Jsem ten nejzanícenější zapadník, nikoli narodník.^{+/}

+/ Tamás vykládá o diskusi mezi ruskými intelektuály v 19. století, kteří byli rozděleni na ty, jež dávali přednost západní kultuře, "zapadníky", a ty, kteří věřili v přednosti Ruska nebo národní kultury, "narodníky".

A to je zcela zvláštní spojení.

UM: Ale podle toho, co jste výše popsali, v Maďarsku nutně ne. Populisté zde přece jenom nemají nic společného s hnutím křesťanské demokracie, jak ho líčíte.

GMT: Vůbec nic. Populisté zde konec konců byli a stále jsou levicové hnutí, třebaže jsou ovšem silně nacionalističtí. Ve třicátých a čtyřicátých letech nebylo jasné, zda půjdou extrémně doprava nebo doleva. Byli v opozici k parlamentarismu, tržnímu hospodářství a kapitalistům. Chtěli autoritativní stát, který by sloužil chudým. Někteří se stali fašisty, někteří komunisty. A není náhodou, že populismus byl jediným běžným myšlenkovým proudem, tolerovaným komunistickým režinem a to dokonce i v době stalinismu. A to přežívá, díky souvislosti jeho vazeb s minulostí.

UM: Kde se nalézáte na mapě opozice, ke které se později dostaneme?

GMT: Byl bych se skupinou Demokrata a souhlasím s jejími principy, ale dávám přednost publikování v Beszélő, i když jsem s nimi ve sporu. Odpovím však na vaši otázku jinak. Disidenti v Maďarsku - "tvrdé jádro", jak je nazývají lidé z naší Strany, jsou převážně bývalí marxisté a v západních demokraciích je možná mohou nazývat liberály - něco mezi socialisty a liberály. Jedna nebo dvě postavy jsou odlišné.

Co v této souvislosti nabízím já? Můj návr^h je zároveň úplně kritický a negativní, protože se snažím dokázat, že bychom měli opustit onu proslulou "třetí cestu", která je dosud velmi populární. Ta vychází z tradice Ištvanáho Bibó, významného myslitele maďarské demokracie, který si myslel, že pro národy východní Evropy existuje třetí cesta. Nemyslím, že to tak je. Můžeme buď oživit své duchovní a politické spojení se Západem, nebo zůstat na Východě. A základní volba samozřejmě znamená oživení naší křesťanské tradice, v níž jsme po tisíc let žili. Ale na dějiny Maďarska vždycky působil také druhý vliv, samozřejmě z Východu, a každý Maďar vždy stál před volbou mezi Východem a Západem. No a já volím Západ.

Nemám žádné iluze o reformovatelnosti tohoto systému, a to je hlavní rozdíl mého postoje a postoje kruhu Beszélő, i když jsem s nimi ve spojení. Dávám reformovanému komunismu přednost před nereformovaným. Samozřejmě je lepší, že nejsem ve vězení, že moji přátele nejsou ve vězení, a že můžeme cestovat. To je důležité a zcela k dobru. Ale v posledku nám to nepomůže - a nejen v pragmatickém smyslu.

Nesouhlasím se spokojeností většiny západních pozorovatelů, zvláště

ted, po nástupu Gorbačova: drželi by nás v nezích mírně reformovatelného komunistického systému, kde moc stále náleží Straně, ačkoli někteří lidé si mohou sem tam i zakřičet. Neřekl bych, že to je morálně přijatelná situace, dokonce to naši morálku podlamuje. Jestliže lidé nemusejí pro své názory trpět, nicméně nemají skutečný vliv na to, co se děje, pak čím déle tato situace trvá, tím větší rozdíly se vyvíjejí mezi slovy a skutky. Na takovém základě nemůžeme v budoucnosti rozvíjet normální politický život. "Gorbačevismus" má svá úskalí a vytváří nový typ monstrózní lži - vytváří iluzi svobody, kde lidé mohou nahlas říci, co si myslí. Stupně jsou samozřejmě různé, a v Maďarsku toho lidé mohou říci značně mnoho. Ale když lidé jedním způsobem mluví, zatímco jejich profesionální život je nutí jednat jinak, vytvoří to v našem životě strašlivou politickou přetvářku. A v Maďarsku to už začíná být znát.

UM: Jak?

GMT: Podívejte se, co se stalo minulou neděli na Demokratickém fóru k otázce menšin/Demokratické fórum organizují intelektuálové společně s populistickým hnutím; je otevřeno celé opozici a autority je tolerují./ Všichni tam nahlas říkali, co si myslí. Myslíte, že lidé, kteří tam mluvili, by poskytli své texty samizdatu? Nikdy. Věděl, že mluvit o věcech smějí, a omezují se na to, co je dovoleno. Takže ve slovech jsou radikální, kritizují autority, ale jinak se řídí podle stranických receptů. Publikován bude pouze můj příspěvek.

Můj přítel János Kis to shrnuje: "Oni všichni říkají - chceme, aby Rusové odešli; nemáme systém rádi - ale když je požádáte, aby podepsali petici za nějakého uvězněného nebožáka, odmítnou s tím, že by je vyrazili z práce." Což je samozřejmě hluboce nemorální.

UM: Ale je tohle pro maďarskou opozici typické? Nebo tvrdíte, že se to něčím podobá "Společenské smlouvě" Beszelő, v níž se hlásá touha po demokracii více politických stran, ale na určitý čas se akceptuje vedoucí úloha Strany?

GMT: Ano, a já to v Hírmondo velmi důrazně kritizuju. A to s nejhľubší úctou k Jánosi Kisovi i Beszelő, což je výborný časopis. A v jednom májí pravdu. "Sociální smlouva" říká, že není morální domáhat se něčeho, co nepovažujeme za realizovatelné, když nemáme moc si to na Straně vynutit. S tím souhlasím a chovám nejvyšší opovržení k těm, kdo mají radikální programy, které nejsou podloženy žádnou činností. Jenže já z tohoto úhlu po-

hledu nevyvzuzuji totéž. Program Beszélő přirovnávám k anglickému hnutí v 17. století, které omezovalo výsady koruny. Kdybych parafrázoval Engelse, mohli bych říci, že socialismus se vyvíjí od utopie k monarchii.

UM: Oni dělají totéž přirovnání.

G MF: No ano, po publikaci mé kritiky se to hodně rozšířilo. Jenže ta myšlenka má vnitřní kaz, protože je nutno nahlédnout podstatu absolutní moci - podstata zůstává stejná, i když moc je slabá. Tady spočívá hlavní politická chyba a tady je hlavní zdroj mých odlišností. Oni si opravdu myslí, že oslabení diktátorové povahy Strany změní její podstatu, ale ono ji nezmění a změnit nemůže. Protože Strana zajde v ústupcích hodně daleko, ale nikdy nebude ochotna poskytnout legální záruky omezení své moci. To by bylo proti pravé podstatě komunistické strany. Program Beszélő tvrdí, že Strana ve svém oslabení dovolí občanské společnosti, aby se stala její protiváhou. Viděli jsme přece v Polsku, že to komunistická strana neudělá ani když je nejslabší. To komunisté z podstaty své moci nemohou, ani když chtějí. Bud mají absolutní moc, nebo moc ztratí.

Z toho jsem ovšem značně pesimistický. Proč kroužek Bezsélo takový program předložil? Protože chtěl konečně předložit něco realizovatelného ve smyslu Michnikova "Co chceme a co můžeme dostat"? Je to vznešená myšlenka, ale ukázala se nesprávná, a myšlenka "sebelimitující revoluce" byla poražena, což je v politice rozhodující důkaz. Mohu pochopit to, že se takové ideje opakují, i to, že lidé říkají - Maďarsko je jiné a Strana je o něco racionálnější. To je pravda, racionální a intelektuální kvality vůdců naší Strany jsou vyšší než těch Gierkova a Kanirova typu, ale co z toho, je-li jejich názor lepší, než mají jiní komunisté? To je strašně málo.

Autoři programu Beszélő nejsou neinteligentní. Docela naopak. Uvědomují si, že jejich program je pouze návodem k činnosti; autoři si dokonce ani nemyslí, že jejich program je realizovatelný, ale dostatečně formuluje základnu pro realistickou činnost. Jenže i kdyby ten program nebyl uskutečnitelný, i kdyby zákon omezující výsady Strany byl pouhým snem, proč nemít velké sny? Když má dojít na sny a touhy, proč nevyslovit své myšlenky svobodně? Prakticky vzato souhlasím s tím, že lidé nejsou dost radikální, že nejsou v této chvíli připraveni podstupovat oběti, a že můžeme postupovat opravdu jen po krůčcích. Jak jsem už řekl, je nesprávné vytvořit rozdíl mezi slovy a skutky. Ale proč se nevyznat, že skutečně sníme o tom, aby Maďarsko bylo svobodná země, nezávislá země s parlamentní demokracií, aby

byla opět součástí společnosti západních národů. To bychom si přáli spatřit. Možná to nikdy neuvidíme. Ale naším snem to je, a je velmi důležité upřímně říci, jaké naše sny a cíle doopravdy jsou, to by mohlo mít reálny politický dopad.

UM: A hodláte to nabídnout Beszelő?

GMT: Ano, jenže můj příští článek v Beszelő – který se možná vztahuje k naší diskusi – se jmenuje "Rozloučení s levicí". Vyjadřuji v něm svou desiluzu z myšlenky lidských práv, jejímž nadšeným stoupencem jsem nikdy nebyl. Do jisté míry věřím v lidská práva jako v rozšíření principu přirozených práv. Hlavním smyslem mého článku však je, že bychom se měli zamýšlet – a tomu se nemůžeme vyhnout – nad dvěma věcmi, které jsou v disidentské politice zanedbávány kvůli omezením, která kladou myšlenka lidských práv. Ty dvě důležité věci jsou moc a tradice.

Musíme začít uvažovat o termínech legitimní moci, která byla v éře Hookera, Hobbesa a Spinozy hlavní ideou politické vědy, a která je patřičná dodnes. Musíme znova definovat, co bychom mohli považovat za legitimní politickou moc. Dnes si každý myslí, že chceme omezit moc státu tak dalekce, jak je to možné, a vrátit ji lidstvu, národu nebo čemužkoliv. To je pravda, ale každý uzná, že nějaká moc v něčich rukou zůstane, to už je dáno lidskou přirozeností. A co jsme ochotni uznat za legitimní moc? Co může být jejím zdrojem? Může to být jednoduše smlouvou, v Rousseauově smyslu, nebo to může být nějak jinak.

A zde stojí otázka tradice, kterou pokládám za důležitý zdroj časné moci. Stručně řečeno nemůže být časná moc legitimní, pokud není morálka založena na duchovním, nebo – chcete-li – božském základě. Nebereme-li to v potaz, začne naše myšlení vysychat, bude neplodné a kverulantské. Protože co je disidentská politika lidských práv ve Východní Evropě? Protest, protest, pořád jen protest. Je to defenzívní politika a nic konstruktivního v ní není. Je to politika morálně nezbytná a myslím, že tak musíme jednat i nadále. Ale nestačí to.

UM: Nalézá se z vašeho hlediska legitimní moc v demokracii nebo v nějakém jiném systému vlády?

GMT: Neřekl bych, že v demokracii jako takové. Demokracie není nezbytnou podmínkou pro legitimní moc, je to výsledek legitimní moci. V tom jsem liberál tradice 19. století. Vláda většiny není sama o sobě zdrojem legitimní moci. Je to nutné zlo. Přál bych si politický systém, kde se přijímají

správná rozhodnutí, a to nezaručuje vláda většiny. Proč přijímáme vládu většiny a co je příčinou demokracie? Jednoduše myšlenka nedokonalosti lidské přirozenosti. Nedůvěřujeme vládcům s neomezenou mocí, protože lidé jsou omylní. Vzhledem k naší skepsi k lidské povaze chceme nějakou kontrolu a protiváhu. Slepá víra v demokracii zkresluje její pravý zdroj a my nemůžeme být skutečnými demokraty, pohlížíme-li na demokracii jako na cosi posvátného samo sebou. Naopak. Nic posvátného to není a důsledkem našeho přesvědčení je, že lidé nejsou vždycky schopni moudrých rozhodnutí, a tudíž jsou povinni vyvarovat se soustředění moci v jednom člověku.

A tak nevěřím ani v tu demokracii, již hájí můj přítel Györge Konrád, který si myslí, že budou-li lidé ponecháni sami sobě, budou dokonali, geniální, umělečtí, tvořiví, budou vždycky vtipní a budou mít kavárny, dílny a kluby, budou moci zapomenout na ty velké věci, jako je stát, a všechno bude báječné. Nevěřím tomu. Moc bude vždycky existovat.

Musíme tedy tyto záležitosti pochopit důkladněji. A tady se otázky tradice a našeho základního dědictví stávají důležitými. Maďarsko má mnoho politických tradic, a tak je to obtížnější. K čemu je tradice, když si můžete vybrat z několika různých? Tradice už ze své podstaty není něco, co si můžete vybrat. Je odkazována jako dědictví. Ale naše dějiny jsou zvláštní, a lidé si uvědomují skutečnost, že Maďarsko má rozličná dědictví.

V jistém smyslu jsem zase na začátku. To je však nezbytné, abychom mohli uvažovat o základních problémech. Ze dvou důvodů: za prvé na to máme dost času. Nebudou probíhat tak rozsáhlé politické změny, abychom měli plné ruce bezprostředních praktických politických záležitostí. Nebudeme mít plné ruce praktické práce, protože nebudeme smět. A tak máme veškerý čas na problémy základní. Druhým důvodem je, že bez vyjasnění základních problémů nebudeme moci jednat efektivně. Budeme dosahovat nečestných spojeneckých a dělat náhodné kompromisy. To je přesně to, co nepotřebujeme a co nás v minulosti ničilo. Proč opakovat stejné dávné chyby? Tvářte se skepticky.

UM: Netvářím se skepticky na vaše názory - ty vyjadřují vaši filosofii.

Tvářím se skepticky na vaše tvrzení, že by maďarská opozice byla ochotna debatovat o těchto základních problémech. Je těžká doba na takové debaty nebo je lepší sjednotit se kolem cílů, s nimiž každý souhlasí?

GMT: No, to máte pravdu, ale bylo dojednáno, že debata je potřebná, a časopis Beszélő souhlasil s tím, že je bude provádět. Budou například

diskutovat o mém příspěvku, který jsem přednesl na Demokratickém fóru k otázce menšin, a který měl dost neobvyklý ohlas.

Některé věci jsem řekl hodně tvrdě. Tím nemyslím o Ceausescovi. Kdo v Maďarsku nemluví tvrdě o Ceausescovi? Víte, já sám jsem Transylvánec. Řekl jsem, že chci, aby se Maďarům v Transylváni dostalo nějakého odškodnění za špatné zacházení, že chci, aby toto špatné zacházení skončilo a aby jejich práva nebyla pošlapávána. To se vyžadovalo. Ale já jsem se zeptal, zda jsem v tom všem upřímný. Jaký sen se skrývá za mou politickou aktivitou v této otázce? Co bych si opravdu přál vidět? Aby moje rodné město Kološvár /Kluž v Rumunsku/ s týmiž starými dny kolem rozsáhlého tržiště bylo zase obydleno týmiž Maďary středních vrstev, kteří tam byli za mého dětství; a chtěl bych učit na maďarské univerzitě v Kološváru a po vyučování se sejít se svým přítelem Györgem, až půjde z práce ve svém odborném časopise. To je můj sen.

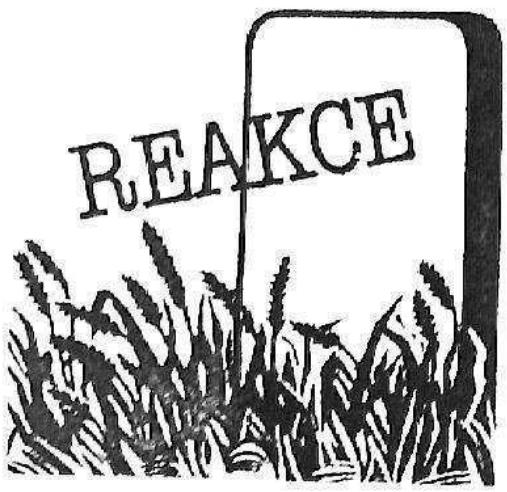
Mám nějaké lidské právo tak snít? Samozřejmě že ne. Lidská práva vám nepovídí, co obsahuje politická vůle. Kdybyste uvízli v těchto abstraktních morálních a legálních úvahách, nikdy nebudeste spokojeni s politikou, kterou děláte. Podívejme se do tváře skutečnosti, že země vznikly a zanikají. V dějinách jsou vítězové a poražení. Připusťme, že chceme, aby naši lidé vyhráli. Důrazně prohlašuji, že ten, kdo nechce, aby jeho národ v zápase národů zvítězil, se nemůže zabývat politikou. A nemyslím, že je na tom něco nemorálního. A nechci postihnout žádnými nespravedlnostmi Rumuny nebo kohokoli jiného, ale samozřejmě bych chtěl, aby Maďaři v Transylváni zase získali společenskou pozici, o kterou přišli.

Jménem čeho to všechno žádám? Jednoduše. Na základě tradice. A nemyslím, že potřebuji další argumenty. Když přijmete tradici jako základ pro politické požadavky, je každý další argument zbytečný. Zapotřebí je politickou vůli provést. Někdo by mohl namítnout, zda si snad myslím, že budapeští Židé, objevivší, že v okolí mého bydliště žárlí Židé nežijí, ačkoliv ta lokalita patřila do židovské čtvrti a všichni tamní Židé byli vyvražděni, mohli by cítit nejen odpor k tomu, že všichni obyvatelé byli побiti, ale mohli by také zatoužit v téže lokalitě žít. "Proč ne?" odpovídám. Proč skupiny nemohly požadovat pro sebe výhody, jestliže si je vybojují v příjemném a čestném boji podle pravidel? Proč ne? Na tom není nic nemorálního. Nerozeznat důležitost symbolů, míst a skupin je slepotá a já nemám rád doktrinářství disidentů všude tam, kde říkají, že všechno, co chtějí, je

striktně v mezích lidských práv. To prostě není pravda. Takový nikdo není. To se lidem nelíbí a na takovém základě lidé nejednají, a je nesprávné chtít po nich, aby svou činnost založili jednoduše na vymáhání lidských práv. Mám moraální zájem na poznávání bohaté, živoucí, spletité a složité stavby historické tradice a na nalezení vlákna k tomu, co je poctivé a co ne. Tehdy se politika stává zajímavou věcí.

Přeloženo z časopisu Uncaptive Mind, Vol. I,
No. 1, April-May 1988, str. 10-14. přel.-lp-

REAKCE

PŠ: Chtěla bych se tě, Václave, zeptat, proč podle tvého názoru podepisuje v současné době tu známou petici o 31 bodech tolik Slováků a poměrně dost Moravanů, a proč tak málo Čechů. Co si o tom myslíš?

VM: Já bych odpověděl takto: požadavky, které jsou vyjádřeny v těch 31 bodech, vlastně vyjadřují požadavky všech věřících katolíků ^Vcelém Československu. Katolíků jak Čechů, tak Moravanů, tak Slováků. Jak je známo, v Čechách jsou katolíci ve veliké minoritě - já bych odhadoval, že v Čechách je 5-10% katolíků z celkového počtu českého obyvatelstva. Na Moravě je to o něco více, řekl bych 20-30%, a na Slovensku 60, možná i 70%. Takže z jednoduchého důvodu: katolíků Slováků je mnohem více než katolíků Čechů. Proto se to také odráží v počtu podpisů pod touto peticí o 31 bodech.

PŠ: A myslíš, že tam třeba hraje roli, jak lidé k všemu přistupují? Myslím to takhle: že třeba na Slovensku mají k všemu jiný vztah, nebo mají menší strach z postihu, nebo že snad je jim jejich počet nějakou oporou?

VM: Já si myslím, že to i s tím souvisí, a tady bych se odvážil říci jednu myšlenku, založenou na mých osobních zkušenostech, protože poměrně často cestuji nejen na Moravu, ale i na Slovensko. Slováci dodneška mají "náboženskou duši". A pocit příslušnosti ke slovenskému národu je u nich často ztotožněn s žitým pocitem a zkušeností, že jsou věřící. Tudíž oni skrze to, že požadují něco pro náboženskou svobodu, zároveň se i hlouběji blíží ke své národní identitě. Takže ten motiv podpisu u Slováků může být trochu jiný než u Čechů. Jednak Slováci v tomto mají už delší dobu zkušenosti - můžeme jenom uvést ty pouti v Levoči, v Šaštíně, které v posledních letech zaznamenávají stále více účastníků nejenom starší generace, ale i mladší generace. Na Slovensku se objevuje oživení národního vědomí, národní identity, a s tím zároveň i oživení víry. Na Slovensku tento proces neproběhl tak jako v Čechách. V době první republiky, kdy v Čechách docházelo k hromadnému odpadu od katholické církve, i v době po únoru 1948, kdy i na Slovensku docházelo k odpadům, počet odpadlých zdaleka nebyl tak vysoký jako v Čechách. Slováci si stále udržovali povědomí jakožto mladý národ, který si začíná ujasňovat své postavení v rodině evropských národů. Souvisí s tím, že zásadnější vědomí národní

ní identity samozřejmě předpokládá navrátit se ke kořenům, z kterých tato národní identita vyrůstá, a tam narážejí na křesťanské kořeny. Tudiž z tohoto důvodu ten odpad, myslím si, nebyl také tak veliký. V Čechách, jak už jsem poznamenal, odpadlo mnoho lidí, protože katolictví nebylo chápáno v souvislosti s češtstvím. Ač se nám to líbí nebo ne, katolíci v české společnosti jsou v nejlepším případě pokládáni za součást této společnosti, ale nikoliv za základ, který podstatně určuje skrze svou příslušnost ke katolictví, vědomí národní identity. Proto u Čechů v současné chvíli, když podepisují tuto petici, jde skutečně o to, žádat určité požadavky, určitá práva, týkající se náboženské svobody, aby církve mohla sloužit této společnosti. Kdežto u Slováků nejde jenom o tento moment, ale jde také o to, oživit vědomí národní identity.

PŠ: A kolik je teď podpisů?

VM: V současné chvíli je podle mých posledních zpráv 490 000 podpisů.

PŠ: To je hodně, to je významné, ne?

VM: Samozřejmě, že je, ale zase se to nedá nadceňovat. Nesmíme zapomenout, že v situaci, kdy žijeme v systému, který má totalitní nároky, záleží především na kvalitě, nikoli tolik na kvantitě - i když kvantitu nelze podceňovat. Jde o to, že tím podpisem se ještě nic neřeší, že je to první krok. A další krok by měl následovat: aby lidé, konkrétně tedy katoličtí křesťané všude ve svých farnostech, ve svém prostředí, kam jsou postaveni, důsledně prosazovali tyto požadavky, důsledně za nimi stáli. Aby se neschovávali jenom za množství, protože by mohla vzniknout také určitá davová psychóza, že je nás mnoho, a že tudíž nebezpečí je menší. Důležité je, aby ten psychologický moment, že jsme schopni učinit nějakou akci, že jsme schopni se sjednotit bez ohledu na národní příslušnost na společných požadavcích, aby to vedlo k větší osobní statečnosti jednotlivců v místě, kde normálně žijí. Aby nespolehlali jenom na to, že množství něco vyřeší. Postavení církve v československé společnosti se může uspokojivě vyřešit jedině tehdy, když bude stálý tlak ze strany věřících na naše úřady. Když každý jednotlivec vezme za své, co je vyjádřeno v petici.

PŠ: Já jsem včera viděla v televizi pořad, kde mluvili ordináři, a bylo to tristní, bylo to strašně smutné. Vykádali tam asi to, že vlastním dovršením evangelia je současná snaha o sociální spravedlnost, a že církve tady vlastně začaly žít volněji až po únoru 1948, což - obzvlášť od katolíků -

je... tristní. Ale zajímavé na tom bylo, že se tam o petici vůbec nemluvilo, kdežto v článcích, které vyšly v Rudém právu, nebo v minulém televizním pořadu se o ní mluvilo. A já jsem z toho měla takový pocit, jako by to množství podpisů už překročilo nějakou mez. že tedy už se nedá tvrdit, že je to pár zfanatizovaných jedinců. Přece jenom už jich je moc. Na petici nepadla jediná otázka, prostě se jí nikdo nezabýval, jako by nebyla.

VM: Ano, to s tebou souhlasím, to množství hráje roli. Je to především psychologický moment. Komunisté stále hovoří o masách. Jak víme, i marx-leinská ideologie stále zdůrazňuje množství, které tuto ideologii podporuje. Tato ideologie nevidí jednotlivce, ale vidí množství. A najednou se tady objeví nový moment, že někdo, kdo je nahlfzen jako element cizí v cílech a zároveň touto ideologií propagovaných, má také za sebou to množství. A to je jistě i pro naši moc fascinující, to ji zneklidňuje. Proto si myslím, že je také důležité, že tolik lidí petici podepsalo. Je to jednak důležité pro katolíky, že si uvědomují, že už nejsou sami, ale že jsou s to vytvořit nějaký kompaktní celek s jednotným zaměřením, ale naopak je to důležité i pro moc, která najednou před sebou skutečně má masy, ale masy, které se hlásí ke zcela jinému světovému názoru. Masy, které mají určitý konkrétní cíl: sloužit lépe, důsledněji a pravdivěji této společnosti. To, že se včera v tom programu o petici nemluvilo, neznamená, že by tento program vlastně na petici nereagoval. Spíše naopak. V poslední době se objevilo a objevuje v našem denním tisku množství článků ujišťujících, že všechno je v Česko-slovensku s církvemi v pořádku. V televizi už je to druhý program během jednoho měsíce, který chce vytvořit zdání, že v postavení církve v našem systému, v naší republice, je všechno bez vady. Už tohleto stálé ubezpečování naznačuje, že moc na něco reaguje, že moc se cítí ohrožena, že se cítí zneklidněna. Protože když je faktum, že církve jsou v dobrém právním i faktickém postavení, tak přece není třeba stále zdůrazňovat, že tomu tak je. Skutečnost mluví sama za sebe. A už to je podezřelé, že je třeba stále opakovat, že vztahy jsou dobré.

PŠ: Myslíš, že ten pořad má nějakou souvislost s manifestací, která má být v pátek v Bratislavě?

VM: Myslím si, že to přímou souvislost nemá. Ta manifestace je jenom jedním z momentů, který vyjadřuje požadavky, jež jsou latentně přítomny ve vědrověřících už dlouhá léta. Ta manifestace je důležitá z toho důvodu, že se bude požadovat nejen náboženská svoboda, ale vůbec svoboda, pro všechny ob-

čany, respektování lidských práv. A tenhleto moment není zanedbatelný: že už tady dochází k přesahu vědomí věřícího. Že nejde jenom o to, zachránit sebe a svou církev, zachránit svoji tradici, svoji morálku, ale naopak: cítit spoluodpovědnost za špatný morální stav celé společnosti. A nabídnout této společnosti služby. Takže manifestace je jenom jedním z prvků celkového měnícího se postoje katolíků vůči této společnosti.

PŠ: Pokud jsem se setkala s reakcemi státu, s články v novinách a podobně, působily na mne strašně bezradně. Jako kdyby se moc cítila zaskočena něčím, co naprosto nepředpokládala. A pak mě zarazil ten staronový způsob, jak hledá organizátory. Připadalo mi zvláštní, že Rudé právo tvrdí, že to vlastně nejsou požadavky věřících, protože to sepsal Augustin Navrátil. Vždyť je přece snad každému jasné, že někdo text sepsat musel, že samo oči sebe nic nevznikne. A zase se hledají, jako už tolíkrát, nějací ti skrytí jedinci, kteří jakoby tahají za nitky. Jako kdyby moc vůbec nelyla schopna pochopit, že to je jenom vyjádření potřeb, které skutečně věřící mají.

VM: Naprosto s tebou souhlasím. Mne vždycky fascinuje a skutečně uráží, jak tato ideologie pohrdá jednotlivci. Jakoby jednotlivci nebyli svéprávné subjekty. Jakoby nebyli schopni reflektovat situaci. Vždyť každý věřící má určitě nějaké negativní zkušenosti ze skutečnosti, že aktivně vyznává svoji víru. To jsou ta známá fakta: když někdo navštěvuje kostel, když vychovává děti v katolické víře – ale nejen v katolické, to platí i pro ostatní křesťanské církve – , tak musí počítat s tím, že děti budou mít potřeby při přijetí na střední a vysoké školy, musí počítat s tím, že pokud zaujmá vedoucí postavení v zaměstnání, že je může ztratit, že ho občas navštíví státní bezpečnost, že si ho více všíma jí sousedi, kteří mají za úkol sledovat jeho náboženskou aktivitu, a další a další případy, o nichž dobře víme.

Lidé přece nepotřebují, aby je někdo řídil. Samozřejmě, že někdo je schopen formulovat požadavky, že může dát podnět. Ale to vůbec neznamená, že lidé by mysleli stádovitě. Věřící jsou přece svéprávná individua, svéprávné individuality. A ty požadavky vyjadřují jenom to, co oni už zažívají celá léta – od února 1948. S čím se setkávají denně na vlastní kůži. Takže nanejvýš lze hovořit o podnětu, který prostě lidem hovoří ze srdce, ale rozhodně tato petice není dílem nějakého zakukleného podzemního jádra, které vymýslí, jak na to. I lidé, kteří jsou schopni a formují precizně své požadavky, vycházejí samozřejmě z osobní zkušenosti. A pokud už lze mluvit o zorganizování této akce, tak bych tady chtěl zdůraznit nezastupitelnou roli

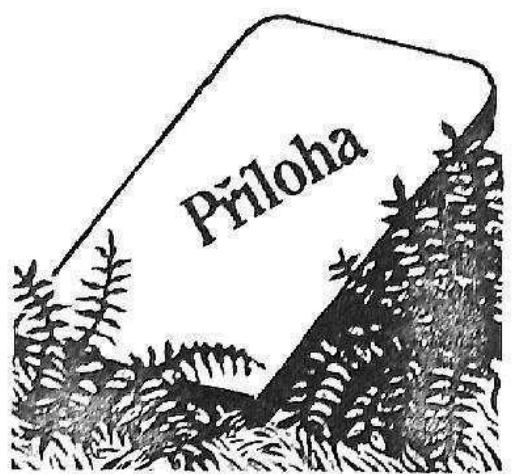
Augustina Navrátila. Je to jeho zásluha. On je tím skutečným spiritus agens celé akce. On poznal, že je nutno už něco činit, že nelze pořád očekávat výsledky jenom od jednání mezi naší vládou a Vatikánem. že bohužel i část hierarchie není schopna vznést tyto oprávněné požadavky věřících. A proto sepsal těchto jedenatřicet bodů a získal pro to podpis a podporu kardinála Tomáška, což samozřejmě hraje důležitou roli, protože poprvé za takovouto akci se veřejně hned od začátku postavila církevní autorita. A kardinál Tomášek je bezesporu mluvčím celé katolické církve v Československu, i když podle církevního práva je metropolitou českým a podléhá mu pouze česká provincie. Ale i Moravané i Slováci cítí, že on je tím mluvčím. A jeho podpora těmto jedenatřiceti bodům sehrála důležitou roli: lidé vědí, že i někdo z církevní hierarchie jde s nimi, je schopen je bránit. A zároveň pro kardinála Tomáška je to ujištění, že není generálem bez vojska, jak mu to bylo kdysi předestřeno při rozhovorech se státními činiteli. Kardinál Tomášek je generál s vojskem - a ne s malým vojskem.

PŠ: Všechny ty články v denním tisku, ty dva televizní programy, které proběhly v poslední době, konkrétně v tomto měsíci, v televizi, stále ujíšťují církve v našem systému požívají svobody. že od roku 1948 se zásadně vyřešilo jejich postavení. Můžeš k tomu něco říci?

VM: Samozřejmě opak je pravdou. Nechci tady přivolávat zlé duchy. Nemluví ze mne pamsta. Je ale třeba dát zadost pravdě. Co se týká katolické církve, lze říci, že po roce 1948 byl její život tak ochromen, že v podstatě jí zbývalo jenom přežít. Vždyť téměř všichni biskupové byli zavřeni nebo internováni. Byly zakázány řády. Nejlepší kněží a laici byli vězněni. Byly zrušeny diecézní semináře. Byl drasticky omezen církevní tisk, který vůbec nemohl referovat o situaci církve, ale nemohl ani objektivně referovat o teologickém a myšlenkovém dění v katolické církvi. Byla tady masivní snaha izolovat katolickou církev v Československu od Říma a vytvořit z ní národní církev. Naštěstí se to nepodařilo. Život církve byl podstatně ohrožen a omezen. Skutečně zbývalo pouze přežít. Je třeba vzdát čest nejen všem těm, kdo ve vězení vydávali báječně svědectví víře, ale i těm, kteří v těžkých podmírkách, v té kocovině části našeho národa, která si myslela, že po únoru 1948 přichází ráj na zemi, zůstali věrní své víře a byli ochotni pro to přinést oběti. Tito lidé udržovali kontinuitu. I když nemohli udržet plnou kontinuitu ve vzdělání, plnou kontinuitu ve znalostech a objektivním posouzení národní i církevní minulosti, přesto přenesli víru a vědomí, že katolictví je důleži-

tým momentem našich národních dějin, až do šedesátých let, kdy se pomalu vráceli zavření kněží, zavření laikové, kdy se pomalu vraceli i zavření biskupové. Osmašedesátý rok bylo takové vzepětí, ale upřímně řečeno, pořád ještě v mentalitě katolíků přežívalo - přežít. Je příliš nebezpečné vystupovat. Byly tady pokusy o konцепci, byly tady dalekosáhlé programy, jak oživit katolickou církev v duchu druhého vatikánského koncilu, vzniklo Dílo koncilové obnovy. Část biskupů se vrátila do svých diecézních sídel. Ale doba pražského jara trvala příliš krátce. A hned na začátku Husákovy normalitace tento rozběh byl utnut. A katolíci znova pronásledováni. Ale abych byl spravedlivý: v době normalizace byly pronásledovány i ostatní křesťanské církve. Na rozdíl od padesátých let, kdy - což je v zájmu spravedlnosti třeba říci - nejvíce odnesla nenávist komunistů vůči věře katolická církev. A teprve v polovině sedmdesátých let se pomalu začala měnit mentalita katolíků. Už nestáčilo to "Přežít", které sehrálo tak důležitou a nezastupitelnou roli v padesátých a šedesátých letech. Stále více rostlo v myslích katolíků vedomí, že je třeba činit něco víc, jít dál, že jsme plnoprávní partneři této společnosti. že do této společnosti patříme, že nejsme cizí element. že jsme také plně solidární s těmi nejlepšími národními tradicemi. A vznikla tady potřeba nějakého programu. V roce 1978 přišel do Říma kardinál Wojtyla, papež Jan Pavel II. A to byl důležitý zlom. Katolíci začali pocítovat - konečně je v Římě někdo, kdo plně rozumí naší situaci. A papež to také dával najevo. Dával najevo své sympatie k umlčovaným a trpícím katolíkům v Československu. A katolíci stále více začali chápát, že nestačí se pouze soustředovat na dobrý morální život, pouze udržovat v chodu nejzákladnější funkce církve, ale že musí svoji pastoraci oživit a rozšířit i mimo hranice církve. A to našlo výraz teď v této petici. I když petice samozřejmě není dokonalá, i když některé body nejsou precizně formulovány, přesto je to důležitý moment: konečně konkrétní program, a program, který mluví ze srdeční lidí, za kterým lidé stojí.

PŠ: Děkuji ti za rozhovor.

Anna Kovanicová-Hyndráková

Aleně a Pavlovi

na památku na moje mrtvost -
na mámu, tátu, Trudu, Honzulku a Frantu.
A taky na ty ostatní.

Některá jména v následujícím vyprávění
jsem změnila - ale jenom trochu.

Milá Aleno a Pavle!

Myslím, že všechno nebo téměř všechno o mně víte, ale slíbila jsem vám, ve slabé chvíli, napsat dopis a tak se o to pokouším. Literární ambice nemám už dlouho, už od dětství. Byly totiž doby, kdy jsem chtěla být spisovatelkou. A psala jsem školní slohové úlohy do zásoby a na kšešt. Vídáte, tím jsem už vlastně začala psát "dopis". Těžko bych mohla začít dřív.

Z dětství, toho opravdového, u mě dost krátkého, si pamatuji jen málo, ani to nestojí za vyprávění. Skončilo 15. března 1939, kdy k nám do Čech vtáhli Němci. Toho dne ráno maminka v posteli poslouchala rádio a plakala; měla starost, jak se tatínek dostane domů. Byl někde na Moravě nebo na Slovensku na cestách za firmu Korwig, parfumerie. Spala jsem s maminkou v manželských postelích jako vždycky, když byl tatínek pryč. Padal sníh. Nemohu říci, že jsem starosti o tátu nesla spolu s maminkou, a na svou sestru Trudu, o sedm let starší, se ten den nepamatuju. Bylo to vyvrcholení hrozeb, kterých se všichni už od Mnichova báli. Soustředuje se mi ta doba ve vzpomínkách do několika příhod. Jak jsem /za druhé republiky/ chtěla chodit do Sokola a donutila jsem maminku, aby mě šla přihlásit do vinohradské sokolovny. Tam jí řekli, že židové neberou. Jak jsem ze školy chodila se spolužačkami Líbou Malou a Alenou Duškovou, ty se chytávaly za ruce, mě uzavřely mezi sebe, rychle se točily, někdy mě uhodily, jindy nadávaly židů. Dost dlouho jsem doma nic neřekla, až jednou se mě ptali, proč přicházím ze školy tak uhoněná. Chodila jsem tenkrát do páté třídy Raisovy školy ve Slezské ulici, tyhle půtky se odehrávaly v Riegráku. Tak jsem to řekla a maminka si žádala do školy stěžovat učitelce Štefkové. Nic proti tomu neudělala, jen to řekla rodičům obou děvčat. Pan Malý, knihař, to vyřešil tím, že Líbě nafackoval. Jinak pan Dušek. Jednou u nás zazvonil, když tatínek nebyl doma. Otevřela

mú naše Truda. Strčil nohu mezi dveře, aby se nemohly zavřít, a řval: Vy žídi smradlavý, počkejte jen, až přijde Hitler...

Ted tedy Hitler přišel. Bylo mi jedenáct. Chodila jsem zvědavě po ulicích, pamatuju si, jak Němci naplnili všechny cukrárny a žrali a žrali. A jedna paní v elektrice řekla, jen se, vojáčci, najezte...

Doma se často mluvilo o možnosti poslat Trudu a mne za hranice. Všechno ztroskotalo, podobně jako u jiných příbuzných, na nedostatku peněz. Když o půjčení těch peněz tenkrát žádala delegace příbuzných strýce Erna, zeptal se jen "a kdy mi to vrátíte?" Nejelo se tedy nikam, ale nejela ani strýcova rodina. Teta byla Vídeňčka, árijka, a asi nevěřili, že takový kulturní národ, jako byli Němci, by mohl udělat něco takového, co už dělali řadu let v Německu. Rozvedli se, aby zachránili majetek. Kromě tety šli všichni tři do lágru. Vrátila se jen sestřenice.

Pro případ emigrace se naše Truda učila španělsky, německy uměla dobře, francouzsky a anglicky obstojně. Přitom ukončila jen kvartu, bezkys kreslila, zpívala a hrála na klavír, ačkoliv se nikdy neučila a doma jsme ho neměli. Ale možná, že s tím klavírem jsem si to vymyslela.

Koncem školního roku umřela naše učitelka Štefková a my jsme ji museli jít všichni na pohřeb. Děti plakaly, ale já jsem to pochopila tak, že umřela, protože byla zlá na židy. Katolický pohřeb pro mne byl neobvyklou podívanou.

Od září 1939 jsem potom chodila do anglické přípravky. Byl to rok školy navíc pro děti, které měly jít do anglického gymnázia. Opakování látky páté třídy v angličtině a angličtině. Naše učitelka se jmenovala Mrs. Konwles a učili jsme se to vyslovovat celou hodinu. Nikdy na nás nepromluvila jinak, než anglicky a hodně nás za ten rok naučila. Po skončení školního roku jsem udělala na výbornou přijímací a psychotechnickou zkoušku na anglické gymnázium /zatímco nějakéž Kutálek ji udělal se čtyřkama/. Ředitel gymnázia ale řekl tátovi, aby požádal ministerstvo školství o výjimku, protože pro židy je numerus clausus 2,7% a na mne připadlo těch 0,7%. Tatínek se strašně rozčílil, že se nebude prosit, aby jeho dítě snělo chodit do školy, a dal mě zapsat do židovské měšťanky v Jáchymové ulici v Praze. Protože jsem měla navíc k obecné škole rok té přípravky, zapsal mě hned do druhého ročníku. Bylo to velmi prozírávě, protože od září 1940 jsme nesměli chodit do žádných škol a jediná židovská škola byla na později už přeplněná. Podle nařízení Němců se potom v dalším roce přeskakoval na všech školách

jeden ročník, a tak jsem šla zase do souděho, tentokrát čtvrtého ročníku, čímž jsem ukončila povinnou školní docházku.

Ve třídě nás bylo, kolik se jen vešlo, a když od podzimu 1941 začaly chodit transporty, tak se ubytka deportovaných dětí hned zase doplňovaly jinými. Někdy se za měsíc vyměnily celé třídy, často i s učiteli. Z těch se pamatuju hlavně na třídního, češtinaře, dr. Kurta Roubíčka, na učitelku ručních prací Ulriku Lažanskou, která byla později v Terezíně opatrovnice – betreuerka na pokoji v Heimu, kde jsem bydlela. Potom na učitele zpěvu Ignricha Acze, na učitele náboženství Elfšu Steina, kterého jsme týrali, a na paní profesorku Irmu Lauscherovou, která týrala nás němčinou a kterou jsem za to nenáviděla. Na matematiku jsme měli Randta, kluci mu říkali buzerant a moc se tomu smáli, já taky, ale nevěděla jsem proč. Ve škole mi šlo výborně kreslení a čeština, na matiku se nepamatuju, ale muselo to být hrozné. Z náboženství jsem mítvala čtyřku, protože jsem zlobila. Ve srovnání s ortodoxními dětmi jsem nemohla obstát, ani kdybych byla chtěla, a já jsem nechtěla. Nejživější vzpomínky mám na němčinu. Skoro denně hodlna okupantského jazyka, denně dlouhé tresty, které jsem často kupovala za slohová cvičení z češtiny. Ze dne na den jsme museli za trest napsat několik desítek příkladů skloňování i s případným jménem. Proto to snad dodnes neumím. Nakonec jsem měla také čtyřku, což v případě němčiny znamenalo reparát. Musela jsem se naučit zpaměti J. W. Goetha: Der Zauberlehrling. Jak jsem vám často předváděla, pořád to ještě umím a nerozumím tomu. Pak jsem ještě musela podle obrázku vypravovat: Was sehe ich bei dem Bäcker. Z matematiky jsem měla ve druhém ročníku také čtyřku.

Milovala jsem ve třídě Jiřího Zapnera a ani já jsem mu nebyla lhostejná. Projevovalo se to tím, že jsme na sebe byli obzvláště sprostí a já jsem se velmi laskavě chovala k jinému klukovi, Petrovi Chresteinovi, který seděl vedle mne. Když pak šel Capák /jak se Zapnerovi říkalo/ do transportu, rozloučil se se mnou korespondenčním lísklem, kde napsal zeleným inkoustem:

Mějte se vy s Petrem rádi
buďte dobrí kamarádi
hodně dětí spolu mějte
pozdravy mi zasílejte.

a na druhou stranu: Poslední pozdravy zaslala Jiří Zapnor. Četla to celá rodina včetně tet a strýců, a tím jsem se dostala do středu /dnes vým, že vlivného/ posměchu. Styděla jsem se, proto jsem se s tím zavíela na záchod a

naučila se text z paměti. Lístek jsem potom roztrhala na malé kousíčky a hodila ho oknem do světlíku - do nenávratna.

Když mě později Capák potkal v Terezíně, ani mě nepozdravil, uličník. Byl to krásný černý kluk a šel do komína. Pak se ještě pamatuju na Otu Fischmanna, Fišmánka. Byl to v klukovském vydání gauner, jako já v dívčím. Ale třídního Roubíčka jsme ctili. Když měli kluci rýsování, holky měly ruční práce. Protože se kluci chtěli ulejt, vymyslili si krátké spojení, aby nebylo světlo. Nechtěli to ale udělat sami, protože předpokládali, že to bude vyšetřovat na čestné slovo Roubíček, a nechtěli mu lhát. Tak si na to zjednali mne a já jsem to s velkým strachem provedla. Kráčas vznikl v půlce budovy, Roubíček nic nevyšetřoval, převedl kluky do druhé půlky, kde se svítilo. Kluci mě za to uctívali, ale rýsování měli.

V té době, nevím přesně kdy, také skončil táta se svou prací pro firmu Korwig. Už se tak nejměnovala, protože pan Korwig byl taky žid, a snad do konce ne zdejší. Firmu od něj koupil nějaký pan Šimša, velmi slušný člověk. Nabídl tátovi, aby si za sebe našel náhradníka, tomu že bude připlácet 1000 Kč měsíčně k platu, a to že bude pro tátu, abychom měli z čeho žít. Židé totiž už tenkrát nesměli pracovat u nežidovských firem a židovské firmy byly arizovány. Tatínek s tím souhlasil a předal všechny svoje zákazníky a za běhou agendu jednomu našemu bratranci-míšenci. Všechno ho naučil, vysvětlil, předal vzorky, objel celou trasu a milý bratránek mu potom ty peníze nedával. Poté s tím, jak se uživit, stále rostly. Sestra Truda dělala někde v kanceláři, pak u strýce Erny, potom nějaké módní návrhy - to se mi jen tak matně vybavuje. Někdo jiný to za ni podepisoval. Tatínek si našel prostřednictvím nějakého árijce ruční práci - maloval stínidla na lampy, které se vyvážely do Německa. Takové kýče acetonovými barvami na jednotlivé pergaménové díly. Jedno stínidlo mělo těch dílů 12. Otravná, smradlavá a špatně placená práce. Začala jsem mu s tím pomáhat a brzy se zjistilo, že umím vymyslet jiné návrhy /taky kýče/, které se ale líbily a provádění vlastních návrhů se lépe platilo. Tak jsem potom dělala denně, o prázdninách nebo po škole. Potom mě vždycky hnali na vzduch, abych ten aceton nedýchala moc dlouho. Chodila jsem také se svou přítelkyní Bohundou do takového kursu uměleckých řemesel. Dělaly jsme tam také stínidla na lampy, albíčka na fotografie, pergaménové krabičky, to všechno na drátených kostrách. Naučila jsem se tam také hrát /macramé/ a podobné věci. Potom jsem nutila své příbuzné, aby to ode mne kupovali, a získávala jsem tak kapesné. Podob-

ných přeškolovacích kursů bylo tenkrát mnoho. Každý se chtěl naučit něco užitečného, manuálního, ať pro práci v koncentračku nebo v emigraci.

Chci vám napsat také něco o svých přítelích, protože v životě člověka tolik znamenají. Mnozí zůstali mými přáteli po celý život. Dokud jsem byla docela malá a bydleli jsme na Poříčí, byla mojí přítelkyní domovníkovic dcera Marta Šedivá. Chodily jsme spolu do školy, měnily si svačiny - já jsem mívala chleba s husím sádlem, protože jsme bydleli s babičkou Kateřinou, která vedla košer domácnost. Marta mívala chleba mazaný takovým mazlavým kupovaným vepřovým sádlem. Oběma nám chutnalo to, co měla ta druhá. Po válce jsem k Šedivým zašla, Marta nebyla doma a mamí Šedivá mě přijala tak chladně, že už jsem svoji návštěvu neopakovala.

O letních prázdninách byl můj nerozlučný kamarád Ota Taussig. Jezdili také do Brandýsa nad Orlicí. Měli jsme se noc rádi, ale během roku jsme na sebe ani nepromluvili, když jsme se potkali. Jen v tom Brandýse jsme se kamarádili. Jeho sestra Ruth byla přítelkyní naší Trudy, šli všichni do plynu.

Na začátku okupace, snad hned po Mnichově, jsem na hřiště v Rajské zahrádě řekla jedné dívce v modrém kabátku se zlatými knoflísky: "Holčičko, pojď si se mnou hrát!" Tak vzniklo moje celoživotní přátelství s Dudlou. Byly jsme od té doby spolu denně a nevím už jak, znali se i naši rodiče. Asi proto, že její otec byl žid. Dokud to šlo, chodily jsme na normální hřiště, později, když to bylo zakázané, tak jsme chodily na Hagibor, na starý židovský hřbitov na Žižkově a někdy i na židovský hřbitov na Starém Městě. Jinam jsme nesměli. Na Hagiboru se všechna činnost členila na kwuzah - skupiny, které se hlásily k sionistickému hnutí, k některé z jeho stran. My s Dudlou jsme patřily k Hašomer Hacair, velmi levicově zaměřené. Na Hagiboru jsme také poznaly Bohundu, která ale patřila k Techelet Laven, ale asi jsme ji brzo přetáhly, protože jsme byly pořád spolu. Na Hagiboru jsme měli všichni velmi účelně organizovaný čas a místo a chodili jsme tam rádi. Musíte si představit, kolik tam bylo lidí, když to bylo jediné židům povolené hřiště. Činnost byla rozmanitá, především sport. Míčové hry, lehká atletika ve skupinách, skoro každou neděli nějaké závody. Společná prostná s hebrejskými povely vedl Fredy Hirsch, po jeho deportaci Ota Slatina. Nacvičovaly se hebrejské písničky, základy táborensí, diskuse o sexuálních otázkách, o dějinách židů, o Palestině. Patřila jsem k málu dětí, které se nedaly nikdy přesvědčit, že pojedou po válce do Palestiny.

Když o tom uvažuju, tak celé období Hagiboru a starého židovského hřbi-

tova na Žižkově i na Starém Městě netrvalo dlouho, pro mě jen do září 1942, připadá mi ale velmi dlouhé. Byli jsme postupně stále víc a víc vyřazováni z normálního života, tím víc jsme se upínali k sobě. Velikým přelomem byl den 1. 9. 1941, kdy jsme začali nosit hvězdy. Pamatuju se, jak mi ji maminka přišívala na takový tvídový kabátek. Byl hnědobéžový s barevnými uzly, ty se mi nelíbily, a tak jsem je škubala všecky, kam jsem dosáhla. Tím měl jinou barvu vpředu a jinou vzadu, protože jsem to dělala, jen když jsem ho měla na sobě. Spolu s tou hvězdou se mi dostalo mnoho nových poučení. Nezdravit nikoho, kdo nemá hvězdu, ani lidi, které jsem do té doby zdravila obvyklým rukulíbám. Taky vysvětlení, že ať se děje cokoliv, za tu hvězdu se nemám stydět. Bohunda jako míšenka zpočátku hvězdu nenosila, ačkoliv Dudla jako míšenka ji nosila. Stalo se nám na ulici, že na Bohundu se osopila ciží ženská: "že se nestydíš, chodit se židovkou..." Bohunda potom doma brečela, že tu hvězdu chce taky nosit. Řada lidí nás přestala znát, ti slušnější se odvraceli, že nás jako nevidí, jen velmi málo lidí mělo odvahu riskovat a na ulici pozdravit třeba jen kývnutím hlavy. V té době začala taky pro nás platit řada zakázek a nařízení. Ani si to všechno nepamatuju. Nesměli jsme kupovat čepice, kožené zboží, česnek, zeleninu, ovoce. Nesměli jsme telefonovat, jezdit autobusy a trolejbusy, v elektrickách jen v zadních vozech, když tam bylo místo. Nesměli jsme na nábřeží, do parků, na náměstí, mimo obvod Prahy. Nesměli jsme se stěhovat, být zaměstnaní u židů, mít vlastní firmy, nemovitý majetek. Museli jsme odevzdat šperky, rádia, lyže... Měli jsme nižší příděly než ostatní, naše potravinové lístky byly označeny velkým J - Jude. Nesměli jsme do kin, divadel, koncertů, nesměli nás vydávat ani hrát. Po 20. hodině jsme už nesměli na ulici. Opravdu si už nepamatuju, co všechno nám zakázali, jen cedule Juden verboten, které byly velice časté, ty mi utkvěly v paměti. Do těch obchodů, kam jsme směli, bylo dovoleno chodit jen ve vymezeném čase, asi dvě hodiny denně. Všude to lidi přijali jako nový pořádek. Také u nás v domě. Nad námi bydleli nějací Haberzetelovi. On byl Němec, ona byla Češka. Všichni před ní měli strach. Vyhrožovala udáním a život v domě se začal projevovat, až když byla z domu pryč.

Vedle nás bydlela slečna Šimůnková, pracovala v tabákové režii. V noci někdy zabušila na stěnu, to znamenalo, že máme něco ve schránce, obvykle to býval doutník.

Začátek nošení hvězd byla doba rychlého dospívání, dob tvrdá. Otrávil se strýc Oskar, nechal tu tetu Irmu s Honzou. Rodina to nepovažovala za ře-

šení, spíš za zbabělost. Takových sebevražd bylo tenkrát hodně. Než jsme si zvykli na svoje označení, které mělo být potupné, než si ostatní zvykli na nás, označené, bylo nám často těžko. Do té doby naše židovství, tak tupené a ponižované, nebylo na první pohled zřejmé. Mohli jsme se ztratit v davu, být anonymní. Označení nás najednou spojilo s těmi, se kterými jsme do té doby neměli nic společného než víru otců - s ortodoxními židy. Naším úřadem a pojítkem s českými úřady byla židovská náboženská obec.

Její zaměstnanci mělo pochopitelně blíz k těm, kteří byli skutečnými souvěrci, kdož se k židovství hlásili už dřív, než k nám, assimilantům. Tatínek měl zaměstnance ŽNO upřímně nerad a já jsem jeho vztah zdědila.

Vraťme se domů, do Krkonošské ulice. Také moje sestra byla vyloučena ze společnosti a uzavřeli se s partou mladých nadaných lidí mezi sebe. Byli mezi nimi i jednotlivci, stateční, kteří, ač nebyli židé, nepřestali se stýkat se svými židovskými přáteli. Takový byl třeba Vašek Pustina. Ale většina z té party byli židé. Především všichni čtyři sourozenci Kowanitzové -- Ruda, Franta, Ilana a Karel. Pak Jirka Spitz, už zmíněný Vašek a řada jiných. Ruda výborně fotografoval a měl kamery, tak vznikla řada "filmů", jejichž scénáře si psali, potom to režírovali, natáčeli a hráli. Nakonec to promítali v rodinách. Zůstala mi z toho taková albfška fotografie. Jeden film byl parodie na kovbojku, jmenovalo se to "Ženy ze zlatého údolí". Ruda také filmoval na plovárně, pamatuji si to, i ten film, jsme tam všichni, rodiče, Truda i já. Všechny ty filmy se zachovaly. Prosila jsem ho po válce, aby mě zavolal, až si to budou někdy pouštět, ale nikdy to neudělal, je mi to pořád líto. Snad jsem si ale ušetřila nervy z toho, že jsem je už nikdy neviděla živé.

V té době začala naše Truda chodit s Frantou. /Naši otcové byli bratranci, proto ta shoda-neshoda ve jménech, zaměnila jen v za w a c za tz./ Tvářila jsem se, jako že ho nemám ráda. Býval u nás často, bylo veselo a já jsem třeba v kuchyni utírala nádobí. Jednou mi Truda dala k nějaké příležitosti deník, kam jsem tohle všechno napsala. Ona si to zřejmě přečetla, protože když jsem potom zase šla mytí nádobí, šel Franta se mnou do kuchyně a povídal si se mnou. Říkal mi "švagrová" a to mi dělalo moc dobře. Měla jsem ho potom moc ráda. Brzy byl povolán na práci do České Lípy a zanedlouho na podzim 1941, začaly chodit první transporty. Proto začali Truda s Frantou spěchat se svatbou, aby v případě deportace patřili už k sobě.

Svatba byla v říjnu 1941 na vinohradské radnici, mám z toho fotografie,

na kterých jsou vidět židovské hvězdy přišité na svátečních šatech. Dostala jsem k té příležitosti první hedvábné punčochy a kožené rukavice. Oboje byla pro mne novinka. Cítila jsem se moc dospělá. Jinak si z té svatby nic nepamatuju, jen na hrneček, rozbíjený v ubrousku a volání nazltov.

V těch rukavicích jsem šla za holkama Krásovou ulicí, prsty natažené, aby se neudělaly vrásky. Na kraji chodníku stálo několik kluků a když jsem procházela kolem nich, tak na mne jeden z nich plivnul, trefil se právě na tu rukavici. Proč ne, vždyť jsem měla hvězdu.

Takové drobné příhody a ponižování vedly k tomu, že my, děti, jsme se nebály transportů a viděly jsme v nich žádoucí změnu. Jistě v tom hrála roli i dětská touha po dobrodružství, mladý člověk, vlastně dítě, neuvažuje o smrti a nepočítá s ní. Doma - v Praze - to také nebylo už pěkné.

Rodiče, strýci a tety se denně scházeli, často u nás. Mnoho z nich už nesmělo pracovat, nebyla rádia, nesměly se kupovat noviny. Zprávy se předávaly ústně. Na zdi v kuchyni jsme měli velkou mapu světa. V té době už byly v Praze usazeny i rodiny tří tátových bratrů, kteří po Mnichovu utekli z Liberce. Strýc Erna, Ota a tátovo dvojče Petr s tetou Ildou a s klukama Heinzem a Harrym. S tím jsme se měli moc rádi. Když odešel do transportu a přestaly od něj chodit zprávy, slíbila jsem si, že si na něj denně vzpomenu. Řadu let jsem to dodržovala, teď už ne. Otova rodina se svými čtyřmi dospělými dětmi bydlela u nás, v našem dvoupokojové bytě asi 6 týdnů, než dostali byt a než jím přišel z Liberce nábytek. Byli veselí a měli jsme je rádi. Slíbovali, jak nám to všechno vynahradí. Malá Milča, jejich dcera, zemřela na nějakou hroznou nemoc asi v r. 1940. Teta byla šířejka, všichni byli velcí Sokolové, vlastenci.

Některí příbuzní byli dost bohatí - Erna z tátovy a Eda z máminy strany. Jiným se dařilo dost dobře. My jsme byli "chudí příbuzní". Černá ovce rodiny byl strýc Zdeněk, otec nynějšího laureáta státní ceny. Rodina mu zazlívala, že se nechal kvůli tetě pokřtit. Ovšem tím, že pokřtil včas všechny tři svoje děti, je zachránil před deportacemi.

Já jsem věčně nosila šaty po nějaké sestřenici, nejčastěji po Evě a po Didince. Teta Anny ale patřila k těm, které neumějí dávat, a tak jsme jí směly říkat "dobrodinec chudých psů a koček". Pocit chudé příbuzné, která musí být za vše vděčná, ve mně zůstal nadosmrti. Myslím ale, že jsme nebyli chudí vždycky, pokud to šlo, měli jsme všechno, co jsme potřebovali. Ale byli jsme chudí příbuzní. Já i po válce, kdy se každý vrátil s holým zadkem.

Myslím, že naše Truda tenhle pocit, vlastně komplex méněcennosti neměla. Byla všebec noblesnější než já. Teď už je ale stejně všechno jedno. Když jsme všechny děti u tety Pesy na Spořilově opatljaly dveře, tak já jsem do stala vynadáno, po ostatních bratrancích a sestřenicích se to umylo. No ale pravda, Zdeňkovy děti tam nebyly všebec.

Mnohem víc než příbuzní pro nne znamenali přátelé, tenkrát to byla Bohunda a Dudla. Byly jsme spolu denně. S Dudlou a Helenou Steinovou jsme milovaly Adu Buchbindera. Nějak jsme získaly jeho podpis, rozdělily ho na tři díly a každá jsme ten svůj chovala jako vzácnou relikví. Jeho jméno jsme napsaly prstem na kachlíky v chodbě domu, kde Dudla dodnes bydlí. Když se na ty kachlíky potom dýchalo, jméno se objevilo. Ada i Helena šli do plynu, ty kachlíky někdo umyl. Škoda. Potom jsme milovala Egona Feinera, který nne marně učil hrát na foukací harmoniku, nikdy jsme nedokázala zahrát víc, než prvních pár taktů písničky Osiřelo dítě... Jednou jsme šli všichni z Hašomer Hacair na výlet do Prokopského údolí /patřilo ještě do Velké Prahy a proto se tam smělo/ a tam jsme si slíbili, že se na tomto místě sejdeme prvního prvního máje po válce. Nešla jsem tam, protože 1. máje 1946 jsem už věděla, že není s kým se sejít, a s Bohundou a Dudlou jsme se viděly téměř denně.

Často jsme se scházeli v některém bytě. Učili jsme se sborové recitaci, naším básníkem byl Wolker. Probírali jsme zprávy kamarádů, kteří odesli prvními transporty, hodně jich odešlo do Lodže. V listopadu bylo zřízeno ghetto v Terezíně a hned jsme tam měli své lidi. Terezín se nám nezdál tak hrozný jako Polsko. Všichni se na transporty připravovali. Jinak došplí, jinak děti. Naše rodina byla postižena hned na počátku. Transportem AK II odjel Franta, transportem M za ním naše Truda. Pamatuji se víc na to, jak se na odjezd připravovala ona, než jak jsme později odjízděli my. Domov byl rozvrácen, všude zavazadla, věci, shánělo se jídlo. Pekli jsme sušenky a balili je do podlouhlých balíčků a olepovali je lepenkou. Také kostkový cukr. Do sádla, loje nebo zavařeniny se schovával kontraband. Byly to peníze, cigarety, léky, kdo měl, tak také šperky. Bílé povlaky na peřiny se barvily na hnusné tmavé barvy. Z prošívaných dek se po domácku žily spáčí pytle. Pořád se měřilo a vážilo, protože každý s sebou směl mít jen 50 kg.

Do toho denně přicházela spousta příbuzných a známých, kteří přinášeli zprávy, nabízeli nebo potřebovali pomoc, chodili se loučit. To trvalo tři čtyři dny, protože dřív nikdo nevěděl, že pojede. Ale celé týdny se vždycky

šuškalo, že se bude roznášet transport, takže ze strachu nikdo nevyšel. Na loučení samé s Trudou se nepamatuju.

Já jsem mezitím přece trochu vyspěla, už jsem například nezlobila mámu s tím, že jsem nejedla. Spíš naopak. Jednou se mamince podařilo sehnat někde kousek vepřového sádla. Vyškařila ho, aby bylo čím mastit a škvarky na talířku dala do špajzu, že z toho budeme mít všechni oběd. Odolala všem mým snahám o ochutnání, protože to byla velká vzácnost. Večer jsem šla spát, máma s tátou zůstali ještě sedět v kuchyni. Potom se prý otevřely dveře, jak náměsíčná jsem v pyžamu vešla do kuchyně. Nikoho jsem si nevšimla a rovnou jsem zamířila do špajzu. Vzala jsem talířek, do posledního kousku vyje-dla škvarky, talířek dala na místo, zamkla špajz a zase odkráčela do pos-tele. Ohromeně na mě zírali, ale nechali mě být. Ráno jsem nechápala žerty a narážky, protože jsem se na nic nepamatovala. Škvarků nikdo nelitoval, ale že jsem si nepamatovala ten požitek z pochoutky, to jsme všechni cítili jako velikou újmu. Dělali jsme griliáš z cukru a pražených ovesných vloček /když bylo/, dělali jsme bábkovky z mrkve /když bylo/, jedli jsme umělý med a řepnou marmeládu /když bylo/. Výběr byl chudý, ale nepoznala jsem nedo-statek, i když asi často na úkor rodičů. Sice dva krky ubyly, ale zase jsme Trudě a Frantovi posílali balíčky s jídlem.

Potom jednoho letního dne, když jsme si hráli na starém židovském hřib-tově, přiběhli rodiče a v rozčilení nás vedli domů. To byla Heydrichiáda. Byly toho plné noviny, rozhlas a hlavně městský rozhlas denokonečna vyřával popis pachatelů a nalezených věcí - balonáku a jízdniho kola. Vyhrožovali, vyhlašovali velkou odměnu za udání atd. Hned první noc chodily po všech praž-ských bytech kontroly. Pamatuju si, jak jsme stáli v pyžamech /táta v pruhovaném/ v ložnici a četníci pod dozorem Němců nám prohlíželi skříně, je-stli tam někdo není schovaný. Z příbuzných na Heydrichiádu doplatila teta Irma. Honza /bratranec/ byl už v Terezíně a ji zařadili do transportu Aah, který za trest jel z Bohušovic rovnou do Ujazdowa a do plynu.

Z téhla napjaté a rozčilené doby si pamatuju, jak si jednou moje maminka vykládala pasiáns. Tatínek šel domů, a když mu na zazvonění nikdo neotevřel, zkoušel otevřít sám svým klíčem. Dveře ale byly zevnitř na řetěz. Zvonil a zvonil, a když nikdo pořád neotevříral, dostal strach, že si snad maminka něco udělala. Běžel dolů pro domovníka, ten vzal nářadí, vyběhli nahoru a začali pilovat ten řetěz. Spousta sousedů se shromáždila na scho-

dech v očekávání nějaké tragédie.

Když se konečně podařilo dveře otevřít, vletěl tátá do kuchyně. Našel maminku v její oblíbené pozici - vkleče na židli, lokty opřené o stůl. Ohlídla se na něj a řekla: "Pavle, ty už jsi tady? Podívej, jak mi krásně vyšel pasiáns..." Táta maminku políbil, domovníkovi dal spropitné a vůbec, ale vůbec se nerozčílil. Moje maminka po záškrtu špatně slyšela.

My jsme dostali předvolání do transportu v září 1942, byli jsme rezerva transportu Bg, měla jsem číslo 69. Nechala jsem se ostříhat na kluka, fotka z toho je zachovaná. Nastoupili jsme do Veletržního paláce, dnes na tom místě stojí Parkhotel. Transport ale odjel bez nás. Několik desítek nás zůstalo na ploše ohromné dřevěné haly, kde foukal vítr a pršelo. Prostor byl rozdělen pláténými stěnami do malých kójí, jak tam zbyly stánky z posledního veletrhu. Tam jsme měli na zemi každý dvě matrace a na nich jsme žili. Okolo hromady zavazadel, jen několik kohoutů se studenou vodou. Jídlo nám vozili ze židovské obce. Stávali jsme dlouhé fronty, každý s ešusem v ruce. Stravu jsme doplňovali zásobami z domova. Měla jsem tam kamarády ze školy a z Hagiboru. Kluci mi hned první den dali přečíst Vrchlického Rytíře Smila, otřáslo to se mnou tenkrát. Přesto, že jsme se často prali, vycházeli jsme spolu dobře. Tak jsme tam žili šest týdnů, nevím proč, ani po válce jsem nikde nenašla o tom zmínku, ani se o tom snad neví. Byli jsme od Veletržní ulice odděleni jen prkennou ohradou, slyšeli jsme auta, lidí, zdálky i tramvaje. Viděli jsme lidem do oken, svítily stejné hvězdy, byli jsme pár metrů od domova a přece jsme byli jinde. Jediný styk byl povolen přes úředníky ŽNO a také jen jejich prostřednictvím jsme mohli dostávat poštu. Tak má ode mne Dudla schovaný dopis, kde jí prosím o kyselé okurky. Občas se ve Veletržním paláci objevil nějaký esesman, potom všechno ztichlo a ztuhlo. Nejvíc řvaní a sekýrování bylo při nastupu do paláce. Muselo se vyplnit moc dotazníků a formulářů, muselo se všechno možné odevzdat. Naposled jsme odevzdali klíče od bytu. Potom už nám vždycky brali věci jinou formou.

Nechali jsme být po sobě úplně zpustošený, protože jsme předpokládali, že se po nás nastěhují Němci /ten předpoklad byl správný/. Co bylo možné schovat, to jsme schovali. U Kyselů a u slečny Šiminkové v domě, u Šubrtů vedle v domě. Ještě dnes je slyším: "Paní Kovanicová, až se vrátíte, celý tenhle pokoj je vám k dispozici." Bylo tam moc věcí, Trudina a moje výbava, látky, koberce, záclony, alba poštovních známek, ani už dnes nevím. Ostatně

tní v bytě, co stálo za to a mohlo se odnést, dostali přesbuzní. Zbytek tatišek rozbil. Skla v příbornících, ve dveřích, co nešlo rozbít, aspoň poškodil. Také když kdysi předtím odevzdával rádio, upustil ho cestou na zem. Byl v tomhle dumyslný a důkladný. Potom bez lítosti odevzdal klíče.

Kolem 20. října 1942 nastoupil do veletržního paláce nový transport, CA. Byli jsme do něho vřazeni a dostala jsem číslo 280. Sešli jsme se s Tetrou Olgou, nejmladší tátovou sestrou a strýcem Ernou. Proti nováčkům jsme si připadali jako starí mazáci. Byli jsme rádi, když 23. října asi ve 2 hodiny ráno nás vyhnali pěšky na nádraží v Bubnech, každého se svými zavazadly, a nacpali nás do vagonů. Tím skončilo krátké, ale dost kruté provizoriump. zejména pro dospělé musela být hrozná ta nejistota, nikdo nevěděl, proč nás tam tak dlouho drží, kam nás pošlou. Teď se aspoň vědělo, že jedeme do Terezína, každý tam už někoho měl a tak jsme se těšili.

Na cestu z Bohušovic do Terezína, po které jsme vlekli těžká zavazadla, se všebec nepamatuju. Vím jen, že jsem měla na sobě lyžařské kalhoty, holínky, přes to dvoje teplé šaty. Spodní vlněné, pletené po mamince a vrchní kostkováné se skládanou sukní po Evě. Vzadu, v té skládané sukní, jsem měla něco zašitého, abych to nevěděla a nebála se. Přišla jsem na to ještě v Praze, ale mlčela jsem. Snad to byly peníze. Takhle navlečený byl skoro každý, to pro případ, kdyby nám vzali zavazadla, aby aspoň něco zbylo. Při balení se vedly dlouhé diskuse, jestli vzít či nevzít zimní věci s sebou, a to byl prosím podzim 1942! Takový optimismus, takové naděje. Ale snad to pomáhalo k životu, kdo by byl tenkrát věděl, co nás čeká a jak dlouho se ještě bude rozhodovat mezi životem a smrtí, jaké procento zahyne a jaké přežije, nevím, kde by se byla sebrala odvaha.

Naší šlojsko^u v Terezíně, tedy místem, kde jsme byli přijati, shromážděni a obráni, byla ústecká kasárna. Bylo tam mnoho lidí, zmatek, všechno se bezhlavě tlačilo, do toho řvané povely. Najednou jsme slyšeli ženský hlas, jak volá maminku jménem - byla to naše Truda. Vzala si s Frantou službu, protože věděli, že přijedeme. Hned jsme se přivítali, pláč a objímání a první zpráva, Truda byla 6 týdnů těhotná.

Franta nám vysvětlil, že se pokusí provést nás kordonem četníků a Němců tak, abychom ušli prohlídce, ale měli jsme se k němu chovat cize. S nášimi se mu to podařilo bez potíží, ale přede mnou se četnický řetěz zase zavřel a zůstala jsem sama mezi cizími. Docela rozumně jsem uvážila, že když na něj budu volat, tak ho shodím a upozorním na nás na všechny. Za-

řadila jsem se tedy do fronty na osobní prohlídku. Franta se ale pro mne vrátil, chytil mě za rameno a řval, co že tam dělám, když už jsem tam jednou byla, že zdržuju a provedl mě do skupiny už skutečně prošlojsovaných. Všichni potom ocenili moji duchapříštonnost, že jsem nedělala paniku a nebrečela, protože z toho mohl být velký malér. Takhle, s Trudinou a Frantovou pomocí nám zůstalo všechno, co jsme vzali s sebou.

V noci nás nějakým tajným vchodem vyvedli z kasáren /při Strassensperre/ a schovali nás v šancích u svého kamaráda Frídy Elsnice a Gréty Kubátové. Tím nám zachránili život, přesněji, mně /pro rodiče to byl jen odklad/, protože náš transport byl z nějakého důvodu trestný a za tři dny šel rovnou ze šlojsky dál, do Osvětimi, celý do plynu. Byl to transport Bý, první, který šel z Terezína do Osvětimi, předcházející transporty končily jinde. Tenkrát jsme ovšem věděli jen to, že transport šel do Polska a to bylo samo o sobě zlé.

U Elsniců jsme se schovávali po celou dobu do odchodu transportu. Pán Elsnic byl z AK transportu, spoustu lidí znal, měl přístup, kam jiní nesměli a snad se jako řofér dostal někdy i z ghettta. Jak jsme tam tak první noc seděli, povídali, ještě civilní a nezkušení, vrazil bez klepání do dveří nějaký pán v civilu. Táta si nevšiml, že nemá hvězdu. Pán mluvil německy, tatínek taky německy, zdvořile k němu přistoupil, podíval mu ruku a představoval se. Chlap se nepříšetně rozeřval, že se mu ještě nestalo, aby mu smradlavěj žid v ghettě podával ruku. Frída ho pakoval za dveře a dalo mu dost práce ho uklidnit a taky asi uplatit, protože to byl esesák.

Po odjezdu transportu, kterým odjeli strýc Erma i teta Olga, ubytovali tátu v hannoverských kasárnách a mámou se mnou v hamburských. Dostaly jsme se na mansardu číslo pět, kde už bydlela Frantova máma teta Anna a jeho sestra Hana. A hlavně, šťastnou náhodou tam bydlela Doris s maminkou. Doštala jsem kavalec hned vedle ní. Nebyl to vlastně kavalec, ale dvě matrace na zemi, protože stěna byla zkosená a na kavalce příliš nízká. Bylo nás tam na malém prostoru moc, asi 20, z toho 3 malé kluci, asi o dva roky mladší než já. To bylo obzvlášť trapné. Záchody a umývárny byly v nižším patře a cesta k nim daleká a strastiplná, přes přelidněné půdy, přes trámy, hluvně v noci a ve tmě. Velice brzy jsem se spřátelila s Doris, přestože je o 3 roky starší, tenkrát to byl větší rozdíl než později. Každý večer jsme spolu zalezly do jejího spacího pytle a šeptaly si, zejména Doris, já jsem víc poslouchala. Tak jsem se stala důvěrníci její počínající lásky s Pepí-

kem. Brzy jsem ho poznala a měla před ním respekt, byl přece o šest let starší.

Naši zpočátku dělali v tzv. Hundertschaftu, to byly takové mobilní útvary, kde dělali noví vězňové. Byli posíláni na různé, většinou nepřijemné práce jako úklid, skládání uhlí apod. Později se táta dostal do Fertwesingu - odvšivovací stanice a máma do Wärmeküche - ohřívací kuchyně. Také někdy dělala v menáždienstu, ale ač jí mnozí záviděli, nedokázala z toho nikdy nic vyzískat. Stála u výdeje jídla a stříhalala lidem kupony na menážkartách.

Mne se snažili dostat do kartonáže, kde se v teple vybarvovaly různé kýče jako záložky do knih a podobně, na které byly objednávky z říše. Do toho oddělení jsem se ale nedostala a celé dny jsem lepila celofán do otevřených krabiček na pudr, taky pro Němce. Byla to hrozná otrava. Nedělala jsem to ale dlouho, protože jsme oba, táta i já, dostali příšušnice.

Mně se k tomu přidružila hnivavá angína, ta přešla, ale zůstaly silné bolesti hlavy a 40° horečky, z toho se vyvinul zánět středního ucha, pak podezření na tyfus a nakonec žloutenka. První terezínské vánoce jsem proležela ve vysokých horečkách na marodce a naši bojovali o to, aby mě nedali na tyfovou marodku. Žloutenka se tenkrát nepovažovala za infekční onemocnění. Když jsem se z toho trochu dostala, vrátily se mi horečky a dostala jsem flegmónu do krku, tedy uvnitř. Vypadalo to, že umru, děvčata na pokojí marodky měla strach se mě dotknout, odmítla mě půjčit nůž. Až po válce mi jedna z nich řekla, že se bály, že by taky umřely. Doktoři slibovali mamince, že když do rána vydržím, že se pokusí mi to v krku operovat. Proti všemu očekávání jsem se ráno probudila bez horeček, mohla jsem dýchat i polyat. Prý to samo prasklo. Měla jsem hlad. Všichni měli radost, dali mi najíst a já jsem dostala podruhé žloutenku. Doktoři kladli našim i mně na srdce, že až se z toho dostanu, musím si nechat vyndat mandle. Asi to už neudělám. Tenkrát jsem se bála jít znovu na marodku, kde jsem byla tak dlouho nemocná a nejmíň dvakrát mne pohřbívali. Po druhé žloutence jsem byla tak zesláblá, že jsem se nemohla postavit na nohy, ani jsem nezvedla ruce na polici nad postelí. Sestra mě chodila myť, vypadalo to vážně, měla jsem strach, že jsem ochrnutá. Vzpomínám, jak tam jednou za mnou přišla Truda s kastrulkem hovězí polívky. Kde na to asi chudák vzala, kolik za to zaplatila... Asi se na mne celá rodina skládala, ale dostali mě z toho. Z marodky jsem se vrátila až v únoru 1943 v dost špatném stavu.

V březnu na to přijely s transportem níšenců Bohunda a Dudla. Franta je taky vyhledal ve šlojsce, mne tam propašoval, abychom se mohly přivítat a naše štěstí neznalo mezí. Obě děvčata byla ubytovaná v Jugendheimu, ani nevím, proč ne spolu. Bohunda bydlela se svou sestrou Hankou. Ještě ve šlojsce, když fasovaly první jídlo, tak jsem je z pozic starého a zkušeného vězně nutila, aby snědly plný ešus hnusných ztuchlých jáchel, i když měly ještě plný batoh zásob z domova. Viděla jsem se s nimi denně, chodily jsme spolu a s klukama na různé přednášky, o dějinách umění, o národním hospodářství, o Africe. S Dudlou jsem začala chodit do rychlokursu pro základní instrumentářky, kterých bylo málo, a potom jsme spolu pracovaly v dětské zubní ambulanci. Bohunda dělala v Landwirtschaftu, já jsem těžkou práci dělat ještě nesměla.

Když přijely do Terezína holandské transporty, musela se pro ně vyklikat hamburská kasárna. Maminka se nastěhovala do bloku /tak se říkalo blokům malých patrových domků, které jsou v Terezíně kromě mnoha kasáren/. Já jsem se nastěhovala do Jugendheimu L 414 do českého pokoje na jeden kavalík s Dudlou. Byly to dva české pokoje v domově německých dívek. Naše opatrovnice - betreuerky byly Truda Sekaninová a moje bývalá učitelka Ulrika Lažanská. Pokoje byly vedeny formou samosprávy. V čele našeho pokoje byl triumvirát, zvolený celým pokojem. Byla to Dudla, Rita Czabanová a já. Rozdělovaly jsme címerku, t.j. službu na úklid pokoje, kdo bude fasovat kdy jídlo pro všechny, někdy jsme si organizovaly zábavy. Ve vedlejším pokoji vydávala děvčata časopis, který se jmenoval Bonaco, což znamená Bordel na kolečkách. Byl moc hezky ilustrovaný.

Život v dětských domovech byl pro nás v prostředí ghettta to nejlepší, co nám mohl Terezín poskytnout. Žili jsme mladí mezi sebou, bez těsného styku se starými, nemocnými, ubohými lidmi. Rodiče jsem viděla každý den. Život se mi líbil, byl rušný, zábavný, někdy veselý a často smutný. Ale na jiných ubytovnách by byl ještě smutnější. S výchovatkami jsme se učily, hodně jsme četly. Hlavně básně. Znovu Wolker a hlavně Villona. Uly nám k vypínači v pokoji připichovala napínáčkem hvízdnou, abychom je nemohly přehlédnout. Halase, Seiferta a taky Nezvala. Tak jsme četly, hodně a rády. Na pokoj za námi chodili kluci, jindy my za nimi. Byli jsme rovní mezi rovnými, hvězdy nosili všichni. Hlad se zdál snesitelný /děti měly přísléhy jako těžce pracující, na úkor ostatních/ a pokud nechodily transporty, zdálo se, že nám nic nechybí. Život se zdál normální. Chodili jsme na

přednášky, na koncerty a na jejich zkoušky, na půdní představení divadel, a všechno jsme stihli po práci do zákazu vycházení v 8 hodin večer.

Když rodina usoudila, že potřebuju čerstvý vzduch a že už snesu fyzickou práci, začala jsem s Bohundou dělat v zahradě. Někdy to byla dřína, když jsme ryly nové záhonky na šancích anebo zdaleka nosily vodu v konvičkách na zalévání. Jindy jsme ale četly celé dny Čapka a zpívaly písničky Voskovce a Wericha. Občas se mi podařilo něco ukrást, tedy slojznout, a potom jsem to s nadšením pašovala přes četnickou kontrolu do ghettta. Byl to jediný přísun vitaminů pro rodinu a potřebovala ho hlavně Truda, které se v červnu 1943 narodila Jana Ivanka. Všichni jsme ji ale říkali Honuzlka. Bydleli tenkrát poměrně dobře, protože spolu s Frantou sami, v maličké mansardě, kterou si postavili z heraklitu na půdě. Bylo to v domě, kde byla býlá pekárna, v ulici L 2.

V březnu 1944 uspořádal náš pokoj oslavy mých 16. narozenin. Od tátý jsem dostala modré šaty s velkým vyšítným L /všechny nohy včetně byly malé/. Od děvčat z pokoje jsem dostala dort, to byla jíška s cukrem, vyklopená z kastrulek, potom přívěsek s monogramem AK. Většina přítomných se domnívala, že je to můj monogram, jen zasvěcení věděli, že to znamená Anka - Kurt. To byl kluk ze Špedice, který se mi moc líbil, aniž se to kdy dozvěděl. Půjčil mi Poláčkovo hlavní přesýpací. Taky zahynul. Bolky na pokoji mě naučily tančovat tango a kluci na sprátečeném pokoji L 218 uspořádali tanec. Orchestr byl - foukací harmonika, hřeben s toaletním papírem, a bicí byly zastoupeny židlí a dvěma vařečkami.

V tu dobu jsme taky začali přemýšlet o budoucnosti, o revoluci a o komunismu, protože i přednášející, na jejichž přednášky jsme chodili, byli většinou komunisté. Snili jsme o spravedlivém řádu bez válek a fašismu. Měli jsme tenkrát dost dětinské představy a mně to dlouho zůstalo.

Tahle zdánlivá idylka byla pořád narušovaná transporty, které z Terezína odcházely, aniž se vědělo kam. Jen tolik bylo jisté, že je to do horšího, "nach Osten". Několikrát jsme byli zařazeni do transportu, ale byla jsem nemocná. Vyreklamovali nás, protože netrhalí rodiny a já jsem nebyla schopná cesty. /Nebyla jsem dost zdravá, abych mohla jít do plynu./ Potom nás zařadili do transportu v prosinci 1943. Slojsovali jsme v Jägerkaserne, tatínek měl číslo tři, maminka čtyři a já pět. Trudé a Frantovi se ještě jednou podařilo nás vyreklamovat, tatínek byl v tom Entwesungu nepostradaelný. V noci před odjezdem transportu nám do šlojsky doručili potvrzení

na růžovém papíře, že musíme hned šlojsku opustit. Okamžitě nastoupili jiní lidé s našimi čísly na krku. Nikdy jsem se nezbavila pocitu, že ten s číslem pět šel místo mne. Cestou z Judenratu se maminkin růžový papír ztratil. Táta a já jsme ze šlojsky museli, maminka nesměla. Posadili ji někam do kanceláře, že ji pustí, až transport odjede. Bylo to hrozné. Tatínek nechtěl, aby nás roztrhli a nevěřil, že ji pustí. Snadno se mohlo stát, že kdyby někdo chyběl do počtu, napalmi by ji do vagonu. Tak jsem se spolu s tatínkem schovala do kroví a hledali jsme, jestli maminku neuvidíme. Byla zima, řev, zmatek, pláč, rozčilení. Potom konečně transport odjel a my jsme si pro ni šli. Celou noc seděla v té kanceláři a něco pletla. Její sluch se v Terezíně ještě zhoršil, a tak ani nevěděla, co se kolem ní děje. Ukázala nám pletení a řekla: "Podívejte se, kolik jsem upletla!" Táta je pokýval hlavou a šli jsme se vyspat.

Příští rok na jaře, v květnu, jsme šly jednou s Bohundou z práce ze zahrady, za košílí jsme měly schované Čapkovo ze života hmyzu. Mluvily jsme o tom, jaké by to bylo štěstí, kdybychom mohly zůstat v Terezíně až do konce války. Tentýž den se ale roznášel transport a my jsme byli v něm, definitivně a neodvolatelně. Slojsovali jsme znova v Jägrovce. Před odjezdem tam za mnou přišla Truda, vzala si mě stranou, strčila mi do pusy čokoládový bonbon /!/ a já jsem jí slíbila, že se budu o rodiče starat. Loučení bylo hrozné, já jako bych na sebe vzala odpovědnost za to, co se s mamou a tátou stane. Ten pocit mi zůstal, na mých šestnáct let to bylo těžké.

Potom nás navagonovali, 50 lidí do jednoho dobytčáku, na cestu 2 kbelíky vody, pár bochníků chleba a zavazadla. Tatínek byl dobrý organizátor, hned se ujal práce, která usnadnila cestu. S ostatními muži narovnal zavazadla u stěn odshora dolů ke středu, takže se vytvořil jakýsi kotel - jako amfiteátr. Na zavazadlech jsme všichni jakž takž seděli. Dostala jsem se nahoru k okénku, takže jsem měla dost vzduchu, ale taky mi tam podávali plné nočníky, které jsem musela zamřížovaným okénkem vylévat, což často nezůstalo beze stop. Nevím, jak dlouho jsme jeli. Táta podle hluku nádraží a sklonu kolejí poznal, kudy jeme, a tak jsme věděli, že je to do Polska.

Nevím kolikátou noc nás vyklopili na rampě v Osvětimi-Birkenau. Po odplombování vagonů jsme viděli nekonečné řady světel na sloupech plotů z ostnatého drátu. Byli jsme zvyklí na zatemnění, tohle bylo velice zvláštní. Byli tam esesáci se psy, mnoho lidí v pruhovaných oblecích s holemi, zpočátku jsme je považovali za nějaké pacienty. Mezi nimi běhal jeden a

volal: "Lidi, nebojte se, já jsem Miloš Bondy z Terezína," a nás to tenkrát v tom zmatku trochu uklidnilo. Neprošli jsme žádnou selekcí a s prázdnyma rukama, bez zavazadel, jsme přešli do tábora B II b /Familienlager/. Cestou jsme viděli divné dřevěné bloky bez oken a mysleli jsme, že to jsou sprchy. Kdepak by nás napadlo, že nás tam ubytují, když to nemají okna. Jak jsem se po válce dočetla, snad to původně byly konírny. Prostředkem bloku, podél, byla zídka, které se říkalo komín, protože tudy se mělo topit. Na jedné straně přikládat, na druhé šel kouř komínem ven. Na komíně se skládaly deky, rozdělovalo jídlo, chodili po něm blockältestři a štuňkoví. Po obou stranách byly dřevěné kavalce, dvě řady k sobě obrácené, jedna štuba /od Stube/. Bylo to všechno proorganizované, jako Němci sami. Maminka ubytováli do mužského bloku, maminku a mne do ženského. Ráno nám vytetovali na ruce čísla. Maminka měla o jedno méně než já a řekla, že jestli to přežijeme, necháme si to na památku. Stejným transportem šla taky Doris s rodiči, Doris s maminkou bydlely jinde.

Setkali jsme se tu s prosincovým transportem, kterému jsme v Terezíně unikli. Od lidí z tohoto transportu jsme se dozvěděli o osudu zářijového transportu /byla tam tátova sestra se strejdou a třemi bratranci/, který šel po půlroční tzv. karanténě celý do plynu. Prosincový transport, jakož i my, jsme počítali se stejným osudem.

Podmínky v Birkenau byly hrozné. Viděli jsme kouř z krematorií a věděli jsme, co to znamená. V noci jsme slýchali křík lidí a štěkot psů. Stáli jsme dlouhé apely, v noci mrzlo, ve dne pražilo slunce. Měli jsme hlad, vší, blechy, štěnice, průjmy. Buzerovali nás nejen Němci, ale i někteří naši, funkcionáři táborové správy. Některí byli posedlí mocí, strachem, pudem se bezáchovy, byli poznamenaní nelidskými podmínkami, ve kterých žili. Čím déle tam kdo byl, tím méně se podobal člověku. Samozřejmě, že byly výjimky, ale ty se obvykle nedostaly do funkcí. Často jsme museli odevzdat ještě něco z toho mála, co jsme měli na sobě. Když se odevzdávaly dlouhé kabáty, maminka ho na apelu kus ustříhla manikýrovými nůžtičkami. Byl to Trudin parádní flaušový kabát. Když se měly odevzdávat svetry, chtěl táta můj vyměnit se ženskou z vedlejšího tábora za ečus špenátu pro mne. Méli více jídla než my, ale byli hůř oblečení. Transakci prováděli skrz dráty s vysokým napětím. Nějaký kápo to viděl a dal tátovi facku. Nikdy na to ponížení nezapomenu, navíc to bylo kvůli mně.

Kromě průjmů jsme tam nebyli nemocní, ačkoliv mnozí jiní vězňové

takové štěstí neměli. Někdy jsme směli psát do Terezína, německy, hůlko-vým písmem a jen 30 slov. Psali jsme samozřejmě Trudě a měli jsme dohodnuté způsoby, ze kterých měla poznat, jak se nám skutečně daří. Použili jsme nejhorší variantu, lístek byl psán na výšku a začáteční písmena řádků dávala dohromady slova Gas a Todt. Od Bohundy vím, že Truda ten lístek dostala. Bohužel o několik měsíců později novzala naše varování vážně, anebo znova uvěřila německým slibům.

Když nebyly apely ani Blocksperrre /tzn. že se nesmělo ani z bloku ven/, chodili jsme s tátou po Lagerstrasse, nebo někdy s kamrádkami. Pamatuju se na tátu, jak byl hrozně hubený, na nahém těle mu plandal ošuntělý oblek, ruce hluboko v kapsách, úzký límeček saka vyhnutý, na vyholené hlavě čepici se štítkem, která mu padala až na uši. Tak ho pořád před sebou viděl. Maminka byla dost klidná. Měla pocit, že Truda s dítětem jsou v relativním bezpečí Terezína a mne měla u sebe. Věřila, že konec války se blíží. A velmi špatně slyšela, to ji dost chránilo od nerváků, které prožívali ostatní. Neslyšela křik a nářek, štěkot psů a pláč a sténání lidí okolo. Žila v malém světě, malá, už docela šedivá maminka.

Sešla jsem se taky se svou přítelkyní a spolužačkou Margit Barnaiovou a její sestrou Belgou. Margit je jen o jeden den mladší než já, chodily jsme spolu do školy, Barnaiovi jezdili také do Brandýsa nad Orlicí, v Terezíně jsem s Margit bydlela ve vedlejších pokojích. Večer před tím, než uplynula lhůta jejich transportu /prosincového/, chodily jsme spolu po Lagerstrasse a ona mi říkala, že zítra jde do komína, a sedne-li mi na nos saze, že to bude ona. Věděli jsme, že když půjdou do plynu oni, půjdeme za několik týdnů za nimi. Půl roku karantény, půl roku Sonderbehandlung.

Kritická noc ale přes všechno očekávaní proběhla normálně, nic se nestalo, ráno jsme jako obvykle museli na apel. Když přšlo ráno, myslím 3 - 4 hodiny ráno. Atmosféra se trochu uklidnila, lidem svítila šílená naděje na život, na zázrak, na přežití. Brzy však byly vyhlášeny selekcce, ke kterým měly jít ženy od 16 do 48 let, muži od 18 do 50 let. Tatínek se mnou mluvil, ukazoval mi bránu do Birkenau a naložil, abych se snažila za každou cenu dostat tou branou ven. Řekl mi také, že už nejsem žádné dítě, ale žena, a že kdyby mi to mělo pomoci k záchráně života, ať ani vteřinu neváhám. Nerozuměla jsem mu tenkrát.

K selekcii jsme šly s maminkou. Bylo to uvnitř prázdného bloku, defilovaly jsme nahé před komisí esesmanů, většinou opilých. Každá z nás musela

říci své zaměstnání, řekla jsem, že jsem Gärterin, maminka Schneiderin. Bylo mi právě 16 let a při první selekci ně vybrali, jak se ukázalo, na práci. Maminku nevzali, šla znovu a znovu, celkem třikrát. Nikdy se nepodařilo ji protlačit. Protekci jsme neměli, byla chudinka tak zpustošená, a když je člověk nahý, nedá se nic kamuflovat. Nahota je hrozně ponižující. Když to takhle dopadlo, řekl táta, že k selekcii nepůjde, se mnou že by zůstat nemohl a mámu že tam nenechá samotnou...

My jsme nevěděli jistě, kdo půjde do plynu a kdo zůstane naživu, ale přece jen se zdálo, že větší naději mají práce schopní. Následující den odesli muži, kteří prošli selekcí. Do poslední chvíle, po zkušenostech se zárijovým transportem, že kterého se zachránili jen nemocni, se nevědělo, jestli přece jen nejdou do plynu. Potom jsme je ale viděli na rampě, dělali rukou kola, jakoby ramenní kloub byl osa. Tenkrát jsme těm znamením nerozuměli, až po válce jsem se dozvěděla, že to mělo znamenat kola vlaku, že jedou pryč. Potom šly ženy, které prošly selekcí, a s nimi já. Sama. Ač jsme měly jít kamkoli, bylo jasné, že se loučíme navždy. Esesáci řvali, já jsem brečela, naši stáli jako z kamene. Posílali ně, abych nezměkala, a přitom mě rukama zadržovali. Nikdy na to nezapomenu. Potom jsem už musela jít, nebo bych tam byla zůstala taky. Blízko stál Buntrock. Šla jsem. Potom jsem si řekla, že si dovolím ten přepych a ještě jednou se ohlédu. Pořád je vidím. Hubení, šediví, studení, vyhořelí, osiřelí.

Za bránou nás seřadili a v lágru pískali apel. Obcházeli jsme vedení lágr a já jsem si říkala - tady stojí táta, tady máma. Těžko se mi to píše. Nevěděla jsem, co mám dělat. Chtěla jsem být s nimi, ale taky jsem asi chtěla žít.

Tohle svoje rozhodnutí odejít z Birkenau jsem si dlouho vyčítala. Měla jsem pocit, že jse zradila svůj slib Trudě, že se budu o rodiče starat. Nikdy jsem se s tím docela nevyrovnila. Až když jste se narodili vy, pochopila jsem, taky matka, že se jim asi umíralo lisp, když mysleli, že mají obě svoje děti na té lepší straně. Snad jsem tehdy rozhodla správně, ale jsou někdy chvíle, kdy o tom pochybuji.